

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

LAW. STATE. TECHNOLOGY

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Легеза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Блінова Ганна Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;

Дорохіна Юлія Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, помічник голови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, Верховний Суд;

Задирака Наталія Юріївна, доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного права та процесу, Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;

Лень Валентин Валентинович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;

Уварова Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;

Хряпінський Петро Васильович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;

Д-р Войцех Войтила, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технологіко-гуманітарний університет ім. Казимера Пуласького в Радомі, Польща.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
24 вересня 2021 р., протокол № 13

Науковий журнал «Law. State. Technology»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24808–14748P від 21.04.2021 року)

Наказом МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток № 4) журнал включено до категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 081 – Право.

Офіційний сайт видання: www.journals.politehnica.dp.ua/index.php/Ist

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2786-4685 (Print)

ISSN 2786-4650 (Online)

© Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», 2021

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 305-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-1>

Аліна ГОЛУБЧЕНКО

аспірант кафедри державно-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

ORCID: 0000-0002-3857-7636

Бібліографічний опис статті: Голубченко, А. (2021). Статус жінки у Стародавньому світі та Середньовіччі: теоретико-правовий аспект. *Law. State. Technology*, 3, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-1>

СТАТУС ЖІНКИ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Мета роботи. Проаналізувати теоретико-правовий аспект статусу жінок Стародавнього Світу та Середньовіччя із сучасних позицій гендерної рівності.

Методологія. У ході дослідження за допомогою системного підходу досліджується статус жінки з урахуванням географічних, історичних, політичних, соціальних, економічних та інших чинників, що дає можливість з'ясувати причини та наслідки гендерної нерівності. Формально-юридичний метод використано для правової оцінки звичаєвого регулювання реалізації жінками наданих/обмежених прав та свобод. Історико-правовий метод дав змогу здійснити наукове пізнання із сучасності в минуле, що зумовлює його ретроспективний характер. За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано еволюцію норм, що регламентують статус жінки, від часів Стародавнього світу та Середньовіччя до нашого часу та правовий інститут статусу жінки на певному етапі розвитку суспільних відносин.

Наукова новизна. На основі аналізу наукових матеріалів можемо стверджувати про переважно принизливе суспільно-політичне становище жінки Стародавнього світу та Середньовіччя, що було зумовлене соціально-економічною, політичною та релігійною ситуацією тогочасної Європи. Антична традиція відрізняла жінку як особу нижчої природи та недосконалих розумових здібностей. Християнство дещо змінило положення жінки, надавши їй статус громадянки у межах релігійної общини. Середньовічна жінка була обмежена у правах у релігійній, політичній, соціальній, економічній, судовій сферах. Найбільше проявлялися свобода та правова захищеність жінок із вищих верств населення. Таким чином, свобода жінки виявлялася у соціальних відносинах і пов'язана з буттєвими уявленнями тогочасного суспільства. Становище жінки кардинально змінилося з вільним доступом до освіти та професійної діяльності, що забезпечило жінкам свободу, а також фінансову незалежність. Окрім того, можемо стверджувати, що розвиток жіночого самопізнання, підкріплений теологічними положеннями жіночої природи, являє собою не лише вагомий внесок для її визнання, а й для захисту її прав.

Висновки. Аналізуючи певні історичні процеси Стародавнього світу та Середньовіччя, можемо дійти висновку, що в усіх сферах життєдіяльності та побуту жінка займала переважно «пригноблене» становище, результатом чого є прояв дискримінаційних дій. Останнє має підтвердження у формі обмеження юридичних прав жінок у Стародавньому світі та Середньовіччі, а також обмеження гарантій їх реалізації.

Ключові слова: Стародавній Світ, Середньовіччя, статус жінки, статеві дискримінація, гендерна рівність.

Alina HOLUBCHENKO

Postgraduate Student at the Department of State and Legal Disciplines, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, Ukraine, 61022

ORCID: 0000-0002-3857-7636

To cite this article: Holubchenko, A. (2021). Status zhinky u Starodavnomu sviti ta Serechnovichchi: teoretyko-pravovyi aspekt [Status of a woman in the Ancient World and the Middle Ages: theoretical and legal aspect]. *Law. State. Technology*, 3, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-1>

STATUS OF A WOMAN IN THE ANCIENT WORLD AND THE MIDDLE AGES: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

Purpose of work. To analyze the theoretical and legal aspect of the status of women of the ancient world and the Middle Ages from the modern position of gender equality.

Methodology. During the study, the systematic approach examines the status of women, taking into account geographical, historical, political, social, economic and other factors, makes it possible to find out the causes and consequences of gender inequality. The formal-legal method was used for the legal assessment of the customary regulation of the implementation of the granted/limited rights and freedoms by women. The historical-legal method made it possible to carry out scientific knowledge from the present to the past, which leads to its retrospective nature. With the help of the comparative-legal method the evolution of norms regulating the status of women from the times of the ancient world and the Middle Ages to the present day is analyzed; and the legal institute of the status of women at a certain stage of development of social relations.

Scientific novelty. Based on the analysis of scientific materials it can be argued that the predominantly humiliating social and political position of women in the ancient world and the Middle Ages, was due to the socio-economic, political, and religious situation of Europe at that time. The ancient tradition distinguished woman as a person of inferior nature and imperfect mental faculties. Christianity somewhat altered the position of women by granting them the status of citizens within the religious community. The medieval woman was limited in her rights in the religious, political, social, economic, and judicial spheres. Most of all, the freedom and legal protection of women from the upper classes was manifested. Thus, women's freedom in social relations related to the existential notions of the society of that time. The position of women changed dramatically with free access to education and professional activities, provided women with freedom as well as financial independence. Moreover, it can be argued that the development of women's self-understanding, reinforced by the theological provisions of women's nature, represented not only a significant contribution to her recognition, but also to the protection of her rights.

Conclusions. Analyzing certain historical processes of the ancient world and the Middle Ages we can conclude that in all spheres of life and life women occupied a predominantly "oppressed" position, which resulted in the manifestation of discriminatory actions. The latter is confirmed in the form of restrictions on women's legal rights in the ancient world and the Middle Ages, as well as restrictions on guarantees of their realization.

Key words: Ancient World, Middle Ages, Status of Women, Sex Discrimination, Gender Equality.

Актуальність проблеми. У сучасному суспільстві відбувається боротьба з дискримінацією гендерних стереотипів із метою остаточного визнання рівного статусу жінки в усіх сферах нашої життєдіяльності. На міжнародному рівні існує низка правових механізмів, нормативних підстав та юридичних гарантій для повноцінної участі жінок у вирішенні політичних, соціальних, економічних та інших питань. Доказом тому є правові положення Загальної декларації прав людини, Конвенції про політичні права жінок, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації та інші документи. Але для визнання цієї проблеми та прийняття відповідних актів знадобилося дещо багато часу.

Щодо теоретико-правового аспекту даної проблематики, то аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про збереження актуальності теми до нашого часу, адже, щоб закріпити повноцінне правове положення жінки у сучасному світі, необхідно позбутися тих стереотипів, що були, можливо, актуальними в Стародавньому світі та Середньовіччі, але не є допустимими у XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження ускладнюється не лише відсутністю систематизованої інформації щодо даного питання, а й широтою часових рамок, у межах яких потрібно здійснити дослідження.

Зокрема, В.М. Вовк, який досліджував правовий статус жінки у римському праві, зазначає, що його слід розглядати в контексті конкретного історичного періоду римської історії: коли

йдеться про особливості правового статусу жінки у сфері публічного права; через призму приватного права і в межах сімейного права (Vovk, 2008: 1–9).

І.П. Малютіна додає, що правове становище жінки у приватному праві змінювалося у зв'язку зі зміною соціокультурних та економічних періодів Римської держави. Ці зміни позначалися на правовій активності жінки і були етапами переходу жінки від недієздатності у приватному праві в архаїчні часи до її дієздатності в часи пізньої республіки та імперії (Malutina, 2013: 28–34).

О. Соболев, досліджуючи суспільно-політичне становище жінки Середньовіччя, констатує, що «найбільший вплив на становище жінки не лише античності, а й наступних століть Середньовіччя мала поширена та загальноприйнята на той час думка про нижчість жіночої природи та обмеженість її розумових здібностей» (Sobol, 2012: 112–119).

Виходячи із цього, можемо констатувати, що так звані «зовнішні чинники» впливають на правовий статус жінки і залежно від тих чи інших зовнішньополітичних, зовнішньоекономічних та інших обставин її статус стає «активним» чи «пасивним». Також маємо враховувати соціально-культурні та світоглядно-ідеологічні особливості правового статусу осіб Стародавнього світу та Середньовіччя. Для формування ефективного правового поля жінкам самим необхідно залишити стереотипи, що формувалися століттями.

Отже, виходячи з вищевикладеного, **метою** статті є аналіз теоретико-правових положень

статусу жінок Стародавнього Світу та Середньовіччя із сучасних позицій гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цікавим фактом може стати визначення ролі жінки у науці та політиці Сходу. В епоху еллінізму, наприклад, жінка отримала можливість долучатися до освіти. Зокрема, філософією, яка вважалася лише чоловічою справою, почали займатися і жінки. І, як наслідок, завдячуючи доступу до освіти, жінки долучилися і до політичної боротьби за владу (Kharutonova, 1990).

Щодо Греції, то у грецькій ментальності гомерівського періоду чоловічий і жіночий світи були строго розведені, причому чоловічий світ займав значно вище місце, що пов'язувалося з естетичними та етичними канонами, які раніше діяли на рівні міфології, а потім були розвинуті в літературі й філософії докласичного і класичного періодів. Полісне середовище з пануванням у суспільному житті чоловіка, коли жінки не мали більшості громадянських прав, практично не мали майнових прав, не мали можливості отримувати порівняного з чоловічим рівня освіти, сприяло тому, що жінка втратила свою суб'єктивну основу і перетворилася на об'єкт власності, інструмент дітонародження. У грецькій сім'ї з найдавніших часів панував принцип єдиного шлюбності, що суттєво відрізняло грецькі сімейні звичаї від східних. У домі елліна прийнято було вважати дружиною і газдинею одну жінку (Kravec, 2013: 78–88).

Порівняно з громадянами-чоловіками давньогрецька жінка мала набагато менше прав. Без права голосу, власної землі або успадкування жінка була переважно вдома, а метою її життя було виховання дітей.

І хоча у Спарті шлюб був підпорядкований закону (почуття не мали особливого значення), у IX–VIII ст. до н. е. за законами спартанського законодавця Лікурга жінки були значною мірою вирівняні з чоловіками, допущені до занять спортом, військовою справою. В епоху еллінізму самостійність жінок помітно зросла. Цьому сприяв розвиток поглядів деяких філософських напрямків, насамперед стоїцизму, який виголошував рівноправність чоловіків і жінок. У цей час були створені й сприятливіші умови для отримання жінками освіти. Вони мали право на здобуття низки професій (Bernard A., 1999).

Щодо життя афінських жінок, то типова афінянка була відстороненою від політичного та громадського життя. Більшість дівчат не вчила нічого, крім навичок домогосподарства, вміння прясти і ткати. Дружина, мати, домогосподарка – ось практично всі схвалені сус-

пільством ролі. Дім небажано було залишати без супроводу (йдеться про громадянок, а не рабинь). Водночас на островах Іонії (зокрема, Лесбосі) становище жінок відрізнялося. Там дівчата могли отримувати освіту, вивчати різні мистецтва, літературу. Окрім цього, могли брати участь у громадському житті, успадковувати майно і юридично мали майже ті самі права, що й чоловіки. Жінки у Спарті могли самостійно ходити на ринок або захищати свої інтереси в суді. Головним завданням жінки було народити нових громадян-воїнів (Bukadurova, 2021).

Правовий статус римського громадянства жінки, народженої в законному шлюбі або успадкований від незаміжньої матері або матері, що перебуває у незаконному шлюбі, характеризувався соціальним становищем, місцем проживання, статусом свободи.

Можна охарактеризувати «правовий статус жінки»: «нездатність робити певні заходи, притаманні жіночому характеру, спричинила за собою недієздатність жінок». Існували три основні обмеження на жіночу здатність: батьківська влада (*patria potestas*) батька сім'ї (*pater familias*), опікунство (*tutela*), яке замінило батьківську владу для неповнолітніх і жінок після смерті батька, і манус (буквально «рука» – традиційно використовуване латинське позначення такого роду подружньої сили) подружжя в рамках традиційного шлюбу.

Отже, у Давньому Римі наявність обмежень обсягу дієздатності за статевою ознакою робила жінку частково дієздатною. Вона підпадала під опіку особи чоловічої статі внаслідок свого природного «легкодумства», як зазначав римський юрист Гай. І лише в юстиніановському праві обмеження дієздатності жінок були скасовані. Навіть незважаючи на те що римські юристи ідеалізували шлюб як союз чоловіка і жінки, заснований на праві Божому та людському, жінка впродовж існування рабовласницької держави ніколи не мала рівного становища з чоловіком. Це зумовлювалося тим, що вона завжди була залежна від волі батька, брата, чоловіка (Borusova, Baranova, 2008).

Відносини подружжя у шлюбі *cum manu* істотно відрізнялися від відносин у шлюбі *sine manu*. Це були два суттєво різних види шлюбних зв'язків. Відносини подружжя у шлюбі з чоловічою владою (*cum manu*) в архаїчній сім'ї передбачали, що дружина за своїм юридичним становищем прирівнювалася до становища доньки (*loco filiae*) і визнавалася *persona alieni iuris*, тобто неправоздатною у сфері приватного права. Особливо це стосувалося спадкових прав дружини. Перебування дружини під вла-

дою чоловіка, характерне для архаїчних часів, у період імператорів зникає, тому у *Corpus iuris Юстиніана* не знаходимо згадки про *manus*. Жінка була позбавлена правоздатності в галузі майнових відносин, тому не могла самостійно укласти цивільно-правові угоди і виступати в суді. Усе майно, яке жінка мала до шлюбу або набувала будь-яким чином за час шлюбу, автоматично ставало власністю чоловіка. Шлюби *sine manu* були типовими у класичний і після-класичний періоди розвитку римського права. Жінка зберігала правовий статус, який мала до вступу у шлюб. Влада чоловіка на неї не поширювалася, тому саме укладання шлюбу *sine manu* не впливало на її правоздатність і дієздатність. У шлюбі *sine manu* принцип підлеглості поступився місцем принципу рівності. Майно подружжя залишалося у роздільній власності. Жінка мала право самостійно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном, але вона могла передати чоловікові право управління своїм майном. Майнова правоздатність жінки зростала в міру того, як ставала слабшою агнатська опіка і визнавався рівноправний характер обох складників (чоловічого і жіночого) економічної основи сім'ї (Kalugnui, Vovk, 2014).

Отже, найбільш консервативні норми сімейного права у добу формування класичного приватного права зазнають істотних змін щодо статусу жінки, і жінка певною мірою вже могла зберігати за собою статус і майнові права, що мала до укладання шлюбу.

Так само регулювалися майнові відносини подружжя, в основу яких було покладено принцип роздільності майна чоловіка і дружини. Усе, що було власністю дружини до вступу в шлюб або набуто нею за час шлюбу, залишалося її власністю, якщо вона юридично була самостійною. Дружина мала право самостійно володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном. Загалом чоловік та дружина мали право укласти між собою різноманітні види договорів, однак один із них – дарування був можливий лише з істотними застереженнями.

Підпорядковане становище жінок у римському праві також з'являється в багатьох аспектах, що зазвичай значно обмежить її свободу дій. Перше з цих обмежень – відсутність політичних прав, адже жінка не могла служити в армії, голосувати на з'їздах, бути обраною на державну посаду, обіймати виборну посаду, бути суддею, вести процес третьої особи як адвокат (прокурора, тому що будь-яким чином займатися інтересами іншого вже є «посада» – громадська, громадянська, чоловіча (Gyrevuch, 2006).

Отже, у найбільш короткому огляді різних аспектів правового статусу жінок важливо від самого початку підкреслити цю фундаментальну дискримінацію. Починаючи з республіканського часу закони стали більш м'якими і жінки могли стати багатими, займаючись навіть підприємництвом. Згідно з римським законодавством, хоча жінка і не мала повних громадянських прав, оскільки не могла обирати і бути обраною, це не означало, що на політичній сцені не було жінок. Як за республіки, так і за імперії вони відігравали важливу роль: або безпосередньо, особисто втручаючись у політику, потім опосередковано, використовуючи клієнтуру та вплив.

Становище жінки у Середньовіччі спиралося на два джерела: античну традицію та християнство. Античне суспільство суворо обмежувало життя жінки. Антична жінка більшість свого часу проводила в межах господарського простору «ойкоса». Функції жінки практично зводилися до праці в домашньому господарстві та відтворення роду. Жінки не брали участі у громадських обговореннях суспільно-політичних справ, оскільки не належали до повноправних громадян античного полісу. Лише вільні чоловіки займалися активною громадською діяльністю. На площі вони обговорювали важливі політичні, економічні, воєнні та суспільні питання, а також, що найважливіше, спільно створювали закони. Проте для участі у громадських справах чоловікам необхідне було дозвілля. Саме жінки та раби забезпечували чоловікам-громадянам дозвілля, виконуючи необхідну для життєдіяльності сім'ї роботу в домашньому господарстві. Таким чином, царство несвободи, примусу та підкорення створювало необхідні передумови для позитивного функціонування винятково чоловічої сфери свободи (Sobol, 2012: 112–119).

Із поширенням християнства поступово змінюється становище та самосвідомість жінки. Нова релігія надихала жінок та зміцнювала їхній дух. У християнській релігії жінки зайняли активну позицію, адже саме ця релігія проголошувала рівність і рівноцінність обох статей перед Богом. У ранніх християнських громадах жінки та чоловіки займали рівні позиції, у них були спільні ідеали, норми та заняття (Svencicka, 1995: 156–167).

Амбітні прагнення жінок різних верств були зустрінуті стійкою традицією запобігання їхньому активному суспільно-політичному життю, таїнствам чоловічих релігійних союзів. Не дивно, що християнська проповідь, адресована, по суті, всім соціально або

морально знедоленим, які не розділяли жінок і чоловіків, знайшла відповідь у душах перших. Протягом другого століття, коли розвивалася ієрархічна церковна організація, жінок відштовхували від активної проповіді та релігійного служіння. Це стосується в першу чергу тенденції в християнстві, яке стало православним, але в інших течіях умовно називається єнетичним, жіночим (Svencicka, 1995: 156–167).

Т.Б. Рябова відзначає, що законодавство раннього Середньовіччя не повністю відображало дійсне положення жінок у суспільстві, їхні права у спадкоємстві, економічний та політичний діяльності були значно ширші. Але розвиток феодалізму сприяв погіршенню статусу жінки, особливо з XI ст., коли жінки витісняються з публічної сфери в приватну, а в суспільному житті домінують чоловіки. У період «високого» Середньовіччя відношення до жінок у канонічному (широкі права у публічній сфері) і «світському» (обмежені можливості у соціальній та економічній сферах) законодавстві мало суттєві відмінності (Ryabova, 1990). Політична активність знатних жінок Середньовіччя є досить помітною (особливо в статусі королеви), незважаючи на формальні обмеження в органах публічної влади.

Ставлення до освіти жінок загалом базувалося на незмінній думці про недосконалість жіночої природи та розуму. Але думки розходилися, і деякі прихильники цієї теорії взагалі негативно відносилися до освіти жінок; інші допускали потребу елементарної освіти; інші визнавали навіть відповідну програму освіти жінок. Але знову вважаємо за необхідне підкреслити, що розвиток жіночого самопізнання, що підкріплене теологічними положеннями жіночої природи, підготував ґрунт не лише для її визнання, а й для захисту її прав (Ryabova, 1990).

Україна вирізнялася серед сусідніх країн тим, що з давніх часів у нас чоловік і дружина в шлюбі мали рівні права. Прикладом самостійності жінки у вирішенні не лише родинних проблем, а й державних, є княгиня Ольга. А за литовсько-польської доби українська жінка посідала доволі значне становище серед свого оточення. Це залежало не лише від статусу її чоловіка, а й від того, наскільки заможною була сама жінка, скільки грошей і землі вона мала. Паньки знатного походження незалежно від сімейного стану, інколи володіли величезними земельними угіддями. Проте жінка все одно не могла обіймати дер-

жавних посад і мала право успадковувати лише четверту частину батьківського майна. У литовсько-руському праві було написано, що жінка може вільно вибирати собі партнера, ідучи до шлюбу (Petrenko, 2014).

Входження українських земель до складу Австро-Угорщини та Російської імперії здійснювалося на підставі цивільного законодавства цих країн. Характерною прикметою тогочасного цивільного законодавства обох держав було безумовне визнання чоловіка головою родини. Згідно із цим принципом, саме чоловік визначав місце проживання сім'ї, передавав дружині своє прізвище та права свого стану, мав вирішальний голос у внутрішньосімейних справах і пріоритетне право опіки та влади над дітьми, був представником інтересів сім'ї перед громадськими та державними органами і в суді. Фактично у правовому сенсі дружина була особою підлеглою і другорядною стосовно чоловіка. Але законодавство обох країн визнавало правосуб'єктність жінок, тобто надавало кожній повнолітній (самотній чи заміжній) жінці реальну можливість безпосередньо звертатися до суду з позовами про порушення майнових прав, завдання особистих моральних збитків чи фізичних ушкоджень. Прикметою цивільного законодавства обох імперій є визнання за жінкою права на приватну власність, що позитивно вирізняє становище українських жінок на тлі майнової безправності жіноцтва багатьох країн Європи. Попри те що найчастіше жінка не була власницею житла і ґрунту, її матеріальна частка в родинному майні могла бути доволі вагомою (худоба, предмети інтер'єру, прикраси, одяг тощо), що неминуче забезпечувало жінці певний статус і вагу в подружжі (Kis, 2016).

Висновки. Отже, у питаннях гендерної нерівності можемо апелювати до певних історичних процесів Стародавнього світу та Середньовіччя, де жінка займала переважно «пригноблене» становище в усіх сферах життєдіяльності та побуту, підтвердженням цього є те, що з античних часів на жінку поклалися переважно лише побутові обов'язки/ролі. Тож гендерна нерівність призводить до соціальної диференціації населення, а отже, й до дискримінаційних дій. Підтвердженням тому є не лише обмеження юридичних прав жінок (у період, що досліджується), а й обмеження гарантій їх реалізації. У різні часи ці права та гарантії були більшою чи меншою мірою обмежені. У подальшому з доступом до реалізації духовних потреб жінкам удавалося приходити до влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк В.М. «Жіноче питання» у римському праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 1–9.
2. Малютіна І.П. Категорія «жінка» у публічному і приватному праві Стародавнього Риму. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 28–34.
3. Соболев О. Суспільно-політичне становище жінки в епоху Європейського Середньовіччя. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2012. Вип. 15. С. 112–119.
4. Борисова В.І., Баранова Л.М. Основи римського права : підручник. Харків : Право, 2008. 226 с.
5. Калюжний Р.А., Вовк В.М. Римське приватне право : підручник. Київ : Леся, 2014. 240 с.
6. Гуревич Д. Повседневная жизнь женщины в Древнем Риме. Москва : Молодая гвардия, 2006. 259 с.
7. Женщина в древнем мире / пер. с нем. М.С. Харитоновой ; послесл. А.А. Вигасина. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1990. 335 с.
8. Кравець В. Проблеми міжстатевих та шлюбно-сімейних стосунків у античній Греції. *Україна – Європа – Світ*. Серія «Історія, міжнародні відносини». 2013. Вип. 12. С. 78–88.
9. Bernard A. Guerre et Violence dans la Grece Antique. Histoires. Hachette Litteratures, 1999. 452 p.
10. Бикадилова Т. Жінка від античності до сучасності. URL: https://news.informer.od.ua/zhinka_u_riznyh_epohah (дата звернення: 02.07.2021).
11. Свенціцька І. Жінка в ранньому християнстві. *Жінка в стародавньому світі*. Москва : Наука, 1995, 275 с.
12. Рябова Т.Б. Женщина в истории западноевропейского Средневековья. Иваново : Юнона, 1990. С. 178 URL: http://cens.ivanovo.ac.ru/publications/riabova_tb_women_in_medieval_times.pdf (дата звернення 03.07.2021).
13. Петренко І. Жінки в історії України. Київ : АГРАФ ГРУП, 2014. 24 с. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/interior.pdf> (дата звернення: 03.07.2021).
14. Кісь О. Українські жінки у горнілі модернізації / Інститут народознавства НАН України. 2016. 304 с.
15. Черняхівська В.В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 10. URL: www.dy.nayka.com.ua.

REFERENCES:

1. Vovk, V.M. (2008) «Zhinoche putaniya» u rumskomuy pravi [«Womens issues» in Roman law]. Lviv: LNUUA. [in Ukrainian].
2. Malutina, I.P. (2013) Kategoriya «zhinka» u pyblichnomy i pruvatnomy pravi Starodavnogo Rymy [Category «woman» in public and private law of ancient Rome]. Kyiv: NAM. [in Ukrainian].
3. Sobol, O. (2012) Syssilno-polituchne stanovushche zhinku v epokhu Evropeiskogo Serednovichchiya [Socio-political situation of woman in the European Middle Ages]. Lviv: LU. [in Ukrainian].
4. Borusova, V., Baranova, L. (2008) Osnovu rumского prava [Basics of Roman law]. Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Kalyzhnuy R., Vovk V. (2014) Rumske pruvatne parvo [Roman private law]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Gyrevuch D. (2006) Povsednevnyaya zhuzn zhenshchunu v Drevnem Rime [Daily life of a woman in ancient Rome]. Moscow. [in Russian]
7. Translation by Kharitinova M. (1990) Zhenshchuna v Drevnem Mire [Woman in the ancient world]. Moscow. [in Russian]
8. Kravec V. (2013) Problemu mizhstatevuch ta shlybno-simeinuch stosynkiv y antuchniy Grecii [Problems of intersex and marital relations in ancient Greece]. [in Russian]
9. Bernard A. (1999) [Guerre et Violence dans la Grece Antique]. [in English].
10. Bukadurova T. (2021) Zhinka vid antuchnosti do sychasnosti [Woman from antiquity to the present]. [in Ukrainian].
11. Svencicka I. (1995) Zhinka v rannomy khrustuiyanstvi [Woman in early Christianity]. Moscow. [in Ukrainian].
12. Riyabova T. (1990) Zhenshchina v istorii Zapadnoevropeiskogo srednevekoviya [Woman in the history of the Western European Middle Ages].
13. Petrenko I. (2014) Zhinku v istorii Ukrainu [Woman in the history of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Kis O. (2016) Ukrainski zhinku y gomuli modernizacii [in Ukrainian].
15. Cherniyakhivska V. (2016) Istorichnyi dosvid stanovlenniya ukrainskoi modeli gendernogo parutety [The historical experience of becoming Ukrainian model of gender parity]. [in Ukrainian].

УДК 340.114:167.4

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-2>**Микола КОТЕНКО**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права, Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033

ORCID: 0000-0001-8046-6641

Бібліографічний опис статті: Котенко, М. (2021). Пізнавальний потенціал положень юснатуралізму для вивчення інтелектуальної власності крізь призму її ціннісно-правового виміру. *Law. State. Technology*, 3, 9–14, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-2>

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛОЖЕНЬ ЮСНАТУРАЛІЗМУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ЦІННІСНО-ПРАВОВОГО ВИМІРУ

Метою статті є встановлення пізнавального потенціалу положень природно-правового підходу до праворозуміння для вивчення ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності. У роботі розкрито актуальність наукового пізнання положень природно-правового підходу до праворозуміння як пізнавальної основи вивчення ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності. Доведено, що положення сучасних типів праворозуміння становлять пізнавальну основу будь-якого правового явища чи процесу, визначають стратегію і тактику науково-дослідної діяльності, зумовлюють застосування методологічного інструментарію дослідження, у тому числі формування методологічної основи наукового дослідження інтелектуальної власності – одночасно як елементу системи соціальних та системи правових цінностей. Методологічною основою роботи є комплекс складників, до яких віднесено: принципи наукового пізнання (всебічності, об'єктивності, гласності, достовірності, системності та ін.) як система пізнавальних положень, котрі визначають зміст наукового пізнання положень юснатуралізму, їх пізнавальний потенціал, забезпечують його цілісність і комплексність, достовірність наукового знання, виступають єдиним можливим засобом забезпечення наукової основи дослідження та приросту нових знань; методологічні підходи (феноменологічний, аксіологічний, герменевтичний та ін.), що визначають пізнавальну стратегію дослідження положень природно-правової концепції та їх значення для ціннісного виміру інтелектуальної власності, забезпечують концептуалізацію результатів наукового дослідження; методи наукового дослідження (філософські (світоглядні), загальнонаукові та спеціально-наукові), функціональні можливості яких націлені на вивчення конкретних пізнавальних аспектів положень природно-правової концепції праворозуміння. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що стаття є сучасним науковим дослідженням, у якому визначено та охарактеризовано пізнавальний потенціал положень природно-правового розуміння права для вивчення інтелектуальної власності як складової частини правових цінностей. За результатами дослідження обґрунтовано комплекс висновків, де з'ясовано, що положення природно-правової концепції праворозуміння сприятимуть: 1) характеристиці інтелектуальної власності як результату реалізації людиною своїх природних прав на інтелектуальну діяльність, що набуває правового статусу; 2) розкриттю межі прояву інтелектуальної власності крізь призму реалізації свободи кожним індивідом на здійснення інтелектуальної діяльності; 3) дослідженню інтелектуальної власності як об'єктивно зумовленого явища, що є проявом природних здібностей людини до інтелектуальної діяльності, тощо.

Ключові слова: інтелектуальна власність, правова цінність інтелектуальної власності, методологічна основа, юснатуралізм, аксіологічний методологічний підхід.

Mykola KOTENKO

PhD, Associate Professor at the Departments of Intellectual Property and Information Law, Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, 01033

ORCID: 0000-0001-8046-6641

To cite this article: Kotenko M. (2021). Piznaval'nyy potentsial polozhen' yusnaturalizmu dlya vyvchennya intelektual'noyi vlasnosti kriz' pryzmu yiyi tsinnisno-pravovoho vymiru [Cognitive potential of the provisions of jusnaturalism for the study of intellectual property through the prism of its value and legal dimension]. *Law. State. Technology*, 3, 9–14, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-2>

COGNITIVE POTENTIAL OF THE PROVISIONS OF JUSNATURALISM FOR THE STUDY OF INTELLECTUAL PROPERTY THROUGH THE PRISM OF ITS VALUE AND LEGAL DIMENSION

The purpose of the article is to establish the cognitive potential of the provisions of the natural-legal approach to legal understanding for the study of value-legal aspects of intellectual property. The relevance of scientific knowledge of the provisions of the natural-legal approach to legal understanding as a cognitive basis for the study of value-legal aspects of intellectual property is revealed in the work. It is proved that the provisions of modern types of legal understanding are the cognitive basis of any legal phenomenon or process, determine the strategy and tactics of research, determine the use of methodological tools of research, including the formation of the methodological basis of scientific research of intellectual property. and systems of legal values. The methodological basis of the work is a set of the following components, which include: the principles of scientific knowledge (comprehensiveness, objectivity, publicity, reliability, system, etc.), as a system of cognitive provisions that determine the content of scientific knowledge of jusnaturalism, their cognitive potential, provide its integrity and complexity, the reliability of scientific knowledge, act as the only possible means of providing a scientific basis for research and the growth of new knowledge; methodological approaches (phenomenological, axiological, hermeneutic, etc.), which determine the cognitive strategy of research of the provisions of natural law concept and their significance for the value measurement of intellectual property, provide conceptualization of research results; methods of scientific research (philosophical (worldview), general scientific and special-scientific), the functional capabilities of which are aimed at studying specific cognitive aspects of the provisions of the natural-legal concept of legal understanding. The scientific novelty of the study is due to the fact that the article is a modern scientific study, which identifies and describes the cognitive potential of the provisions of natural law understanding of law for the study of intellectual property as part of legal values. The study substantiates a set of conclusions, which found that the provisions of the natural law concept of the right to understand will contribute to: 1) the characteristics of intellectual property as a result of human realization of their natural rights to intellectual activity, which acquires legal status; 2) the disclosure of the limits of the manifestation of intellectual property through the prism of the realization of freedom by each individual to carry out intellectual activity; 3) the study of intellectual property as an objectively determined phenomenon that is a manifestation of human natural abilities to intellectual activity, etc.

Key words: intellectual property, legal value of intellectual property, methodological basis, jusnaturalism, axiological methodological approach.

Актуальність проблеми. Наукове дослідження питань інтелектуальної власності крізь ціннісний її вимір у теорії права перш за все потребує аналізу підходів до праворозуміння, їхніх типів та концепцій, що дасть змогу в подальшому встановити переваги їхніх положень для пізнання ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності. Положення сучасних типів праворозуміння становлять пізнавальну основу будь-якого правового явища чи процесу, визначають стратегію і тактику науково-дослідної діяльності, зумовлюють застосування методологічного інструментарію дослідження, у тому числі формування методологічної основи наукового дослідження інтелектуальної власності – одночасно як елементу системи соціальних та системи правових цінностей. Праворозуміння – це найважливіша категорія в юриспруденції. Від

неї залежать усі подальші науково-правові та практичні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній літературі вченими досить часто наголошується на науково-дослідному значенні положень сучасних типів праворозуміння, які формують світоглядну основу наукового пізнання, визначають його стратегію та загальне бачення змісту і результату дослідження, формують загальні засади пізнавальної діяльності у сфері права, слугують засобом узагальнення найбільш типових усталених підходів до характеристики і сприйняття права, орієнтації на такі критерії, як об'єктивність, достовірність, верифікованість, можливість практичного відтворення результатів. У цьому плані варто погодитися з поглядами вчених про те, що відповідь на питання, що є правом, має для філософії права таке саме фундамен-

тальне значення, як і питання, що таке істина, для філософії та людського пізнання у цілому (Nersesiantc, 2005: 31). Однак феноменологічне розуміння права в сучасних умовах розвитку юридичної науки через складність категорії «право» є найбільш дискусійним із погляду його сутності, змісту та значення.

Переважає більшість учених характеризує категорію «праворозуміння» через категорію «пізнання права», хоча зустрічаються погляди вчених, в яких праворозуміння навіть ототожнюється з усією правовою дійсністю чи реальністю. Одні автори обмежують такий предмет лише сутністю права та його роллю у регулюванні суспільних відносин, інші ж включають у нього майже всі загальні властивості, риси і прояви права, що, на переконання П.М. Рабіновича, призводить до «ототожнення праворозуміння бодай не з усім загальнотеоретичним правознавством» (Rabinovich, 2013: 154). Продовжуючи зазначену думку, П.М. Рабінович, з огляду на таку неоднозначність характеристики праворозуміння, доводить його виключно методологічну роль, зазначаючи про те, що праворозуміння – це відображення в людській свідомості за посередництвом поняття, що позначається терміном «право» (або будь-яким іншим однозначним із ним словом чи символом), того явища, яке оцінюється певним суб'єктом як корисне для задоволення потреб його існування та розвитку і забезпечується обов'язками інших суб'єктів (Rabinovich, 2013: 154). Таким чином, учений звертає увагу, насамперед, на результат пізнання та стан сприйняття права людиною, його оцінки з погляду задоволення людських потреб. Отже, положення праворозуміння крізь призму пізнання інтелектуальної власності як ціннісно-правового феномену опосередковується категорією «право» як таке, що може бути оцінене суб'єктом пізнання на предмет корисності для задоволення його потреб та інтересів, спроможності реалізувати інтереси суб'єкта у сфері інтелектуальної власності. А ціннісно-правове сприйняття інтелектуальної власності виявлятиметься саме в тому, наскільки реалізовані інтереси зазначеного суб'єкта, наскільки захищені його права у сфері інтелектуальної власності, що відбувається та оцінюється через механізм сприйняття суб'єктом змісту правових положень, якими закріплюються права та інтереси, а також механізм їх реалізації.

Дослідження інтелектуальної власності як ціннісно-правового явища, засновуючись на положеннях відповідного типу праворозуміння, даватиме тоді змогу чітко окреслити як методологічну основу такого дослідження, так і встано-

вити перспективи розроблення предмету наукового пізнання. Водночас не будь-який підхід до праворозуміння, а також не всі положення конкретного такого підходу функціонально спроможні сформувати як методологічну основу дослідження, так і окреслити його перспективи. Особливо це стосується інтелектуальної власності, ціннісно-правовий вимір якої потребує як методологічної основи дослідження, так і поєднання світоглядної і наукової стратегії пізнання, визначення тих аспектів, які є недостатньо дослідженими, а також вироблення тих положень, котрі визначатимуть та стимулюватимуть до посилення подальших її наукових досліджень.

Визначення мети дослідження. Уважаємо за доцільне, взявши за основу наявну в юридичній літературі їх характеристику, акцентувати увагу на тому, щоб установити пізнавальний потенціал положень природно-правового підходу до праворозуміння для вивчення ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті розроблення проблематики пізнання інтелектуальної власності крізь призму ціннісно-правового виміру питання типології праворозуміння варто розглянути шляхом аналізу запропонованих у науковій літературі підходів до класифікації його типів, що дасть змогу узагальнити найбільш домінуючі образи права, котрі відображають істотні й загальнотеоретичні ознаки права та становлять основу застосування вказаного методологічного підходу. Залежно від розмежування чи ототожнення права і закону В.С. Нерсесянц виокремлює та надає характеристику юридичному (від *jus* – право) і легістському (від *lex* – закон) типам праворозуміння (Nersesiantc, 2005: 32–34). В.А. Четвернін виокремлює позитивістський і юридичний типи праворозуміння (Chetvernin, 2003: 10–15). І.Л. Честнов наголошує на наявності традиційного підходу до типології праворозуміння, який пов'язаний із вирішенням фундаментального онтологічного питання: що є право, яка його роль у суспільстві, які взаємовідносини з іншими соціальними явищами, як воно функціонує? Звідси впливають «класичні» юридичні школи: природного права, позитивізму, соціології права та некласичні: інституційні, комунікативні, антропологічні (Pravo i obshchestvo, 2004: 49–51). Залежно від ставлення до «основного питання філософії» – співвідношення матеріального й ідеального – М.І. Козюбра виокремлює матеріалістичний та ідеалістичний типи право розуміння; своєю чергою, у межах цих типів право-

розуміння вчений додатково виокремлює такі їхні види, як метафізичний, механічний, економічний (матеріалістичний тип); теологічний, натуралістичний, формально-догматичний тощо (ідеалістичний тип) (Koziubra, 1990: 19). В іншій науковій роботі М.І. Козюбра вказує на те, що найбільш поширеним критерієм типологізації праворозуміння є «ідеологічний», тобто за основу взято вихідні концептуальні ідеї, які визначають зміст праворозуміння. Відповідно до нього виокремлюються природно-правовий (юснатуралістичний), юридико-позитивістський (нормативістський) і соціологічний типи праворозуміння (Koziubra, 2010: 10–12). Насамперед звернемо увагу на положення природно-правового типу (юснатуралізм), який в основу розуміння права вкладає ідеї:

а) *по-перше*, всеосяжної свободи індивіда, у тому числі й у сфері інтелектуальної діяльності, яка забезпечує можливість реалізації його здібностей, потреб та інтересів за умови не порушення меж свободи такої ж самої діяльності іншого індивіда. Причому свобода визнається абсолютною, невід'ємною та постійною, вона породжена самої природою людини, її прагненням до здобуття власного місця в природі, соціальному середовищі, державі і т. п. У цьому плані інтелектуальна власність може розглядатися, з одного боку, як стимул до здійснення інтелектуальної діяльності, а з іншого – як результат існування такої свободи, результат можливості кожного індивіда на інтелектуальну діяльність, що спроможна в подальшому перетворити індивіда на суб'єкта права інтелектуальної власності;

б) *по-друге*, вічного і невід'ємного від людини розуму як джерела інтелектуальної діяльності, а також у подальшому й джерела інтелектуальної власності. Так само слід відзначити й ідеї свободи розумової діяльності, права та можливості для власного розвитку, здійснення політичних і правових змін. Причому ще в період античності ідея розуму визначається як властивість людини, що надана Всевишнім і, по суті, є продовженням (проявом) «божественного розуму» (Tarnas, 1995: 118). Із часом розум розглядається як рушійна сила, що призводить до поліпшення життя людини, розвиває суспільство і головне – змінює суспільно-політичний устрій та правову систему. Відповідно, поява інтелектуальної власності є насамперед результатом реалізації людиною її інтелектуальних здібностей, що є основою її осмисленої, логічно зумовленої та виваженої розумової діяльності, призводить до створення чогось нового, осмисленого, розумово об'ґрунтованого

та раціонального. Фактично з огляду на пізнавальне значення положень юснатуралізму інтелектуальна власність є такою, що походить від людини як істоти розумної, яка спроможна здійснювати інтелектуальну діяльність, тим самим створювати й у подальшому споживати об'єкти інтелектуальної власності;

в) *по-третє*, добра, справедливості, правди, які визначають вихідні засади життя людини, її взаємовідносин з іншими людьми. Слід відзначити, що такі засади людського життя знаходяться і в основі створення інтелектуальної власності, користування нею, а також правового забезпечення. Насамперед створення об'єктів інтелектуальної власності має засновуватися на гуманістичних ідеях, не порушувати природу людського життя, не допускати створення здійснення такої інтелектуальної діяльності, що несе антисоціальні ризики або призводить до них. Інтелектуальна власність як ціннісно-правовий феномен дає змогу, з одного боку, стати засобом виразу засад добра і справедливості, а з іншого – визначити своє правове забезпечення з метою недопущення соціальної несправедливості.

Слід відзначити, що ціннісно-правовий вимір інтелектуальної власності може бути проведено і крізь призму концепції прав людини, які є проявом об'єктивних потреб людей на реалізацію та захист власних інтелектуальних здібностей, непорушності їхніх прав як власників об'єктів права інтелектуальної власності. Отже, інтелектуальна власність потребує належного правового забезпечення в частині закріплення прав та обов'язків суб'єктів інтелектуальної діяльності, регламентації механізму їх реалізації, гарантування, охорони та захисту. У юридичній літературі вченими стверджується про те, що право на інтелектуальну діяльність та реалізацію власних інтелектуальних здібностей відноситься до природних, невід'ємних прав людини як істоти, що є богоподібною, є божим творінням, а отже, інтелектуальна діяльність і право на її здійснення є божественним даром (Poliakov, 2004: 82). Перспективними для вивчення ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності є також і такі положення юснатуралізму, що відображають засади рівності всіх людей у правах, у тому числі й у праві на здійснення інтелектуальної діяльності, визнання за вказаним правом моральних засад правового регулювання, що дає змогу і гарантує кожному реалізацію його здібностей до творчої (інтелектуальної) діяльності (Grafskii, 2000: 52).

Беручи за основу розуміння права як складного морально-етичного явища, можливо

підсумувати, що право націлене на забезпечення людської інтелектуальної діяльності з погляду виявлення і закріплення природної та невід'ємної спроможності людини здійснювати інтелектуальну діяльність, тим самим генерувати об'єкти інтелектуальної власності. Окрім того, право спроможне і самостійно стимулювати інтелектуальну діяльність у цілому, розвиток окремих її сфер (наприклад, шляхом закріплення пріоритетних напрямів наукових досліджень, стимулювання видавничої, кінематографічної діяльності тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. На нашу думку, концепція юснатуралізму в частині пізнавальної ролі її положень для дослідження інтелектуальності власності як правової цінності насамперед дасть змогу забезпечити єдине пізнавальне сприйняття інтелектуальної власності як особливої системи об'єктів, що є результатами інтелектуальної діяльності, у межах якої реалізуються природні, невід'ємні, невідчужувані права кожної людини на їх створення, переконання, використання, розпорядження тощо, що дають змогу кожній людині реалізувати свої інтелектуальні здібності. Окрім того, положення природно-правового підходу дають змогу:

- по-перше, охарактеризувати інтелектуальну власність як результат реалізації людиною своїх природних прав на інтелектуальну діяльність, що набуває правового статусу;
- по-друге, розкрити межі прояву інтелектуальної власності крізь призму реалізації свободи кожним індивідом на здійснення інтелектуальної діяльності, зміст та результати якої обмежені виключно межами свободи іншого індивіда;
- по-третє, дослідити інтелектуальну власність як об'єктивно зумовлене явище, що є про-

явом природних здібностей людини до інтелектуальної діяльності, право на яке виникає, змінюється та припиняється залежно, з одного боку, від самого об'єкта права інтелектуальної власності, а з іншого – від волі її суб'єкта;

– по-четверте, інтелектуальна власність визначає зародження, виникнення та розвиток відповідних прав людини, що зумовлює в подальшому становлення концепції прав людини, окремим елементом яких є право на свободу інтелектуальної діяльності, право власності, право розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної діяльності тощо;

– по-п'яте, інтелектуальна власність може бути охарактеризована з погляду її соціальної корисності та значення для життя індивіда, тим самим може бути визначено напрями її правового забезпечення, у тому числі в аспекті гарантування прав її суб'єктів, стимулювання розвитку інтелектуальної діяльності в тій чи іншій сфері суспільних відносин тощо.

Окрім того, у наукознавчому плані переваги положень природно-правового типу праворозуміння визначаються також і тим, що вони можуть бути закладені в основу:

- а) наукового пізнання феномену інтелектуальної власності, її правового виміру, особливо в частині посилення її сприйняття як об'єктивно існуючого явища, що зумовлене природними здібностями людини до творчої (інтелектуальної) діяльності;
- б) визначення особливостей правового забезпечення інтелектуальної власності як у частині здійснення інтелектуальної діяльності, так і в частині забезпечення прав на її результати, регламентації механізму їх реалізації;
- в) обґрунтування напрямів розвитку практики інтелектуальної діяльності відповідно до засад рівності, моральності, справедливості, правової захищеності тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нерсисянц В.С. Философия права : учебник. Москва : Норма, 2005. 656 с.
2. Рабінович П.М. Деякі сучасні концепції права в Росії та Україні (у світлі потребового праворозуміння). *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 152–155. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/filpr_2013_1_15.pdf.
3. Четвернин В.А. Введение в курс общей теории права и государства : учебное пособие. Москва : Институт государства и права РАН, 2003. 204 с.
4. Право и общество: от конфликта к консенсусу : монография / И.Л. Честнов и др. ; под общ. ред. В.П. Сальникова, Р.А. Ромашова. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2004. 479 с.
5. Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки. *Методологические проблемы юридической науки*. Киев : Наукова думка, 1990. 136 с.
6. Козюбра М.І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
7. Тарнас Р. Христианское мировоззрение / пер. с англ. Т.А. Азаркович. Москва : КРОН-ПРЕСС, 1995. 448 с.

8. Поляков А.В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : учебник. Санкт-Петербург : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. 863 с.
9. Графський В.Г. Інтегральна (синтезована) юриспруденція. *Правоведення*. 2000. № 3. С. 49–64.

REFERENCES:

1. Nersesiantc V.S. (2005) *Filosofia prava: uchebnik* [Philosophy of law: textbook]. M. : Norma. 656 s. [in Russian]
2. Rabinovich P.M. (2013) *Deiaki suchasni kontceptcii prava v Rosii ta Ukraïni (u svitli potrebovogo pravorozuminnia)* [Deyaki modern concept of law in Russia and Ukraine (at the light of the consumer law)]. *Filosofia prava i zagalna teoriia prava*. № 1. S. 152-155. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/filpr_2013_1_15.pdf [in Ukrainian]
3. Chetvernin V.A. (2003) *Vvedenie v kurs obshchei teorii prava i gosudarstva: uchebnoe posobie* [Introduction to the course of the general theory of law and state: textbook]. M. : Institut gosudarstva i prava RAN. 204 s. [in Russian]
4. *Pravo i obshchestvo: ot konflikta k konsensusu : monografiia* [Law and society: from conflict to consensus: monograph] / I.L. Chestnov i dr.; pod obshch. red. V.P. Salnikova, R.A. Romashova. S.-Pb. : Sankt-Peterburgskii un-t MVD Rossii, 2004. 479 s. [in Russian]
5. Koziubra N.I. (1990) *Poniatie i struktura metodologi iuridicheskoi nauki* [Concept and structure of methodology of legal science]. *Metodologicheskie problemy iuridicheskoi nauki : sb. nauch. tr. K. : Naukova dumka*. 136 s. [in Ukrainian]
6. Koziubra M.I. (2010) *Pravorozuminnia: poniattia, tipi ta rivni* [Pravorozuminnia: witness, tipi and rivni]. *Pravo Ukraïni*. № 4. S. 10-21. [in Ukrainian]
7. Tarnas R. (1995) *Khristianskoe mirovozzrenie* [Christian worldview] ; per. s angl. T.A. Azarkovich. M. : KRON-PRESS. 448 s. [in Russian]
8. Poliakov A.V. (2004) *Obshchaia teoriia prava: problemy interpretatsii v kontekste kommunikativnogo pokhoda : uchebnik* [General theory of law: problems of interpretation in the context of a communicative approach: textbook] . S.-Pb. : Izd. dom S.-Peterb. gos. un-ta. 863 s. [in Russian]
9. Grafskii V.G. (2000) *Integralnaia (sintezirovannaia) iurisprudenciia* [Integral (synthesized) jurisprudence]. *Pravovedenie*. № 3. S. 49–64. [in Russian]

УДК 347.961.1

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-3>**Аліна МАРЖИНА**

аспірантка, Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601

ORCID: 0000-0001-5121-2618

Бібліографічний опис статті: Маржина, А. (2021). Зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні: історико-правовий аспект. Law. State. Technology, 3, 15–19, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-3>

ЗАРОДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Метою статті є встановлення правових передумов зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в незалежній Україні, а також здійснення історико-правового аналізу положень нормативно-правових актів, що регламентували нотаріальну діяльність за період із серпня 1991 до грудня 1993 р. Авторкою визначено та доведено актуальність наукового дослідження історико-правових аспектів зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. Доведено, що в сучасних умовах реформування та посилення правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні насамперед важливо провести критичний аналіз історії зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні, причому такий аналіз варто розпочати із серпня 1991 р., коли було проголошено незалежність України і вітчизняній правовій системі дісталися у спадок, по-перше, система радянського нотаріату, по-друге, відповідне правове регулювання нотаріальної діяльності, що було засноване на нормативно-правових актах, прийнятих органами державної влади союзного та республіканського рівнів. **Методологічною основою** роботи є історико-правовий метод дослідження, що використаний крізь призму заснованості пізнання на принципі історизму. Принцип історизму визначив загальну стратегію вивчення історико-правових аспектів зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. Використання історико-правового методу дало змогу критично проаналізувати положення нормативно-правових актів на надати оцінку стану правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в період 1991–1993 рр.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що стаття є сучасним науковим дослідженням, у якому визначено та охарактеризовано правові передумови зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в незалежній Україні, надано критичний аналіз положень нормативно-правових актів, що регламентували нотаріальну діяльність за період із серпня 1991 до грудня 1993 р. За результатами дослідження обґрунтовано комплекс **висновків**, де з'ясовано, що правове забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в межах окресленого нами періоду було представлене радянською моделлю, що засновувалася на моделі механізму здійснення нотаріальної діяльності, який включав у себе правове закріплення: 1) системи суб'єктів нотаріальної діяльності та їхнього правового статусу (повноваження, відповідальність тощо); 2) процесуальних аспектів здійснення нотаріальної діяльності (підстави, умови та порядок учинення нотаріальних дій, правові засоби гарантування здійснення нотаріальної діяльності тощо); 3) юридичного значення результатів нотаріальної діяльності (правова характеристика нотаріальних актів, їх значення для правової сфери життєдіяльності суб'єктів, можливості гарантування та захисту прав і законних інтересів суб'єктів права тощо).

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, механізм нотаріальної діяльності, правове забезпечення, правове забезпечення нотаріальної діяльності.

Alina MARZHYNA

Postgraduate Student, Institute of State and Law. V.M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Tryokhsviatitelska str., Kyiv, Ukraine, 01601

ORCID: 0000-0001-5121-2618

To cite this article: Marzhyna A. (2021). Zarodzhennia pravovogo zabezpechennia notarialnoi diialnosti v Ukraini: istoriko-pravovii aspekt [Origin of legal provision of notarial activity in Ukraine: historical and legal aspect]. Law. State. Technology, 3, 15–19, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-3>

ORIGIN OF LEGAL PROVISION OF NOTARIAL ACTIVITY IN UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

The **purpose** of the article is to establish the legal preconditions for the emergence of legal support for notarial activities in independent Ukraine, as well as historical and legal analysis of the regulations governing notarial

activities for the period from August 1991 to December 1993. The author identifies and proves the relevance of scientific research of historical and legal aspects of the emergence of legal support for notarial activities in Ukraine. It is proved that in the current conditions of reforming and strengthening the legal support of notarial activity in Ukraine, first of all, it is important to conduct a critical analysis of the history of legal support of notarial activity in Ukraine. the system inherited: first, the system of Soviet notariate, and secondly, the relevant legal regulation of notarial activities, which was based on regulations adopted by public authorities at the union and republican levels. The **methodological basis** of the work is the historical and legal method of research, which is used through the prism of the foundation of knowledge on the principle of historicism. The principle of historicism has defined the general strategy of studying the historical and legal aspects of the emergence of legal support for notarial activities in Ukraine. The use of the historical-legal method allowed to critically analyze the provisions of normative legal acts to assess the state of legal support of notarial activity in Ukraine in the period 1991-1993. The **scientific novelty** of the study is due to the fact that the article is a modern scientific study, which identifies and characterizes the legal prerequisites for the emergence of legal support for notarial activities in independent Ukraine, provides a critical analysis of regulations governing notarial activities for the period from August 1991 to December 1993. The study substantiated a set of conclusions, which revealed that the legal support of notarial activities in Ukraine within the period outlined by us was represented by the Soviet model, based on the model of the mechanism of notarial activities, which included legal consolidation: 1) sub objects of notarial activity and their legal status (powers, responsibilities, etc.); 2) procedural aspects of notarial activity (grounds, conditions and procedure for performing notarial acts, legal means of guaranteeing notarial activity, etc.); 3) the legal significance of the results of notarial activities (legal characteristics of notarial acts, their significance for the legal sphere of life of the subjects, the possibility of guaranteeing and protecting the rights and legitimate interests of the subjects of law, etc.).

Key words: notary, notarial activity, mechanism of notarial activity, legal support, legal support of notarial activity.

Актуальність проблеми. Нотаріальні діяльність – це самостійний різновид юридичної практичної діяльності, юридичність та офіційність якої підтверджується насамперед її відповідним правовим забезпеченням. Причому таке правове забезпечення визначається різними чинниками, які фактично виступають умовами концептуальності функціонування системи нотаріату в державі. Відзначаючи принципову роль нотаріату та нотаріальної діяльності в сучасних умовах функціонування правової системи та розбудови громадянського суспільства, правове забезпечення здійснення нотаріальної діяльності є цілком об'єктивно витребуваним фактом, зумовленим потребами суспільства та громадян у посиленні юридизації відносин між ними. Приналежність України до правової системи романо-германського типу, а системи нотаріату – до нотаріату латинського типу, засвідчує принциповість його належного правового забезпечення, недопустимість прогалин, колізій у цій сфері, функціональну недостатність виключно таких форм (джерел) права, як правовий звичай та судовий прецедент, для правового забезпечення. Сьогодні нотаріальна діяльність є законодавчо регульованою діяльністю, яка розвивалася еволюційно, формувалася під впливом зазначених вище чинників і сьогодні знаходиться у стані вдосконалення та посилення. Проте постійні зміни правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні засвідчують недосконалість (або навіть відсутність) чітких науково обґрунтованих концептуальних підходів до правового забезпечення нотаріальної діяльності, де важливе місце має

бути відведене так званому «діяльнісному підходу», уявлення про який має становити основу такого правового забезпечення. Тому в сучасних умовах реформування та посилення правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні насамперед важливо провести критичний аналіз історії зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в країні, причому такий аналіз варто розпочати із серпня 1991 р., коли було проголошено незалежність України і вітчизняній правовій системі дісталася у спадок, по-перше, система радянського нотаріату, по-друге, відповідне правове регулювання нотаріальної діяльності, що було засноване на нормативно-правових актах, прийнятих органами державної влади союзного та республіканського рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці як ученими історико-правових, так і галузевих юридичних наук неодноразово робилися спроби провести ретроспективний аналіз правового забезпечення нотаріату та нотаріальної діяльності. Зокрема, слід окремо відзначити праці таких науковців, як М.І. Авдєєнко, В.Г. Голованов, О.М. Золотухіна, А.М. Колодій, О.А. Підпригора, С.Я. Фурса, В.М. Черниш та ін., які опосередковано досліджували окремі аспекти законодавчого забезпечення статусу нотаріуса, правового регулювання порядку нотаріального оформлення правочинів, історії розвитку правового статусу суб'єктів нотаріальної діяльності тощо. Водночас наданий ними аналіз здебільшого мав вузькопредметний характер та стосувався тематики їхніх наукових досліджень.

Окрім того, з урахуванням високого рівня інтенсивності зміни правового забезпечення нотаріальної діяльності важливим є переосмислення відповідних наукових досліджень зазначених вище вчених, оновлення аналізу правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні та головне – здійснення критичного аналізу тих положень, які становлять зміст сучасного стану правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні.

Визначення мети дослідження. Метою статті є встановлення правових передумов зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в незалежній Україні, а також здійснення історико-правового аналізу положень нормативно-правових актів, що регламентували нотаріальну діяльність за період із серпня 1991 до грудня 1993 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілком справедливо розпочати аналіз питань становлення правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні з 24 серпня 1991 р., що пов'язане з прийняттям Постанови Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» (Postanova, 1991). Проголошення незалежності України поставило перед нашою державою питання формування нової законодавчої бази України як новоутвореної держави. Таке формування не може відбутися одномоментно, тому Верховна Рада вирішує це питання шляхом прийняття Закону України «Про правонаступництво України» (Zakon, 1991), тим самим зберігаючи чинність нормативно-правових актів загальносоюзного та республіканського рівнів у частині їх несуперечності положенням актів України, що, по суті, закріплювало режим тимчасової чинності положень указаних актів на території новоутвореної держави. Так, указаним Законом України було закріплено режим переживаючої дії Конституції (Основного Закону) Української РСР, а також законів Української РСР та інших актів, ухвалених Верховною Радою Української РСР. Причому вказані акти діють на території України за умови їх несуперечності положенням законів України, котрі будуть ухвалені після проголошення незалежності України. Таким чином, після проголошення незалежності України та прийняття Закону України «Про правонаступництво України» в країні починаючи з 1991 р. продовжували діяти положення радянського законодавства у сфері нотаріату та нотаріальної діяльності. Законодавство СРСР у сфері нотаріальної діяльності було представлене насамперед Законом СРСР «Про державний нотаріат» (Zakon, 1973). Його дія фактично

поширювалася на територію України до грудня 1993 р. Законодавча ідея щодо врегулювання відносин у сфері нотаріальної діяльності засновувалася на тому, щоб нормативно забезпечити модель її здійснення шляхом закріплення таких її складників:

1) єдиної державницької системи нотаріату, що була представлена органами і посадовими особами, що вчиняють нотаріальні дії (ст. 3), тим самим становлячи основу механізму здійснення нотаріальної діяльності. До системи таких органів і посадових осіб, що становлять основу нотаріату, законодавчо були віднесені державні нотаріальні контори, виконавчі комітети рад народних депутатів, консульські заклади СРСР, які вчиняють конкретні нотаріальні дії, а також окремо закріплювався правовий статус посадових осіб щодо посвідчення заповітів і довіреностей, які прирівняні до нотаріально посвідчених (ст.ст. 10–13);

2) кола повноважень суб'єктів нотаріальної діяльності щодо посвідчення угод (договорів, заповітів, доручень тощо); вживання заходів націлених на охорону спадкового майна; видачі свідоцтва про право на спадщину, свідоцтва про право власності на частку в загальному майні подружжя; накладення заборони відчуження житлового будинку; засвідчення вірності копій документів і виписок із них; засвідчення справжності підпису на документах; засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу тощо;

3) підстав та порядку вчинення нотаріальних дій (ст. 6), а також правил учинення нотаріальних дій (місце, час, строки, порядок встановлення особи та перевірки її дієздатності, можливість витребування відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальних дій, установлення наявності обмеження в праві вчинення нотаріальних дій та ін. – Розділ III);

4) функціонального призначення державного нотаріату, що виявляється у завданнях, які на нього покладаються, а саме: а) охорона соціалістичної власності, прав і законних інтересів громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій; б) зміцнення соціалістичної законності та правопорядку; в) попередження правопорушень шляхом правильного і своєчасного посвідчення договорів та інших угод; г) оформлення спадкових прав; г) учинення виконавчих написів та інших нотаріальних дій.

Зазначене правове забезпечення нотаріальної діяльності фактично відображає механістичний підхід, оскільки націлене на організа-

цію функціонування нотаріату як самостійного механізму здійснення юридично значимої діяльності з метою досягнення правового результату. Складниками такого механізму були суб'єкти нотаріальної діяльності, їх системна побудова, коло повноважень, підстави, умови та порядок учинення нотаріальних дій, правові наслідки, що настають за результатами вчинення нотаріальних дій, і т. п.

Аналогічний підхід був застосований і на республіканському рівні та втілений у положеннях Закону УРСР «Про державний нотаріат» (Закон, 1974). Складниками механізму здійснення нотаріальної діяльності, що отримали правове забезпечення у положеннях зазначеного законодавчого акту, були завдання державного нотаріату, що пов'язувалося з досягненням таких правових результатів, як правова охорона власності, прав і законних інтересів суб'єктів права, зміцнення законності і правопорядку, профілактична функція щодо запобігання правопорушенням. Окрім того, закріплювалися засоби реалізації завдань нотаріату, що включали в себе: правильне і своєчасне посвідчення договорів та інших угод; оформлення спадкових прав; учинення виконавчих написів та вчинення інших нотаріальних дій. Виходячи зі змісту Закону УРСР «Про державний нотаріат», законодавець так само зберігає підхід до правового забезпечення нотаріальної діяльності з погляду механізму її здійснення. Зокрема, вказаним законодавчим актом було закріплено: завдання державного нотаріату (ст. 1); органи і службові особи, які вчиняють нотаріальні дії (ст. 3), та порядок їх формування (ст. 5); нотаріальні дії, на вчинення яких уповноважені суб'єкти нотаріальної діяльності (ст.ст. 13–16); правила вчинення нотаріальних дій (ст.ст. 17–33) та ін.

Із метою посилення правового забезпечення механізму здійснення нотаріальної діяльності на підзаконному рівні, відповідно та на виконання положень Закону УРСР «Про державний нотаріат» було посилене правове забезпечення процесуальних засад здійснення нотаріальної діяльності та закріплено порядок учинення нотаріальних дій у вигляді Інструкції про порядок учинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР, затвердженої Наказом Міністерства юстиції УРСР від 31.10.1975 (Instrukciia, 1975), та Інструкції по діловодству в державних нотаріальних конторах Української РСР, затвердженої Наказом Міністерства юстиції УРСР від 30.04.1975 (Instrukciia, 1976). Указані нормативно-правові акти були чинними на момент проголошення незалежності України і,

як ми зазначали вище, зберегли свою чинність на підставі Закону України «Про правонаступництво України».

Окрім того, правове забезпечення нотаріальної діяльності станом на день проголошення незалежності України було представлене широким колом інших законодавчих актів радянського періоду, дія яких була поширена як за територіальною ознакою – на територію новоутвореної держави Україна, так і за темпоральною ознакою, тобто було надано переживаючий характер дії відповідним актам держави, яка припинила своє існування, – СРСР. До таких актів, які хоча й опосередковано стосуються механізму здійснення нотаріальної діяльності, проте визначають окремі аспекти вчинення тих або інших нотаріальних дій, відносяться Цивільний кодекс УРСР (ст.ст. 47, 65, 177, 184, 185, 227, 244, 426, 558, 559, 561); Цивільно-процесуальний кодекс УРСР (ст. 40); Земельний кодекс України (ст. 18); Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» (ст. 20); Кодекс про шлюб та сім'ю України (ст.ст. 23, 105, 145) та ін.

Указаний перелік не є вичерпним, окрім того, слід відзначити, що подальший розвиток законодавчого забезпечення нотаріальної діяльності лише розширювався та посилювався, що відбувалося шляхом внесення відповідних змін і доповнень до положень законодавчих актів, прийнятих за часів існування СРСР та УРСР. Таким чином, до 1993 р., коли був прийнятий Закон України «Про нотаріат», фактично було збережено радянське правове забезпечення нотаріальної діяльності в Україні, коли система нотаріату, повноваження суб'єкта нотаріальної діяльності були збережені за форматом, який існував у Радянському Союзі, що доводить його:

1) виключно державницький характер, що не допускало можливості існування інших форм власності в системі нотаріату;

2) заснованість на засадах субординації та його підпорядкованості системі органів юстиції;

3) збереженість латинського типу нотаріату, що був характерним і для нотаріату часів існування Радянського Союзу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проголошення незалежності України визначило вимогу формування власної системи нотаріату та механізму нотаріальної діяльності як такого, що притаманний новоутвореній державі, де функціонує власне законодавство, формується власна правова система, а нотаріат займає самостійне місце в системі інституцій професійної юридичної діяльності в незалежній Україні. Із прийняттям Закону

України «Про правонаступництво України» було збережено не лише радянський підхід до правового забезпечення нотаріату та нотаріальної діяльності, а й інституційну модель радянської системи нотаріату, яка на той час являла собою виключно систему державного нотаріату з чіткою вертикальною системою функціонування, існуванням суворого інституційного підпорядкування та міністерського управління. З огляду на зазначене, в Україні не лише зберігала чинність радянська модель правового забезпечення нотаріату та нотаріальної діяльності, а й інституційна модель нотаріату шляхом законодавчого визнання їхнього правового статусу та продовження можливості здійснювати ними відповідні нотаріальні функції. У результаті правового забезпечення нотаріальної діяльності

в Україні в межах окресленого нами періоду було представлено радянською моделлю, що засновувалася на моделі механізму здійснення нотаріальної діяльності, який включав у себе правове закріплення: 1) системи суб'єктів нотаріальної діяльності та їхнього правового статусу (повноваження, відповідальність тощо); 2) процесуальних аспектів здійснення нотаріальної діяльності (підстави, умови та порядок учинення нотаріальних дій, правові засоби гарантування здійснення нотаріальної діяльності тощо); 3) юридичного значення результатів нотаріальної діяльності (правова характеристика нотаріальних актів, їх значення для правової сфери життєдіяльності суб'єктів, можливості гарантування та захисту прав і законних інтересів суб'єктів права тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 № 1427-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
2. Закон України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
3. Закон СССР «О государственном нотариате» от 19.07.1973. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=ESU;n=1610;req=doc>.
4. Закон УРСР «Про державний нотаріат» від 25.12.1974 № 3377-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3377-08>.
5. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 31.10.1975 № 45/5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v45_5323-75.
6. Інструкція по діловодству в державних нотаріальних конторах Української РСР, затверджена Наказом Міністерства юстиції УРСР від 30.04.1976 № 22/05. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2_05323-76.

REFERENCES:

1. Postanova Verkhovnoï Radi URSR «Pro progoloshennia nezalezhnosti Ukraïni» [On the proclamation of independence of Ukraine] vid 24.08.1991 roku № 1427-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraïni «Pro pravonastupnitctvo Ukraïni» [On Succession of Ukraine] vid 12.09.1991 r. № 1543-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>. [in Ukrainian].
3. Zakon SRSR «O gosudarstvennom notariate» [On State Notary] ot 19.07.1973 goda. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=ESU;n=1610;req=doc>. [in Ukrainian].
4. Zakon URSR «Pro derzhavnii notariat» [On State Notary] vid 25.12.1974 roku № 3377-VIII/ URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3377-08> [in Ukrainian].
5. Instruktciia pro poriadok vchinennia notarialnikh dii derzhavnimi notarialnimi kontorami Ukraïnskoï RSR [Instruction on the procedure for performing notarial acts by state notary offices of the Ukrainian SSR], zatverdzhena Nakazom Ministerstva iustitcii Ukraïni vid 31.10.1975 roku № 45/5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v45_5323-75. [in Ukrainian].
6. Instruktciia po dilovodstvu v derzhavnikh notarialnikh kontorakh Ukraïnskoï RSR [Instruction on record keeping in the state notarial offices of the Ukrainian SSR], zatverdzhenoï Nakazom Ministerstva iustitcii URSR vid 30.04.1976 roku № 22/05. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2_05323-76. [in Ukrainian].

УДК 340.1+321.01

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-4>

Олена ЧЕРНЕЦЬКА

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, директор, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин ПЗВО «Київський міжнародний університет», вул. Львівська, 49, м. Київ, Україна, 03179

ORCID: 0000-0001-8303-334X

Володимир ШИЛІНГОВ

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID: 0000-0003-3097-4706

Бібліографічний опис статті: Чернецька, О., Шилінгов, В. (2021). Сучасні підходи до розуміння форми держави. *Law. State. Technology*, 3, 20–30, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-4>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ФОРМИ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено сучасні аспекти розуміння поняття форми держави, яке являє собою сукупність загальних ознак і взаємозв'язків, що характеризують державу як соціальне явище. Визначено, що досліджувати державу з точки зору її форми означає вивчати її будову, її основні складові частини, внутрішню структуру, основні методи здійснення державної влади. З'ясовано, що форма держави зумовлена об'єктивними чинниками, зокрема цілями й завданнями держави, способами їх досягнення, функціями держави, методами їх реалізації та низкою інших. Доведено, що форма держави може розглядатися як на загальнотеоретичному, так і на конкретно-державному рівні.

Метою статті є дослідження форми держави на загальнотеоретичному рівні як виразника найбільш загальних ознак, способів організації та функціонування державної влади в суспільстві. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань: 1) розкриття сутності поняття «форма держави»; 2) дослідження структурних елементів, зокрема форми державного правління, форми державного устрою, форми та державно-правового режиму.

Наукова новизна. У статті розглянуто розуміння форми держави, яка базується на таких політико-правових категоріях, як суверенітет народу, народовладдя, поділ державної влади та верховенство права.

Як висновок у статті наголошується, що в сучасній науковій юридичній літературі сформувалося уявлення про форму держави як складне комплексне явище, що є підґрунтям для широкого застосування системного підходу в дослідженнях проблем і наукових перспектив зазначеної категорії. Форма держави як системне явище являє собою єдність трьох елементів, а саме: форми державного правління, форми державно-територіального устрою та державно-правового режиму. Саме в такому контексті форма держави дає можливість розкрити організацію державної влади, принципи її взаємодії із суспільством, взаємовідносини та взаємодію між державою в цілому, її складовими частинами, прийоми й методи здійснення державної влади у суспільстві. Наводяться різні точки зору та різноманітні підходи до визначення поняття й розкриття змісту форми держави.

Ключові слова: форма держави, форми державного правління, форми державно-територіального устрою, форми державно-правового режиму.

Olena CHERNETSKA

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of International Law and Comparative Law, Director, Educational and Scientific Institute of International Relations of the Kyiv International University, 49 Lvivska str., Kyiv, Ukraine, 03179

ORCID: 0000-0001-8303-334X

Volodymyr SHYLINHOV

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0003-3097-4706

To cite this article: Chernetska O., Shylyngov V. (2021). Suchasni pidkhody do rozuminnia formy derzhavy [Modern approaches to understanding the form of the state]. *Law. State. Technology*, 3, 20–30, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-4>

MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE FORM OF THE STATE

Modern aspects of understanding the concept of the form of the state, which is a set of general features and relationships that characterize the state as a social phenomenon, are studied. It is determined that to study the state in terms of its form means to study its structure, its main components, internal structure, the main methods of exercising state power. It was found that the form of the state is determined by objective factors, including the goals and objectives of the state, ways to achieve them, functions of the state and methods of their implementation, and a number of others. It is proved that the form of the state can be considered both at the general theoretical and at the specific state level.

The aim of the article is to study the form of the state at the general theoretical level as an expression of the most common features, ways of organizing and functioning of state power in society. Realization of the set aim provides solving a number of tasks: 1) revealing the essence of the concept 'form of a state'; 2) study of structural elements, in particular the form of government, the form of government, the form and state-legal regime.

Scientific novelty. The article considers the understanding of the state form, which is based on such political and legal categories as people sovereignty, democracy, separation of state power and the rule of law.

In conclusion, the article emphasizes that in the modern scientific legal literature the idea of the state form as a complex complex phenomenon, which is the basis for the widespread use of a systematic approach in the study of problems and scientific prospects of this category was formed. The form of the state as a systemic phenomenon is the unity of three elements, namely the forms of government, forms of state-territorial organization and state-legal regime. It is in this context that the form of the state provides an opportunity to reveal the organization of state power, principles of its interaction with society, correlation and interaction between the state as a whole and its components, techniques and methods of exercising state power in society. The article presents different points of view and approaches to defining the concept and revealing the essence of the state form.

Key words: *form of a state, forms of state government, forms of state-territorial system, forms of state-legal regime.*

Актуальність проблеми. У сучасному правознавстві категорія «форма держави» є складним і водночас важливим поняттям, являє собою сукупність загальних ознак і взаємозв'язків, що характеризують державу як соціальне явище. Форма держави обумовлена низкою об'єктивних факторів, зокрема цілями й завданнями держави, способами їх досягнення, а також функціями держави та методами їх здійснення, тобто саме зміст держави визначає її форму.

Зазначимо, що форма держави розкриває, яким чином організоване суспільство, за допомогою яких факторів і на підставі яких методів у ньому здійснюється державна влада й управління. Сукупність органів держави й конкретні зв'язки та взаємодія між самими органами, з одного боку, а також між ними і суспільством – з іншого, у процесі реалізації функцій держави і є формою держави.

Форма держави – категорія, спрямована на класифікацію держав за певними логічними її сутнісними критеріями. Поняття «форма» означає «спосіб існування, внутрішню організацію та зовнішній вияв предмета чи явища», з одного боку, а з іншого – «сукупність засобів, методів і способів», яка стосовно категорії «держави» дозволяє виявити її сутність і провести видову класифікацію (Петришин, 2017: 811).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій юридичній літературі сформувалося уявлення про форму держави як складне комплексне явище, що є підґрунтям для широкого застосування системного підходу в дослідженнях проблем і наукових перспектив зазначеної категорії. У наукових працях вітчизняних авторів, зокрема М.О. Баймуратова, Ю.Г. Барабаша, С.К. Бостона, О.В. Зайчука, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, О.В. Петришина,

В.Ф. Погорілка, Н.М. Оніщенко, Ю.М. Тодики, В.М. Шаповала й інших учених, сформовано національну доктрину форми держави. Особливу увагу загальнотеоретичним аспектам форми держави приділено в наукових працях В.В. Копейчикова (Копейчиков, 2002), О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко (Зайчук, Оніщенко, 2006), О.В. Петришина (Петришин, 2017) та інших науковців. Окремі структурні елементи форми держави досліджуються галузевими юридичними науками, зокрема формі державного правління присвячена праця С.Г. Серьогіної (Серьогіна, 2011).

Метою статті є дослідження форми держави на загальнотеоретичному рівні як виразника найбільш загальних ознак, способів організації й функціонування державної влади в суспільстві.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки **завдань**: 1) розкриття сутності поняття «форма держави»; 2) дослідження структурних елементів, зокрема форми державного правління, форми державного устрою, форми та державно-правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Форма держави на загальнотеоретичному рівні є виразником найбільш загальних ознак способу організації й функціонування державної влади в суспільстві. На конкретно-державному рівні вона являє собою складне державно-правове явище, яке дає змогу визначити характер існування й напрями розвитку держави, специфічні риси її устрою, правління та режиму.

Таким чином, форма держави – це комплексне поняття, яке являє собою єдність трьох основних елементів, а саме: форми державного правління, форми державно-територіального устрою та державно-правового режиму. Форма державного правління відповідає на питання, як організована та яким чином здійснюється державна влада в суспільстві. Форма державно-територіального устрою розкриває територіальний поділ суспільства та відповідну організацію державних органів, співвідношення повноважень територіальних органів з державою в цілому. Державно-правовий режим характеризує, як, яким чином здійснюється державна влада в суспільстві, за допомогою яких прийомів і методів реалізуються функції держави.

Варто зазначити, що в такому розумінні форма держави дає змогу охарактеризувати державу з огляду на те, як організована верховна державна влада, які принципи її взаємодії із суспільством, яким чином держава в цілому будує свої взаємовідносини з її складовими частинами, а також на підставі яких прийомів

і методів здійснюється державна влада в суспільстві. Тобто вивчити державу з точки зору її форми означає передусім вивчити її будову, її складові елементи, внутрішню структуру, основні методи встановлення і здійснення державної влади.

У юридичній літературі існують й інші думки щодо змісту категорії «форма держави». Згідно з одними, зміст форми держави зводиться лише до характеристики форми правління (так звана форма держави у вузькому значенні слова). Інші під формою держави розуміють сукупність форми правління й територіальної організації держави без урахування державного режиму. Але ці думки не мали широкої підтримки в дослідників, варто сказати, що поняття форми держави як певної структури не означає механічної, довільної сукупності елементів, що її утворюють. Форма держави відображає єдність, взаємообумовленість об'єднаних у ній елементів, у результаті чого виникає нова якість, яка не властива жодному із цих окремо взятих елементів (Колодій, Копейчиков, Лисенков, 2002: 92–93).

Форма держави постійно вдосконалюється та змінюється, вона ніколи не залишається незмінною. Під впливом різноманітних соціально-економічних, політичних, ідеологічних та інших факторів змінюється сутність і зміст держави, що обов'язково тягне за собою й зміну її форми.

Форма державного правління – поняття, яке відображає систему інституційно-правових відносин у сфері формування, організації та взаємодії органів публічної влади на вищому (національному) рівні. Форма державного правління стосується владних відносин «вищого» рівня, тобто йдеться про «форму національного уряду» (from government). У спеціальних дослідженнях відзначається, що форма державного правління – «це відображений в основному законі спосіб організації державної влади, який засвідчує особливості компетенційних взаємозв'язків між вищими органами держави, насамперед тими, що співвіднесені із законодавчою і виконавчою владою» (В. Шаповал). В інституційному аспекті вона відображає сукупність владних інституцій – органів державної влади (глава держави, парламент, органи правосуддя), у динамічному – відносини між ними, які засновані на конституції і законах (Петришин, 2017: 813).

У сучасному державознавстві є загальновизнаним той факт, що форма правління є провідним елементом форми держави, оскільки саме вона характеризує «конфігурацію» державного

механізму, конкретну модель інституційно-функціональної організації влади. Форма правління є тією «матрицею», котра заздалегідь визначає певний набір органів державної влади, роль і місце кожного з них у державному механізмі, розподіл функцій і компетенції між окремими підсистемами державного апарату, зумовлює порядок розробки, прийняття й реалізації державно-владних рішень (Серьогіна, 2011: 4).

Таким чином, форма державного правління в загальнотеоретичному розумінні являє собою систему загальних підстав і принципів формування та взаємовідносин вищих органів державної влади. На основі цього в загальній теорії держави і права розрізняють два основні види форми державного правління, а саме: монархію і республіку.

Отже, форма державного правління (у загальнотеоретичному розумінні) являє собою сукупність загальних підстав і принципів формування вищих органів державної влади, їх структуру та порядок взаємозв'язків між ними.

Історія держави виділила два види органів, наділених вищою державною владою в суспільстві, – одноособові та колегіальні. Одноособовою владою наділений монарх. Колегіальним органом є парламент, який обирається народом і здійснює владу від його імені. На підставі цього в загальній теорії держави і права розрізняють два види форм державного правління, а саме монархію та республіку.

Монархія – форма правління, за якої найвища державна влада зосереджена в руках однієї особи – монарха; царство, королівство, цісарство, імперія (Яременко, Сліпушко, 1998: 679).

Політико-ідеологічним обґрунтуванням і юридичною основою походження влади монарха є принцип суверенітету монарха. Тлумачний словник інтерпретує термін «суверенітет» у кількох значеннях, зокрема як становище суверена, право верховної влади (Яременко, Сліпушко, 1998: 444).

Згідно із зазначеним принципом, монарх є носієм верховної влади, тобто сувереном.

Монархія являє собою таку форму державного правління, за якої глава держави отримує свій пост у порядку встановленого престолонаслідування, тобто за «правом крові», і таким чином являє собою уособлення постійного безперервного характеру державної влади. Влада монарха має первинний, а не похідний характер і безпосередньо не залежить від будь-яких інших державних органів або підданих.

Монархія характеризується такими специфічними рисами:

- влада монарха є священною, сакральною, отриманою від Бога;
- монарх персоніфікує владу, уособлює її постійний, безперервний характер;
- влада монарха є первинною і безпосередньо не залежить від будь-яких інших державних органів або підданих;
- монарх є носієм верховної влади;
- монарх відповідальний лише перед Богом і не несе юридичної відповідальності за прийняті рішення.

Монархія в процесі свого історичного розвитку пройшла декілька етапів: деспотична, абсолютна, дуалістична та парламентська (конституційна). У цілому монархії залежно від обсягу повноважень монарха й характеру його взаємодії з іншими органами державної влади поділяються на необмежені та обмежені.

Необмежені монархії – це монархії, у яких влада монарха ніким і нічим не обмежена, тобто в державі не існує органів або законів, які б могли вплинути, змінити або скасувати владу монарха. Різновидами необмеженої монархії є деспотична й абсолютна монархії.

Деспотична монархія – це монархія, у якій влада належить деспоту (від грец. *despotes*), який наділений необмеженою владою в усіх сферах управління суспільством, крім того, його влада обожнювалася, а його особа визнавалася божеством, якому піддані мали віддавати божественні почесті. Цей різновид необмеженої монархії характерний для держав стародавнього Сходу (Ассирія, Вавилон тощо).

Абсолютна монархія – це монархія, у якій монарх наділений необмеженою верховною владою, яка унеможливує участь народу в законодавчій діяльності та здійсненні контролю за виконавчою владою. Свого розквіту абсолютна монархія досягла в країнах західної Європи в XVII–XVIII ст. ст. Необмежена влада монарха в такій монархії обумовлена його належністю до правлячої династії, яка, як уважається, отримала цю владу від Бога. Абсолютна монархія – вид монархії, у якій монарх є носієм усієї повноти суверенної публічної влади, а його прерогативи не ґрунтуються на конституції та не обмежуються передбаченими нею принципами, нормами й інституціями (Петришин, 2017: 6).

Сьогодні 5 монархій Близького Сходу мають виразно абсолютистський характер (Королівство Саудівська Аравія, ОАЕ, султанат Оман, султанат Бруней, емірат Катар) (Петришин, 2017: 8).

Обмежена монархія – це монархія, у якій влада монарха обмежується повноваженнями

інших державних органів і законодавчими приписами. До обмеженої монархії відносять дуалістичну та конституційну.

Дуалістична монархія – це монархія, у якій законодавча влада належить лише парламенту, а управління країною здійснює монарх через сформований і відповідальний перед ним уряд. Під дуалізмом у цьому випадку розуміють рівновагу між законодавчою і виконавчою владами, коли кожна з них не в змозі пересилити іншу, а тому обидві змушені співіснувати, урівноважуючи одна одну. У наш час зазначені монархії існують лише в деяких країнах Близького Сходу, у Європі лише Монако має таку форму правління.

Парламентська (конституційна) монархія – це монархія, у якій поряд із монархом (із його формальними функціями глави держави) існує та діє парламент. У наш час це найбільш поширена форма монархії, вона характерна практично для всіх європейських країн, які мають таку форму правління, для країн Британської співдружності, для низки країн Близького та Середнього Сходу, а також Японії.

Основною ознакою парламентської (конституційної) монархії є формування уряду парламентом і його політична відповідальність перед цим представницьким органом. Відставка уряду – це санкція за розбіжності в його політичних поглядах із поглядом парламенту. Монарх, як правило, не наділений реальними повноваженнями у сфері державного управління й хоча він підписує державні акти, але не несе за них ні політичної, ні юридичної відповідальності.

Сьогодні у світі існують абсолютні, дуалістичні та парламентські (конституційні) монархії.

Республіка – одна з форм державного правління, при якій верховні органи державної влади обираються на певний строк у тому чи іншому порядку.

Республіка – форма державного правління, у якій вища публічна влада належить органам, що отримують повноваження на певний строк шляхом виборів (Петришин, 2017: 661).

Республіка виключає спадковий або будь-який інший невиборний спосіб передачі влади. У республіці реалізується принцип «суверенітету народу», який означає, що носієм і єдиним джерелом влади є народ. Влада в республіці періодично змінюється, а способом її зміни є вибори. Шляхом виборів формується парламент – вищий представницький орган, який наділений законодавчими повноваженнями, а також президент як глава держави.

Республіка характеризується такими специфічними рисами:

- носієм і єдиним джерелом влади є народ;
- влада в республіці має представницький характер, вона здійснюється представницькими органами (парламентом, президентом) від імені народу;
- влада має змінний, виборний характер. Вибори здійснюються на конкурентній основі;
- влада здійснюється на підставі її поділу на законодавчу, виконавчу та судову;
- представницькі органи влади несуть політичну та юридичну відповідальність перед народом.

Сучасні республіки поділяються на президентські, парламентські та змішані залежно від обсягу державно-владних повноважень, передусім від того, хто наділений правом формувати уряд і перед ким він несе відповідальність.

Президентська республіка – форма республіканського правління, яка відзначається «жорстким розподілом влади», що передбачає врівноваження сильних позицій президента (глави держави і глави виконавчої влади) з боку парламенту й судів (Петришин, 2017: 602).

За умов зазначеної форми правління законодавча влада зосереджена в руках парламенту, а управлінською діяльністю займається президент через підпорядкованих йому міністрів. Таким чином, законодавча й виконавча влади не залежать одна від одної. Крім того, обидва органи отримують свій мандат від народу (громадян) шляхом виборів, а тому перебувають у рівному становищі.

У президентській республіці президент і підпорядкований йому уряд володіють усією повнотою виконавчої влади. Парламент не може змістити уряд, тому що останній не несе перед ним політичної відповідальності. Водночас президент не може розпустити парламент, який юридично є абсолютно незалежним від глави виконавчої влади. Крім того, уряд і сам президент не наділені правом законодавчої ініціативи, вона належить виключно членам парламенту. Однак президент наділений правом вето (хоча, як правило, відкладального). Вето президента може бути подолане значною більшістю голосів обох палат парламенту (зазвичай двома третинами в кожній із палат). Уряд формується президентом, за згодою однієї з палат парламенту, у діяльності підзвітний лише президентові й несе перед ним відповідальність. Уряд діє протягом усього терміну повноважень президента. Прикладом президентської республіки є США, країни Центральної і Латинської Америки.

Парламентська республіка – форма державного правління, основу якої становить взаємо-

дія парламенту й відповідального перед ним уряду за обмеженої конституцією ролі президента (Петришин, 2017: 402).

Парламентська форма республіканського правління базується на принципі верховенства парламенту. Для неї характерним є формування уряду на парламентській основі, як правило, політичними партіями, що становлять парламентську більшість (коаліцію), і політична відповідальність уряду перед парламентом. Від парламенту надходять пропозиції щодо кандидатури на посаду прем'єр-міністра, а останній пропонує кандидатури на посади міністрів. Президент формально затверджує склад уряду, запропонований парламентською більшістю. У парламентській республіці президент є лише главою держави, але не главою уряду. Уряд є вищим органом виконавчої влади, спираючись на парламентську більшість, він здійснює управління державою. Уряд перебуває при владі до тих пір, поки користується підтримкою парламентської більшості. Таким чином, верховна влада належить парламенту, який формується народом (громадянами) шляхом виборів.

Президент у парламентській республіці виконує, як правило, представницькі функції, він персоніфікує державу, уособлює її. Президент здійснює конституційні повноваження за згодою уряду, акти, які ним приймаються, потребують контрасигнації профільного міністра або прем'єр-міністра. Президент має право вето стосовно законодавчих актів парламенту, яке може бути подолане значною більшістю голосів у парламенті (обох його палатах). Така роль президента обумовлена порядком заміщення цього поста. У парламентській республіці (за загальним правилом) президент обирається парламентом або за участю парламенту, тобто він не отримує свій мандат безпосередньо від народу (громадян), а тому не може протиставляти себе парламенту. Як приклади парламентської республіки можна назвати Німеччину, Італію та низку інших країн.

Змішана республіка – форма республіканського правління, за якої парламент легітимувє відповідальний перед ним уряд, а обраний шляхом прямих виборів президент зберігає засоби впливу на уряд і здійснює разом із ним повноваження виконавчої влади (дуалізм виконавчої влади) (Петришин, 2017: 161).

Іншими словами, змішана республіка – така форма державного правління, яка поєднує елементи як парламентської, так і президентської республік, залежно від того які з них переважають, поділяється на парламентсько-президентську та президентсько-парламентську республіки.

Для парламентсько-президентської республіки характерним є позапарламентський шлях зайняття поста президента, тобто президент обирається шляхом загальнонаціональних виборів, але при цьому його повноваження не відрізняються від повноважень президента в парламентській республіці. У президентсько-парламентській республіці президент обирається шляхом загальнонаціональних виборів, наділений правом законодавчої ініціативи, правом видавати нормативно-правові акти (укази, декрети тощо), правом вето, правом розпуску парламенту. Уряд у такій республіці формується президентом спільно з парламентом, звідси подвійна відповідальність уряду як перед президентом, так і перед парламентом. Для зазначеної форми республіканського правління є несумісність поста члена уряду з парламентським мандатом. Частина актів президента має бути контрасигнована прем'єр-міністром або профільним міністром, які несуть за них відповідальність перед парламентом. Прикладом змішаної республіки є Франція, Польща, Болгарія тощо.

Державно-територіальний устрій – це елемент форми держави, який розкриває територіальний поділ держави й, відповідно до нього, організацію органів державної влади, тобто характеризує співвідношення повноважень і компетенцій центральних і місцевих органів державної влади. Іншими словами, державно-територіальний устрій розкриває систему взаємовідносин між центром і складовими частинами держави.

За формою державно-територіального устрою держави поділяються на прості (унітарні) та складні (федерації та конфедерації).

Унітарна держава (unitary State, від лат. – *unites* – єдність) – це форма державно-територіального устрою, за якої територія держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не наділені ознаками державного суверенітету, однак є необхідними для здійснення оперативного управління.

Унітарна держава – форма державного устрою, за якої інституційно-владна система та юрисдикція держави здійснюються виключно органами публічної влади вищого (національного) рівня. Унітарній державі притаманна єдність юрисдикції, її цілісність з огляду на територіальну будову держави. Засади єдності й цілісності є визначальними для національного правопорядку унітарної держави (Петришин, 2017: 795).

Найважливішими ознаками унітарної держави є централізація державної влади і єдність

правової системи. Централізація державної влади означає наявність єдиного державного апарату, який поширює свої повноваження на всю територію держави, на всіх її громадян, тобто в державі діє єдиний парламент, єдиний уряд, єдина судова система.

Єдність правової системи означає, що в державі діє єдина конституція та єдина система законодавства. Крім того, в унітарних державах існує єдине громадянство, у міжнародних відносинах така держава виступає як один суб'єкт.

Унітарні держави залежно від компетенції та обсягу повноважень адміністративно-територіальних утворень поділяються на централізовані й децентралізовані.

Централізовані унітарні держави – це держави, у яких адміністративно-територіальні утворення, характеризуються однаковим правовим статусом. Зокрема, місцеві органи державної влади призначаються центральними органами влади. Вони реалізують волю центра й не наділені будь-якими самостійними повноваженнями (Данія, Польща, Фінляндія).

Децентралізовані унітарні держави – це держави, у яких центральні органи державної влади передають частину своїх владних повноважень на місцевий рівень, тобто визнають право прийняття рішення в певних сферах управління органами адміністративно-територіальних одиниць (Україна, Франція).

Якщо в централізованих державах усі управлінські рішення приймаються загальнодержавними (центральними) органами влади, то в децентралізованих державах територіальні (регіональні) органи влади наділені деякою автономією.

Поряд із простими державами в сучасному світі існує значна кількість складних. Це держави, які складаються з окремих державних утворень, що мають усі ознаки держави, але частину своїх суверенних повноважень передають центральним (союзним) органам держави (Зайчук, Оніщенко, 2006: 135).

Серед складних державно-територіальних утворень розрізняють федерацію та конфедерацію.

Федерація – державне об'єднання, що складається з кількох держав; об'єднання племен, родів тощо зі спільною верховною владою; союзна держава, що складається з низки держав або державних утворень (Яременко, Сліпущо, 1998: 675).

Федерація – форма державного устрою, яка характеризується здійсненням інституційно-владної системи та юрисдикції держави на двох рівнях: федеральному рівні (держави загалом)

і територіальних складників – суб'єктів федерації. Отже, федерація – це союзна держава, котра складається з певної кількості державних утворень, наділених частиною суверенної юрисдикції (Петришин, 2017: 809).

Федерація (від лат. *foederatio* – об'єднання, союз) є стійким об'єднанням (союзом державних утворень – суб'єктів федерації) суб'єктів, наділених самостійною компетенцією і правом на внутрішню самоорганізацію, тобто це така форма державно-територіального устрою, за якої суб'єкти федерації (штати, землі) мають власні конституції, органи всіх трьох гілок влади, а поряд із цим існують загальнодержавні органи влади, федеральна конституція та система законодавства. Отже, для федерації характерною є наявність двох рівнів правового регулювання: загальнофедерального й суб'єктів федерації, а тому у федерації існують як загальнофедеральна правова система, так і правові системи кожного із суб'єктів федерації. Таким чином, суб'єкти федерації володіють певною автономією. Автономія суб'єктів федерації існує на підставі федеральних правових норм, а саме на підставі федеральної конституції. Крім того, законодавчі акти суб'єктів федерації мають відповідати як власним конституціям, так і загальнофедеральній конституції. Із цього випливає, що законодавство суб'єктів не може суперечити загальнофедеральній конституції, а має на ній базуватися та відповідати їй.

Федерації поділяються на види за кількома критеріями: підставами та способами утворення розрізняють конституційні й договірні федерації.

Конституційна федерація – це федерація, яка виникла внаслідок закріплення в конституції поділу держави на суб'єкти федерації з відповідним розподілом компетенції, тобто відбувається так звана дисоціація (Австрія, Бельгія).

Договірна федерація – це федерація, яка виникла в результаті об'єднання раніше самостійних суб'єктів, які передали їй частину своїх суверенних повноважень, що закріплено в договорі про об'єднання. Така федерація виникла в результаті асоціації (США, Швейцарія, Німеччина).

За статусом та обсягом повноважень суб'єктів федерації останні поділяються на симетричні й асиметричні.

Симетричні федерації – це такі федерації, у яких усі суб'єкти мають однаковий правовий статус та обсяг повноважень (Австрія, Аргентина). Однак у чистому вигляді симетричні федерації зустрічаються вкрай рідко в сучасному світі. Переважна частина федерацій є асиметричними.

Асиметричні федерації – це федерації, у яких правовий статус складових частин федерації різний. Такі федерації можуть складатися не лише із суб'єктів федерації, вони можуть включати до свого складу й несуб'єктів. Так, США, крім штатів, мають у складі території (володіння), наприклад, Віргінські острови, федеральний округ Колумбію, так звані асоційовані штати – Пуерто-Ріко, які не наділені правами штатів (суб'єктів федерації), зокрема населення цих територій не бере участі у виборах Конгресу США.

Крім федерацій, до складної форми державно-територіального устрою відносять конфедерацію.

Конфедерація – союз суверенних держав, які на підставі міжнародного договору передають частину владної компетенції спільно створюваним органам з метою координації їхньої політики в деяких сферах (безпеки, оборони, зовнішньої політики).

Конфедерація (від лат. *confederation* – союз, об'єднання) – союз держав, які зберігають свій суверенітет та об'єднані лише одним або кількома спільними органами. Юридичною основою такого союзу є міжнародний договір, тобто акт міжнародного права, а не конституція як акт внутрішнього публічного права. Спільні цілі, яких прагнуть досягти суб'єкти конфедерації, можуть бути різні, зокрема проведення спільної зовнішньої політики, утримання спільної армії, розвиток торгівлі тощо, але в усіх випадках компетенція конфедерації не має загального характеру. Конфедеративні органи не мають характеру наддержавних, за загальним правом, органи конфедерації приймають рішення одногосно. Ці рішення поширюються безпосередньо не населення союзу, вони адресовані лише державам-суб'єктам конфедерації, які мають їх реалізовувати власними засобами. Щоб зазначені акти діяли на території конфедерації, вони мають бути затверджені парламентами країн суб'єктів конфедерації. Крім того, суб'єкти конфедерації наділені правом нуліфікації рішень її органів, тобто правом невизнання для себе обов'язковими рішень конфедерації.

У наш час у світі не існує конфедерацій, однак в історичному аспекті можна навести значну кількість прикладів, зокрема Швейцарія з 1313 р. по 1848 р., США з 1776 р. до прийняття конституції 1787 р., ОАР у складі Сирії, Єгипту та Йємену з 1958 р. до 1961 р., Сенегамбія (Сенегал і Гамбія) з 1981 р. до 1988 р.

Як показує історичний досвід, конфедерації є нестійкими утвореннями, вони мають перехідний характер і в результаті розвитку або пере-

творюються на федерації, або розпадаються на унітарні держави.

Інколи як складна форма державно-територіального устрою розглядають унії та імперії.

Унія являє собою добровільний союз держав зі спільним монархом, окрім якого існують деякі спільні органи. Наприклад, Австро-Угорщина з 1867 р. до 1918 р., главою якої був імператор Австрії, який водночас був королем Угорщини. Крім цього, у цій унії були спільними військове відомство, відомство фінансів і відомство закордонних справ, інші питання перебували в компетенції урядів Австрії та Угорщини.

Імперія (від лат. *Imperium* – влада, держава) – форма державно-територіального устрою, яка характеризується наявністю в складі метрополії та її колоній. Метрополія (від лат. *Metropolis*, від *meter* – мати та *polis* – місто, держава) – держава, яка володіє колоніями. Колонія (від лат. *Colonia* – поселення) – країна або територія, яка перебуває під владою іноземної держави (метрополії), яка позбавлена державної, політичної та економічної самостійності, управління якою здійснюється на основі спеціального режиму. Колонії в складі імперії можуть мати різний правовий статус, зокрема деякі з них управляються безпосередньо метрополією, інші є самоврядними територіями в складі імперії. Правова система колоній базується на принципах права метрополії, населення колоній обмежене в політичних правах і свободах.

У сучасному світі імперії як форма державно-територіального устрою відсутня. Приклади можна навести в історичному аспекті, зокрема Османська імперія, Російська імперія, Британська імперія.

Форма державного правління та форма державно-територіального устрою характеризують здебільшого організаційну (статичну) сторону форми держави. Але форма держави має і свою функціональну (динамічну) сторону, зміст якої найбільш повно розкриває поняття державно-правового режиму. Державно-правовий режим об'єднує елементи форми держави й форми державно-територіального устрою в єдину систему центральних і місцевих органів державної влади, які перебувають у складних зв'язках субординації та координації, наділені відповідною компетенцією для здійснення державної влади й управління суспільством.

Державно-правовий режим – це система принципів, форм і методів здійснення державної влади, закріплених у нормах права. Це означає, що органи державної влади й управління (центральні та місцеві) можуть здійснювати свої повноваження виключно в межах своєї

компетенції й лише за допомогою тих методів, які закріплені в нормах права, тобто державна влада й управління не можуть здійснюватися державними органами на власний розсуд, їхня влада й управлінська діяльність мають відповідати вимогам норм права. Тобто категорія державно-правового режиму базується на фундаментальній ролі права в житті суспільства. У зв'язку з цим державно-правові режими поділяються на легітимні, що засновані на правових засадах, і нелегітимні, ті, що суперечать правовим вимогам.

Легітимні – це такі державно-правові режими, які базуються на праві, тобто основами існування держави й державної влади є добровільна згода народу як єдиного джерела влади. За таких умов державно-правові режими водночас є легітимними та легальними.

Нелегітимні – це такі державно-правові режими, які базуються на примусі, на силі як джерелі влади, а тому вони не відповідають і навіть, більш того, суперечать вимогам права. Вони викають тоді, коли державна влада здобувається не загально визнаними демократичними способами (шляхом виборів), а шляхом державного заколоту, перевороту, тобто способами, заснованими на силі, що ігнорує волю народу як єдиного джерела влади. За таких умов легітимність і легальність існування та забезпечення державно-правового режиму суперечать одне одному.

Залежно від чинної системи принципів, форм і методів, а також ступеня реалізації демократичних засад у формуванні та діяльності держави державно-правові режими поділяються на демократичні й недемократичні.

Для демократичних державно-правових режимів характерною є обов'язкова участь народу в здійсненні державної влади шляхом вираження своєї волі через інститути безпосередньої або представницької демократії. Сутність безпосередньої демократії полягає в тому, що народ безпосередньо, тобто самостійно, приймає рішення з питань здійснення державної влади. Сама безпосередня демократія є прямим утіленням принципу суверенітету народу.

Представницька демократія полягає в делегуванні державно-владних повноважень представницьким органам, які формуються народом шляхом виборів, що проводяться в установлені строки на конкурентній основі, на підставі рівного виборчого права. Представницька демократія також являє собою форму реалізації принципу суверенітету народу. Обидві форми демократії, як представницька, так і безпосе-

редня, не існують ізольовано, вони доповнюють одна одну.

Для успішної реалізації народовладдя мають бути реалізовані й інші правові принципи, зокрема проголошення й гарантування прав і свобод людини та громадянина, принцип розподілу державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову, принцип верховенства права та низка інших.

Демократичні державно-правові режими з точки зору змісту демократії та методів реалізації державно-владних повноважень поділяються на ліберальні й консервативні.

Ліберальний державно-правовий режим базується на приматі (верховенстві) прав людини у відносинах із державою, із цього випливає, що права та свободи людини та громадянина є первинними стосовно законів держави, які мають похідний характер. Крім того, усі люди є рівними у своїх правах і свободах. Для ліберального режиму характерною є наявність багатопартійної системи, тобто конкурентного середовища, необхідного для формування органів державної влади виборним шляхом. Таким чином, ліберальний державно-правовий режим можна назвати режимом вільної демократії.

Консервативний (від лат. *conservatio* – збереження, спасіння) державно-правовий режим полягає в збереженні та зміцненні форм державної та правової організації суспільства, тому він передусім звертає увагу на економічні та соціальні потреби суспільства в цілому, окремих його верств і груп. Він намагається забезпечити політичну й економічну стабільність у суспільстві шляхом створення прийнятних умов існування на підставі надання соціальних гарантій (створення певних робочих місць, надання соціальної допомоги, соціальних субсидій, соціальних пільг тощо). Виходячи із цього, консервативний державно-правовий режим можна назвати режимом соціальної демократії.

Для недемократичних державно-правових режимів характерна монополія на здійснення державної влади правлячою партією, яка усунула своїх політичних конкурентів шляхом насильницького захоплення державної влади або їх узурпації. За таких умов відсутній політичний плюралізм, тобто відсутня політична конкуренція, у зв'язку з чим унеможлиблюється реалізація принципу суверенітету народу, що, у свою чергу, призводить до відмови від демократичних принципів організації та діяльності держави, зокрема представницького правління, розподілу державної влади тощо. У сфері державного правління в більшості застосовуються

силові методи, тобто методи державного примусу. Усе це разом узятє заперечує принцип верховенства права, саме поняття якого отожднюється з поняттям законодавства. Серед недемократичних державно-правових режимів виділяють авторитарні й тоталітарні.

«Авторитарний» – слово латинського походження (від лат. *auctoritas*), що в перекладі означає «влада, повновладдя, авторитет». Одним із визначень змісту слова «авторитетний» є заснований на беззаперечному підпорядкуванні владі, авторитетові (Яременко, Сліпушко, 1998: 21).

Авторитарний державно-правовий режим – це режим, який характеризується зосередженням значного обсягу державної влади в руках однієї партії або особи. Представницькі органи зберігаються, але вони відіграють формальну роль, оскільки в країні відсутня політична конкуренція (хоча можуть існувати політичні партії, однак усі вони існують із дозволу державної влади й мають провладний характер). У здійсненні державної влади домінує виконавча влада, як правило, в особі президента (інколи прем'єр-міністра), який може обиратися необмежену кількість каденцій, що, безумовно, посилює його роль у механізмі держави. У процесі здійснення державної влади й управління застосовуються переважно методи державного примусу, хоча зберігаються окремі ліберальні методи. В економічному житті суспільства існують різні форми власності, зокрема зберігається приватна власність. Політичні права громадян відверто порушуються, а державні органи вбачають своє призначення не в захисті цих прав, а передусім у збереженні державно-владних повноважень глави держави.

«Тоталітарний» – слово латинського походження (від лат. *totalities*), у перекладі означає цілковито, у повному обсязі, всеосяжний. Тотальний визначається як такий, що стосується всіх, охоплює все, усіх; який поширюється на всіх; загальний, всеосяжний (Яременко, Сліпушко, 1998: 554).

Тоталітарний державно-правовий режим характеризується цілковитим контролем з боку держави за всіма сферами суспільного життя без винятку (соціальною, політичною, економічною, особистою тощо). Держава не розрізняє аспекти суспільного й особис-

того життя. Державний апарат застосовує в діяльності методи фізичного, ідеологічного та психологічного примусу. Державний апарат неможливо відокремити від партійного. Держава існує як інструмент упровадження партійної ідеології. Державні органи підзвітні лише правлячій партії. Представницькі органи відіграють формальну роль, вони формуються виключно з представників правлячої партії шляхом так званих виборів без вибору. Відносини власності максимально спрощуються, приватна власність ліквідується. Економічна та професійна діяльність переходить до рук держави. За тоталітарного режиму панівна ідеологія проникає в усі сфери суспільних відносин. Права людини, як й особистості в цілому, ігноруються в діяльності державних органів. Такий режим має відверто антиправовий характер.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі вищевикладеного варто зазначити, що сучасне розуміння форми держави ґрунтується на засадах суверенітету народу, народовладдя, поділу державної влади та верховенства права. А це означає, що єдиним джерелом влади в суспільстві є народ, який реалізує її як у безпосередній спосіб, так і через своє представництво (делегуєчи владу на певний термін виборним органам). Для запобігання узурпації організація влади здійснюється шляхом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Такий спосіб організації влади стосується всіх сучасних форм державного правління. Державно-територіальний устрій розкриває систему взаємовідносин між центром і складовими частинами держави. Ці взаємовідносини мають бути передбачувані, прогнозовані й справедливі. Форма державного правління та форма державно-територіального устрою переважно характеризують організаційну сторону форми держави. Державно-правовий режим розкриває її функціональну сторону. Органи влади й управління сучасної держави здійснюють повноваження в межах своєї компетенції та лише за допомогою методів, які відповідають правовим вимогам. Тобто категорія державно-правового режиму ґрунтується на фундаментальній ролі права в життєдіяльності громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О.В. Петришин (голова). 952 с.
2. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
3. Теорія держави і права : навчальний посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ : Аконті, 1998. Т. 1. 912 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ : Аконті, 1998. Т. 2. 911 с.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ : Аконті, 1998. Т. 4. 941 с.
7. Серьогіна С.Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2011. 768 с.

REFERENCES:

1. (2016). *Velyka ukrayinska yurydychna encyklopediya [The Great Ukrainian Legal Encyclopedia]*. (u 20 t.). Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Zajchuk, O. V., Onishhenko, N. M. (2006). *Teoriya derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Kolodij, A. M., Kopejchikov, V. V., Lysenkov S. L. ta insh. (2002). *Teoriya derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Yaremenko, V. V., Slipushko O. M. (1998) *Novyj tlumachnyj slovnyk ukrayinskoyi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. (u 4 t.). Kyiv : Akonit [in Ukrainian].
5. Serogina, S. G. (2011) *Forma pravlinnya: pytannya konstytucijno-pravovoyi teorii ta praktyky [Form of government: issues of constitutional and legal theory and practice]*. Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.571.+342.413 (341.123, 341.16)

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-5>

Лілія РЯБОВОЛ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, вул. Т. Шевченка, 1, м. Кропивницький, Україна, 25006

ORCID: 0000-0003-3558-2103

Scopus Author ID: 57212609189

Бібліографічний опис статті: Рябовол, Л. (2021). Право на звернення: закріплення в міжнародних і національних актах та наукові підходи до визначення сутності. Law. State. Technology, 3, 31–37, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-5>

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ: ЗАКРІПЛЕННЯ В МІЖНАРОДНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ АКТАХ ТА НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ

Право на звернення посідає важливе місце в системі конституційних прав та свобод людини і громадянина, одночасно постає й як право, й як гарантія інших прав та свобод. Його нормативне закріплення є важливим кроком на шляху розвитку демократії.

Мета статті – провести аналіз міжнародних та національних актів і встановити способи, якими в них закріплено права на звернення, узагальнити наукові підходи до визначення його статусу й сутності.

Наукова новизна. Подальшого розвитку набули ідеї щодо основних способів нормативного закріплення права на звернення як складника інших прав або як самостійного права.

Як **висновок**, у результаті проведеного дослідження встановлено, що у міжнародних актах право на звернення розглядається як складник інших прав – на участь у державному управлінні та/або на ефективний засіб юридичного захисту. У національних конституціях воно відокремлене від інших прав і закріплене як самостійне право. З'ясовано, що в зарубіжних країнах відповідне унормування забезпечується як на конституційному рівні, так і на рівні звичайних спеціальних законів. Констатовано, що в Конституції України право на звернення відокремлено від інших політичних прав, зокрема права на участь в управлінні державними справами, разом із тим у преамбулі до Закону України «Про звернення громадян» ці права позиціонуються як взаємопов'язані та взаємозалежні. У результаті аналізу наукової літератури виявлено декілька підходів до розуміння статусу й сутності права на звернення, зокрема воно розглядається як: самостійне конституційне право, сутність якого – можливість громадян брати участь в управлінні державними справами; складова частина права на участь в управлінні справами держави; один з інструментів безпосередньої демократії; комплексний інститут, що охоплює скарги, клопотання, заяви, петиції, де лише петиція є однією з форм участі громадян в управлінні державними справами, тоді як скарги, клопотання і заяви не є такими, натомість безпосередньо спрямовані на захист прав та свобод громадян.

Ключові слова: права людини, демократія, гарантії прав, зарубіжні країни, країни ЄС, участь в управлінні державними справами, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, Конституція.

Liliia RIABOVOL

Doctor of Education, Professor, Professor at the State-legal Disciplines and Administrative Law department, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, 1 Shevchenko str., Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ORCID: 0000-0003-3558-2103

Scopus Author ID: 57212609189

To cite this article: Riabovol, L. (2021). Pravo na zvernennia: zakriplennia v mizhnarodnykh i natsionalnykh aktakh ta naukovy pidkhody do vyznachennia sutnosti [Right to appeal: confirmation in international and national acts and scientific approaches to the definition of essence]. *Law. State. Technology*, 3, 31–37, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-5>

**RIGHT TO APPEAL: CONFIRMATION IN INTERNATIONAL AND NATIONAL ACTS
AND SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF ESSENCE**

The right to appeal occupies an important place in the system of constitutional rights and freedoms of man and citizen, and at the same time appears as a right and as a guarantee of other rights and freedoms. Its normative consolidation is an important step towards the development of democracy.

The purpose of the article is to analyze international and national acts and establish the ways in which they enshrine the right to appeal, to summarize scientific approaches to determining its status and essence.

Scientific novelty. The ideas on the main ways of normative consolidation of the right to appeal – as a component of other rights or as an independent right – were further developed.

In conclusion, as a result of the conducted research it is established that in international acts the right to appeal is considered as a component of other rights - to participate in public administration and / or to an effective remedy. In national constitutions, it is separated from other rights and enshrined as an independent right. It has been found that in foreign countries the relevant standardization is ensured both at the constitutional level and at the level of ordinary special laws. It is stated that the Constitution of Ukraine separates the right to appeal from other political rights, in particular the right to participate in the management of state affairs, however, in the preamble to the Law of Ukraine «On Citizens' Appeals» these rights are positioned as interrelated and interdependent. The analysis of scientific literature revealed several approaches to understanding the status and essence of the right to appeal, in particular, it is considered as: an independent constitutional right, the essence of which is the ability of citizens to participate in the management of public affairs; an integral part of the right to participate in the management of state affairs; one of the tools of direct democracy; a comprehensive institution covering complaints, petitions, statements, petitions, where only the petition is a form of citizen participation in the management of public affairs, while complaints, petitions and statements are not such, but are directly aimed at protecting the rights and freedoms of citizens.

Key words: human rights, democracy, guarantees of rights, foreign countries, EU countries, participation in public administration, public authorities, local governments, constitution.

Актуальність проблеми. Право на звернення посідає особливе місце в системі конституційних прав та свобод людини і громадянина. Це зумовлено тим, що воно постає одночасно й як право, й як гарантія інших прав, причому всіх інших (особистих, політичних, соціально-економічних, культурних) прав. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», реалізація права на звернення забезпечує громадянам України можливості для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення. Значення цього права полягає ще й у тому, що, реалізуючи його, громадяни беруть участь в управлінні державними і громадськими справами, впливають на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності (Про звернення, 1996).

Відповідно до Роз'яснення Міністерства юстиції України щодо «Конституційного права

громадян на звернення до органів державної влади», реалізація права громадян на звернення є важливим конституційно-правовим засобом захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів, організаційно-правовою гарантією їх дотримання. Більше того, здатність держави забезпечувати належний захист прав та свобод безпосередньо залежить від того, наскільки чітко й ефективно влада реагує на звернення громадян. У згаданому Роз'ясненні право на звернення розглядається у таких двох аспектах, як: 1) форма участі населення в державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, отже, як можливість громадян активно впливати на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування; 2) спосіб відновлення певного порушеного права особи шляхом подання скарг, заяв і клопотань до органів державної влади, отже, як істотний елемент механізму виконання соціальних обов'язків публічної

влади. Нині Мін'юст України розглядає організацію роботи з розгляду звернень, особистого прийому громадян, первинного розгляду запитів на доступ до публічної інформації як один із пріоритетних напрямів своєї діяльності (Роз'яснення Мінюсту України, 2012). Такого значення надається цьому напрямку й у діяльності інших органів, зокрема органів внутрішніх справ. Удосконалення роботи зі зверненнями громадян, зокрема щодо їх усебічного і своєчасного розгляду, а також поліпшення їх особистого прийому в системі МВС перебуває на постійному контролі (Наумов, 2015: 121).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика, пов'язана з реалізацією права на звернення, досліджувалася з позицій різних юридичних наук, зокрема теорії держава і права, конституційно- та адміністративно-правової науки. Окремі аспекти цієї проблеми розробляли В. Букач (право на звернення як колективна форма реалізації та захисту прав і свобод громадян), І.І. Дахова (право на звернення як складник комплексного інституту, яким є право на участь громадян в управлінні державними справами), І.В. Наумов (провадження зі звернень громадян у діяльності органів внутрішніх справ), Є. Савич (юридична природа конституційного права на звернення), В.І. Цимбалюк та К.О. Кісілевич (нормативна база, види і форми звернень) та ін. Загалом окреслена проблематика досліджена достатньо ґрунтовно, однак у зв'язку зі своєю актуальністю продовжує притягувати науковий інтерес.

Її дослідники вказують, що звернення є дієвим засобом захисту прав і законних інтересів, одним із цивілізованих шляхів вирішення гострих суспільно значущих проблем. У процесі реалізації права на звернення забезпечується зв'язок між державою та громадянами, останні беруть участь в управлінні державними справами, отже, роль права на звернення є суттєвою для демократизації політичного й суспільного ладу (Цимбалюк, Кісілевич, 2017: 149, 153). Звернення – одна з найважливіших форм і гарантій участі громадян в управлінні справами держави і суспільства. Окрім того, що звернення дає змогу забезпечити зворотний зв'язок між громадянами й органами публічної влади, з'ясувати ставлення перших до певних рішень/дій других, виявити громадську думку, суспільний інтерес, воно є формою громадського контролю над діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. За умови правильної, на демократичних засадах організації роботи зі зверненнями, вони можуть відігравати істотну роль як джерело інформа-

ції, необхідної для вирішення питань функціонування органів публічної влади та державного управління (Чуб, 2005: 126).

Розвиваючи викладені вище думки, а також наукову позицію Є. Савича, можемо стверджувати, що в системі взаємодії між органами державної влади, з одного боку, та особи й суспільства – з іншого, право на звернення має суттєвий потенціал щодо забезпечення балансу між інтересами цих суб'єктів. Не можна не погодитися також із висновком згаданого вченого, що для того, аби досягнути бажаного результату, яким передусім є розвиток демократії в країні, недостатньо лише формально закріпити право на звернення, необхідним поряд із цим є налагодження ефективного механізму його забезпечення (Савич, 2020: 148). Проте саме нормативне закріплення цього права є першим, надзвичайно важливим кроком на шляху розвитку демократії. У доступних нам працях, однак, питання закріплення права на звернення висвітлено недостатньо повно. Тема і мета нашої статті пов'язані не суто із закріпленням цього права в документах міжнародних організацій та національних органів, а зумовлені ще й тим, що у відповідних актах це право закріплене у різних способах, у зв'язку з чим неоднаково визначено його статус – як самостійне право або як складник інших прав. Це продовжує стимулювати наукові дискусії щодо його сутності.

Мета статті – у результаті аналізу міжнародних та національних актів установити способи, які в них використано для закріплення права на звернення, а також узагальнити наукові підходи до визначення статусу й сутності цього права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародних актах пряма вказівка на право на звернення переважно відсутня. Ці документи не оперують терміном «право на звернення», однак так чи інакше закріплюють відповідне право. У Загальній декларації прав людини фактично воно закріплено у розумінні як одна з форм участі населення в державному управлінні. Відповідно до ч. 1 ст. 21 згаданого акту, «кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників» (Загальна декларація, 1948).

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на звернення простежується дещо в іншому розумінні – у контексті права на ефективний засіб юридичного захисту, яке закріплене у ст. 13 Конвенції. Відповідно до цієї статті, «кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в наці-

ональному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» (Конвенція про захист, 1950). Отже, якщо певні права особи порушено, цим документом передбачено її право офіційно звернутися до державних органів, оскільки воно також є засобом юридичного захисту в національному органі. Такий підхід реалізовано й у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, відповідно до ч. 3 ст. 2 якого кожна держава зобов'язується «забезпечити всякій особі, права і свободи якої визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні» (Міжнародний пакт, 1966).

Право на звернення знайшло своє закріплення в конституціях зарубіжних держав. Як правило, воно відокремлене від безпосередньо права брати участь в управлінні своєю країною. До прикладу, згідно зі ст. 17 Конституції ФРН, кожен має право як окремо, так і разом з іншими особами звертатися письмово з клопотаннями або скаргами до компетентних інстанцій та в народні представництва (Основной закон ФРГ, 1949). Відповідно до ч. 1 ст. 29 Конституції Королівства Іспанія, усі іспанці мають право направляти індивідуальні та колективні звернення у письмовому вигляді в державні органи влади у формі та з цілями, встановленими законом. Особливий порядок здійснення цього права передбачено для осіб, які перебувають на службі у Збройних силах, військових відомствах або установах, підлеглих військовій дисципліні. Згідно з ч. 2 тієї ж статті, вони можуть здійснювати це право в індивідуальному порядку та відповідно до положень законодавства, яке врегульовує їхню діяльність (Конституція Королівства Іспанія, 1978).

У результаті аналізу міжнародного досвіду законодавчого регулювання права громадян на звернення, проведеного Європейським інформаційно-дослідницьким центром, встановлено, що в країнах ЄС реалізуються різні підходи до рівнів унормування права на звернення. У Польщі таке унормування передбачено і на конституційному рівні, і на рівні звичайних спеціальних законів. Так, згідно зі ст. 63 Конституції Польщі, кожен має право подати звернення/петиції, пропозиції та скарги в інтересах суспільства, у власних інтересах або в інтересах іншої особи за її згодою до державних органів чи до організацій та громадських інституцій у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків щодо державного управління. При цьому правила подання та розгляду петицій визначено в Законі Польщі «Про петиції», процедура подання та розгляду

скарг і пропозицій – у ч. 8 Адміністративно-процесуального кодексу. Право кожного надсилати звернення до державних урядових чи місцевих інституцій та отримувати відповідь передбачено у ст. 104 Конституції Латвії, окрім того, у цій країні діє Закон «Про звернення/подання». Відповідно до ст. 46 Конституції Естонії, кожна людина має право адресувати інформаційні листи та петиції до державних та місцевих органів влади та їхніх посадових осіб, процедура розгляду та надання відповідей на які передбачені Законом Естонії «Про відповіді на інформаційні листи та петиції». Лише на конституційному рівні право на звернення закріплене в Литві, де Конституцією цієї держави гарантується право громадян на подання петиції, що охоплює скарги, заяви, пропозиції (Міжнародний досвід).

Інші дослідники цього питання також констатують, що в багатьох зарубіжних країнах інститут звернення громадян не регулюється спеціальними законами, наприклад у Великобританії та Франції право громадян на звернення до органів публічної влади зафіксовано лише на конституційному рівні (Цимбалюк, Кісілевич, 2017: 150).

В Основному Законі України право на звернення відокремлене від інших політичних прав і репрезентовано у ст. 40, згідно з якою «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк». Акцентуємо увагу на тому, що право на звернення відмежовано від права громадян «брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування», яке закріплене у ст. 38 Конституції України (Конституція України, 1996). Разом із тим у преамбулі до Закону України «Про звернення громадян» практична реалізація громадянами конституційного права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян пропозиції щодо поліпшення їхньої діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів розглядається як надання громадянам можливості брати участь в управлінні державними і громадськими справами, впливати на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх

прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення (Про звернення, 1996).

Різні підходи, реалізовані в міжнародних та національних актах щодо способу закріплення, безпосередньо формулювання, права на звернення, спричинили і продовжують стимулювати наукові дискусії щодо статусу цього права, його сутності та значення. У результаті узагальнення наукових позицій із цього питання Є. Савич виокремив два основні підходи. Відповідно до першого, який обстоюють Ю.М. Алістратов, М.А. Грибанова, В.А. Соболев, М.В. Цвік та ін., право на звернення – один з інститутів/одна з форм безпосередньої демократії, а його сутність – можливість громадян брати участь в управлінні державними та громадськими справами, впливати на діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, недержавних інституцій із метою підвищення їх ефективності. Згідно із цим підходом, право на звернення – самостійне (самодостатнє) конституційне право. Прихильники другого підходу (В.І. Козлов, В.В. Комарова, О.О. Чуб та ін.) виходять із того, що право громадян брати участь в управлінні справами держави є правом «більш високого порядку», а право на звернення – його складова частина, як і всі інші політичні права громадян (на проведення мирних зборів, об'єднання в політичні партії та громадські організації, брати участь у виборах та референдумах). Не поділяючи повною мірою жодну із цих позицій, Є. Савич вважає, що право на звернення саме по собі не є формою безпосередньої демократії, водночас постає як один з її інструментів (Савич, 2020: 149–150).

Слід зазначити, що незалежно від конкретного підходу дослідники цього питання переважно розглядають звернення як комплексний інститут, що охоплює скарги, клопотання, заяви, петиції. Значною мірою таке розуміння цього інституту ґрунтується на Рішенні Конституційного Суду України від 11.10.2018 № 8-р/2018, в якому зазначено, що інститут права на звернення має комплексний характер, оскільки охоплює різні за природою і призначенням юридичні засоби (інструменти), метою яких є забезпечення реалізації кожною людиною своїх прав і свобод, а також їх відстоювання, захист та відновлення у разі порушення (Рішення Конституційного Суду України, 2018).

Ураховуючи комплексний характер інституту звернення та на основі аналізу правової природи кожного з різновидів звернення вчені сформулювали ще один підхід до розуміння сутності відповідного конституційного права. Так, І.І. Дахова вважає, що лише петиція є однією

з форм участі громадян в управлінні державними справами, тоді як скарги, клопотання і заяви не є такими, позаяк спрямовані на захист та реалізацію прав, свобод і законних інтересів громадян (Дахова, 2014: 107). Суголосною із цією позицією думка В. Головка. Виходячи з того, що право на участь в управлінні державними справами та право на звернення закріплені в окремих статтях Конституції України, дослідник розглядає їх як самостійні права людини і громадянина, акцентуючи, що право на участь не є узагальнюючою категорією, яка охоплює сукупність інших прав і свобод, отже, право на звернення не належить до форм участі в управлінні державними справами. Разом із тим учений указує, що звернення у формі пропозиції можуть використовуватися органами публічної влади в їхній подальшій роботі, отже, і право на участь, і право на звернення постають як інструмент взаємодії і співробітництва громадян та органів публічної влади (Головка, 2016: 96).

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено таке. У міжнародних актах право на звернення розглядається як складник інших прав – на участь в державному управлінні та/або на ефективний засіб юридичного захисту. У національних конституціях воно відокремлене від інших прав і закріплене як самостійне право. У зарубіжних країнах відповідне унормування забезпечується як на конституційному рівні, так і на рівні звичайних спеціальних законів. У Конституції України право на звернення відокремлено від інших політичних прав, зокрема права на участь в управлінні державними справами, разом із тим у преамбулі до Закону України «Про звернення громадян» ці права позиціонуються як взаємопов'язані та взаємозалежні. Аналіз наукової літератури дав змогу виявити декілька підходів до розуміння статусу й сутності права на звернення, зокрема воно розглядається як: самостійне конституційне право, сутність якого – можливість громадян брати участь в управлінні державними справами; складова частина права на участь в управлінні справами держави; один з інструментів безпосередньої демократії; комплексний інститут, що охоплює скарги, клопотання, заяви, петиції, де лише петиція є однією з форм участі громадян в управлінні державними справами, тоді як скарги, клопотання і заяви не є такими, натомість безпосередньо спрямовані на захист прав та свобод громадян. Перспективним напрямом дослідження є більш глибоке вивчення зарубіжного досвіду закріплення й реалізації права на звернення з метою впровадження в Україні найбільш ефективних відповідних практик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головка В. Право на участь в управлінні державними справами: нотатки до наукової дискусії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 93–99.
2. Дахова І.І. Участь громадян в управлінні державними справами: питання теорії та практики. *Форум права*. 2014. № 3. С. 102–109.
3. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: <http://surl.li/abqvl> (дата звернення: 04.08.2021).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: <http://surl.li/huud> (дата звернення: 04.08.2021).
5. Конституційне право громадян на звернення до органів державної влади : Роз'яснення Мін'юсту України від 04.04.2012. URL: <http://surl.li/aaуку> (дата звернення: 28.07.2021).
6. Конституція Королівства Іспанія от 29.12.1978. URL: <http://surl.li/abraj> (дата звернення: 05.08.2021).
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://surl.li/gdyl> (дата звернення: 29.07.2021).
8. Міжнародний досвід законодавчого регулювання права громадян на звернення : Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит комітету ВРУ. URL: <http://surl.li/abbxu>.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: <http://surl.li/rlkf> (дата звернення: 04.08.2021).
10. Наумов І.В. Деякі питання провадження із звернень громадян у діяльності органів внутрішніх справ. *Форум права*. 2015. № 2. С. 120–125.
11. Основной закон Федеративной Республики Германии от 23.05.1949. URL: <http://surl.li/abqzh> (дата звернення: 05.08.2021).
12. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <http://surl.li/abrhg> (дата звернення: 05.08.2021).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України [...] : Рішення КСУ від 11.10.2018 № 8-р/2018. URL: <http://surl.li/abrju> (дата звернення: 05.08.2021).
14. Савич Є. Особливості реалізації громадянином права на звернення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 147–152.
15. Цимбалюк В.І., Кісілевич К.О. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Young Scientist*. 2017. № 5.1(45.1). С. 149–154.
16. Чуб О.О. Конституційне право громадян на участь в управлінні державними справами : монографія. Харків : Одисей, 2005. 232 с.

REFERENCES:

1. Golovko, V. (2016) Pravo na uchast' v upravlinni derzhavny'my' spravamy': notatky` do naukovoyi dy'skusiyi [The right to participate in the management of public affairs: notes to the scientific discussion]. *Pidpry'emny'czstvo, gospodarstvo i pravo*. № 8. P. 93-99. [in Ukrainian]
2. Daxova, I.I. (2014) Uchast' gromadyan v upravlinni derzhavny'my' spravamy': py'tannya teorii ta prakty'ky` [Citizen participation in public administration: issues of theory and practice]. *Forum prava*. № 3. P. 102-109. [in Ukrainian]
3. Zagal'na deklaraciya prav lyudy'ny` [Universal Declaration of Human Rights] : OON; Deklaraciya, Mizhnarodny'j dokument vid 10.12.1948. [in Ukrainian]
4. Konvenciya pro zaxy'st prav lyudy'ny` i osnovopolozhny'x svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: Rada Yevropy`; Konvenciya, Mizhnarodny'j dokument vid 04.11.1950. [in Ukrainian]
5. Konstytuciynе pravo gromadyan na zvernennya do organiv derzhavnoyi vlady` [ The constitutional right of citizens to appeal to public authorities] : Min'yust Ukrayiny`; Roz'yasnennya vid 04.04.2012. [in Ukrainian]
6. Konstytucy`ya Korolevstva Ispany`ya [Constitution of the Kingdom of Spain] ot 29.12.1978. [in Russian]
7. Konstytuciya Ukrayiny` [Constitution of Ukraine] : Verhovna Rada Ukrayiny`; Konstytuciya, Zakon vid 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [in Ukrainian]
8. Mizhnarodny'j dosvid zakonodavchogo regulyuvannya prava gromadyan na zvernennya [International experience of legislative regulation of the right of citizens to appeal] : Informacijna dovidka, pidgotovlena Yevropejs'ky'm informacijno-doslidny'cz'ky'm centrom na zapy't komitetu VRU. [in Ukrainian]

9. Mizhnarodny`j pakt pro gromadyans`ki i polity`chni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] : OON; Pakt, Mizhnarodny`j dokument vid 16.12.1966. [in Ukrainian]
10. Naumov, I.V. (2015) Deyaki py`tannya provadzhennya iz zvernenn` gromadyan v diyal`nosti organiv vnutrishnix sprav [Some issues of proceedings on citizens' appeals in the activities of law enforcement agencies]. *Forum prava*. № 2. P. 120-125. [in Ukrainian]
11. Osnovnoj zakon Federaty`vnoj Respubly`ky` Germaniy`y` [Basic Law of the Federal Republic of Germany] ot 23.05.1949. [in Russian]
12. Pro zvernennya gromadyan [About citizens' appeals] : Zakon Ukrayiny` vid 02.10.1996 № 393/96-BP. [in Ukrainian]
13. Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny` u spravi za konstytucijny`m podannjam Upovnovazhenogo Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` z prav lyudy`ny` shhodo vidpovidnosti Konstytuciyi Ukrayiny` [...] : Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny` vid 11.10.2018 № 8-p/2018. [in Ukrainian]
14. Savy`ch, Ye. (2020) Osobly`vosti realizaciyi gromadyany`nom prava na zvernennya [Features of realization by the citizen of the right to the address]. *Pidpry`yemny`czstvo, gospodarstvo i pravo*. № 11. P. 147-152. [in Ukrainian]
15. Cy`mbalyuk, V.I., Kisilevy`ch, K.O. (2017) Zvernennya gromadyan yak vazhly`va skladova zaxy`stu prav i svobod lyudy`ny` ta gromadyany`na v Ukrayini [Citizens' appeals as an important component of protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. *Young Scientist*. № 5.1 (45.1). P. 149-154. [in Ukrainian]
16. Chub, O.O. (2005) Konstytucijne pravo gromadyan na uchast` v upravlinni derzhavny`my` spravamy` [The constitutional right of citizens to participate in the management of state affairs] : monografiya. Xarkiv: Odisej, 232 s. [in Ukrainian]

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-6>

Микола СЮСЬКО

викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Ужгородський національний університет, вул. Капітульна, 26, м. Ужгород, Україна, 88000

ORCID: 0000-0002-7767-0518

Бібліографічний опис статті: Сюсько, М. (2021). Окремі аспекти ініціювання співробітництва територіальних громад. *Law. State. Technology*, 3, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-6>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНІЦІЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Співробітництво територіальних громад із кожним роком стає все більше використовуваним, адже громади на практиці починають розуміти ефективність цього інструменту та можливість із його допомогою організувати надання якісніших публічних послуг. Важливим складником співробітництва територіальних громад є дотримання всіх основних етапів процедури організації співробітництва територіальних громад.

Метою статті є визначення основних етапів ініціювання співробітництва територіальних громад, детальний аналіз механізму ініціювання та надання пропозицій щодо напрямів удосконалення цієї процедури.

Наукова новизна. У статті запропоновано передбачити в законодавстві обов'язковість наявності статуту територіальної громади, в якому буде чітко визначено порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради, що дасть змогу дотримуватися всіх основних етапів процедури організації співробітництва територіальних громад.

Висновки. Законодавство України чітко визначає послідовні етапи процедури організації співробітництва територіальних громад та суб'єктів ініціювання такого співробітництва. На жаль, члени територіальної громади, які мають можливість ініціювати співробітництво територіальних громад у порядку місцевої ініціативи, інколи не можуть реалізувати своє право у зв'язку з тим, що на місцевому рівні не завжди врегульовано питання внесення місцевої ініціативи на розгляд ради, яке відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування» регулюється нормативно-правовими актами місцевого самоврядування. Пропонуємо у цьому Законі передбачити, що статут територіальної громади буде обов'язковим документом для всіх територіальних громад, а порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради буде чітко визначено в даному документі.

Ключові слова: співробітництво територіальних громад, ініціювання співробітництва, місцева ініціатива.

Mykola SIUSKO

Lecturer at the Department of Administrative, Financial and Information Law, Uzhhorod National University, 26 Kapitulna Avenue, Uzhhorod, Ukraine, 88000

ORCID: 0000-0002-7767-0518

To cite this article: Siusko, M. (2021). Okremi aspekty initsiyuwannya spivrobitnytstva terytorialnyh hromad [Some aspects of initiating inter-municipal cooperation]. *Law. State. Technology*, 3, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-6>

SOME ASPECTS OF INITIATING INTER-MUNICIPAL COOPERATION

The inter-municipal cooperation is becoming more and more used every year, as communities in practice begin to understand the effectiveness of this tool and the ability to use it to organize the provision of better public services to their residents. An important component of inter-municipal cooperation is compliance with all the main stages of the procedure for organizing cooperation of territorial communities.

The aim of this article is to determine the main stages of initiating the inter-municipal cooperation, a detailed analysis of the mechanism of initiation and providing suggestions for improving this procedure.

Scientific novelty. The article proposes to include in the legislation the statute of the territorial community, which will clearly define the procedure for submitting a local initiative to the council, which will allow to follow all the main stages of the procedure for organizing inter-municipal cooperation.

Conclusions. The legislation of Ukraine clearly defines the successive stages of the procedure for organizing inter-municipal cooperation and the subjects of initiating such cooperation. Unfortunately, members of the territorial community who have the opportunity to initiate inter-municipal cooperation as a local initiative may not always exercise their right due to the fact that the issue of submitting a local initiative to the council is not always regulated by normative legal acts of local self-government. We propose in Law on local self-government to provide that the charter of the territorial community will be a mandatory document for all territorial communities, and the procedure for submitting a local initiative to the council will be clearly defined in this document.

Key words: inter-municipal cooperation, initiation of cooperation, local initiative.

Актуальність проблеми. Історія становлення та розвитку співробітництва територіальних громад в Україні не є тривалою, проте українські територіальні громади останніми роками починають усе активніше використовувати даний інструмент. Значною проблемою є питання, яке стосується організації співробітництва і його ініціювання зокрема, адже ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» містить чіткий перелік процедурних кроків, які мають бути дотримані громадами, проте останні дуже часто мають проблеми з реалізацією даних приписів законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало публікацій закордонних учених, присвячених дослідженню співробітництва територіальних громад. Це праці таких науковців, як: R. Hulst, A. Van Montfort, S. Parrado Díez, J. Griffith, O. Kurti, E. Lame, G. Bel and M. Warner, L. Grešová та ін. Окремі питання з даної тематики також досліджували українські вчені, а саме: В. Толкованов, Н. Костіна, А. Ткачук, Т. Журавель, О. Врублевський та ін. Проте питання ініціювання співробітництва громад у сучасних умовах євроінтеграції та проведення реформи децентралізації в Україні недостатньо вивчені та потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Визначення основних етапів ініціювання співробітництва територіальних громад, детальний аналіз механізму ініціювання та надання пропозицій щодо напрямів удосконалення даної процедури.

Виклад основного матеріалу. Співробітництво територіальних громад із кожним роком стає все більше використовуваним, адже громади на практиці починають розуміти ефективність цього інструменту та можливість з його допомогою організувати надання якісніших публічних послуг. За інформацією Міністерства розвитку громад та територій України, станом на 13 липня 2021 р. до реєстру договорів про співробітництво територіальних громад внесено 723 таких договори.

Більшість науковців та дослідників зазначає, що кожен проєкт співробітництва територіальних громад можна охарактеризувати чотирма життєвими етапами (або фазами): ініціювання, стратегія, реалізація, оцінка (Журавель, 2015: 22).

Ініціювання співробітництва територіальних громад передбачає власне позиціонування до співробітництва та знаходження відповідей на такі питання: визначення рамкових умов (політичних, фінансових, просторових тощо), визначення форми співпраці, з'ясування основних цілей співпраці (заощадження, підвищення

якості, збереження пропозиції тощо), ідентифікація партнерів, формулювання вимог до партнерів, визначення меж співпраці (визначається, де проходить «червона лінія», з якими умовами можна погодитися або змиритися, а з якими в жодному разі, передбачається та промірковується у загальних рисах стратегія виходу, якщо стане зрозуміло, що проєкт співробітництва територіальних громад не приведе до успіху).

Стратегія передбачає конкретне визначення цілей, перебігу, архітектури співпраці, розроблення проєктного менеджменту, а також аналіз і вибір можливих сфер співпраці та використання наявних ресурсів (матеріальних, фінансових, людських тощо).

Співробітництво територіальних громад передбачає підготовку договорів і власне реалізацію заходів співпраці на практиці, кризовий та конфліктний менеджмент, розроблення та реалізацію поточного оцінювання результатів реалізації (моніторинг).

Оцінка полягає у порівнянні поточних результатів співпраці з вихідною ситуацією, зважаючи на попередньо визначені цілі та попередні оцінки. За доцільності відбувається подальший розвиток співпраці, за потреби визначаються та плануються завершальні заходи (Костіна, 2017: 106).

Проаналізувавши практику ініціювання співробітництва територіальних громад в європейських країнах, можемо виділити два види ініціювання:

- 1) ініціювання співробітництва центральним урядом;
- 2) ініціювання співробітництва територіальними громадами.

Співробітництво територіальних громад ініціюється центральним урядом у Франції, Італії, Швеції, Словаччині, Чехії, Іспанії, Португалії та Люксембурзі. Подібна система співробітництва також зустрічається і в інших європейських країнах. Співробітництво територіальних громад також може бути ініційоване на локальному рівні і врегульоване центральною владою на рівні законодавства. Подібні ситуації можна спостерігати в Болгарії та Литві, де ініціатива співробітництва зазвичай іде від органів місцевого самоврядування (далі – ОМС), але регулюється законодавством (4: 14).

Порядок формування співробітництва територіальних громад за своєю суттю не може містити в собі виключно норми процесуального права. Волевиявлення місцевої громади про участь (неучасть) у співробітництві з метою спільного вирішення питань, що становлять спільний інтерес, є наслідком реалізації консти-

туційного права громадян на самостійне вирішення питань місцевого значення. Процедура організації співробітництва територіальних громад є не просто процесуальним рішенням сільських, селищних, міських рад. Це повинна бути сукупність логічно послідовних етапів з висунення відповідної ініціативи, прогнозом оцінкою соціально-економічного ефекту від передбачуваної співпраці, громадське обговорення, укладення угоди співпраці на підставі волевиявлення населення та державна реєстрація договору про співробітництво територіальних громад.

Закон про співробітництво територіальних громад (5) визначає декілька послідовних та взаємодоповнюючих етапів процедури організації співробітництва територіальних громад, зокрема:

- ініціювання співробітництва;
- надання згоди на організацію співробітництва;
- розгляд отриманої пропозиції від ініціатора співробітництва про початок переговорів;
- утворення комісії;
- підготовка проєкту договору про співробітництво;
- громадське обговорення проєкту договору про співробітництво;
- схвалення проєкту договору про співробітництво;
- укладення договору про співробітництво;
- практичне виконання договору про співробітництво.

Прийнято вважати, що ініціювання співробітництва – це активна дія законодавчо уповноваженого суб'єкта, яка полягає у тому, що на розгляд місцевої ради (сільської, селищної чи міської) виноситься пропозиція щодо ініціювання співробітництва з іншими територіальними громадами (Толкованов, 2016: 21).

У ст. 5 Закону України «Про співробітництво територіальних громад» передбачається, що ініціаторами співробітництва можуть бути сільський, селищний, міський голова, депутати сільської, селищної, міської ради, члени територіальної громади у порядку місцевої ініціативи.

У більшості європейських країн мери найактивніше ініціюють співробітництво територіальних громад. Інші місцеві актори (депутати місцевих рад, адміністрації рад, комунальні підприємства тощо) зазвичай відіграють незначну роль, хоча між країнами існують помітні відмінності. Найбільш вражаючим винятком є Ісландія, де депутати працюють практично на тому ж рівні, що й мери. Роль депутатів також відзначається тим, що вона перевищує середній рівень

у Словенії та Німеччині. Місцева адміністрація найактивніше бере участь у ініціюванні співробітництва громад у Словенії, але вона також відіграє важливу роль в Ісландії та Словаччині. Ці результати для Словенії (і певною мірою Словаччини) можуть бути пояснені типовим характером співпраці в досліджуваних інституціях, що часто пов'язане зі спільним виконанням адміністративних завдань. Керівників комунальних підприємств рідко можна зустріти серед ініціаторів співробітництва громад (Teles, 2018: 48–49).

В Україні, так само як і у європейських країнах, найчастіше ініціатором співробітництва територіальних громад виступають сільські, селищні, міські голови, що пов'язано з тим, що саме сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідного села, селища, міста і саме він найчастіше виступає з новими пропозиціями та бере відповідальність на себе за їх реалізацію. На відміну від окремих європейських країн службовці органу місцевого самоврядування не мають права ініціювати співробітництво територіальних громад, проте на практиці службовці ОМС часто пропонують започаткувати співробітництво територіальних громад, але офіційно ініціатором виступає голова громади.

Ще одним суб'єктом ініціативи започаткування співробітництва територіальних громад можуть бути депутати міської, селищної чи сільської ради. Відповідно до наших спостережень, депутати не надто активно реалізують це право на відміну від окремих європейських країн, що пов'язано насамперед із тим, що необхідно підготувати пропозицію щодо ініціювання співробітництва, яка подається на розгляд сільської, селищної, міської ради, окрім того, потрібно здійснити ще значний перелік дій, щоб підписати договір. Своєю чергою, депутати, як правило, не працюють в ОМС та мають інше місце роботи, а тому не можуть достатньо часу приділяти даному питанню.

Варто звернути увагу на те, що законодавство України містить виключний перелік суб'єктів ініціювання співробітництва. У багатьох громадах є активні громадські організації чи благодійні фонди, приватні підприємства, які можуть виступати драйверами започаткування співробітництва, але вони не можуть виступати ініціаторами співробітництва територіальних громад, проте члени громадської організації чи благодійного фонду можуть ініціювати таке співробітництво як дієздатні мешканці громади у порядку місцевої ініціативи.

Члени територіальної громади можуть ініціювати співробітництво виключно в порядку міс-

цевої ініціативи. Місцева ініціатива – це форма безпосередньої участі мешканців територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення шляхом внесення письмової пропозиції у визначеному законодавством порядку в сільську, селищну чи міську раду для розгляду та прийняття відповідного рішення в межах їхньої компетенції (Журавель, 2015: 36).

Змістом конституційно-правового інституту місцевої (громадської) ініціативи є сукупність конституційно-правових норм, які регулюють порядок здійснення у вигляді обов'язкової для розгляду у встановленому законом порядку громадської ініціативи, спрямованої на прийняття представницьким органом місцевого самоврядування в межах встановленої компетенції нормативно-правового акту (відповідно до Конституції та законів) або на вирішення ним в іншій формі важливих питань, що містяться в пропозиціях громадян. Слід зауважити, що в Україні місцева ініціатива не є прямою нормотворчістю громадян, яка практикується у Швейцарії, низці штатів США та деяких інших країнах, і означає прийняття правових актів голосуванням членів місцевої громади. У цих країнах пряма нормотворчість практикується чимало років та має свої традиції. Водночас вона в жодному разі не замінює представницьких форм правотворчості та фактично є доповненням до них, іноді вступаючи в конфлікти з представницькими органами, які відстоюють іншу позицію, ніж певна частина місцевої спільноти (Толкованов, 2017: 80).

Відповідно до ЗУ «Про місцеве самоврядування», порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи (9).

Зважаючи на те, що порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради регулюється нормативно-правовими актами місцевого самоврядування, у деяких випадках можуть виникати проблеми, якщо таке регулювання не передбачено на місцевому рівні. Відповідно до чинного законодавства, наявність статуту територіальної громади не є обов'язковим, а норма ст. 19 Закону «Про місцеве самоврядування», відповідно до якої «представницький орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах цього Закону може

прийняти статут територіальної громади села, селища, міста», носить рекомендаційний характер. Окрім того, багато рад не прийняли окремі порядки внесення та розгляду місцевих ініціатив. У зв'язку із цим може виникнути проблема, коли члени територіальної громад захочуть скористатися своїм правом ініціювати співробітництво територіальних громад у порядку місцевої ініціативи, проте на практиці не зможуть реалізувати таку ініціативу у зв'язку з відсутністю нормативно-правових актів місцевого самоврядування, що регулюють дану сферу суспільних відносин. Вирішити дане питання, на наше переконання, можна шляхом внесення змін у ч. 1 ст. 19 Закону про місцеве самоврядування, де варто передбачити, що «з метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування представницький орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах цього Закону **приймає** статут територіальної громади села, селища, міста». Таким чином, статут територіальної громади буде обов'язковим документом для всіх територіальних громад, а порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради буде чітко визначено.

Іншим можливим варіантом вирішення цієї проблеми може бути прийняття окремого закону, який відрегулює дану сферу суспільних відносин. Така спроба завершилася невдало, і проєкт закону «Про місцеві ініціативи» (реєстр. № 2296а від 06.07.2015) не було підтримано. На наше переконання, низка питань функціонування місцевої демократії, зокрема питання внесення і розгляду місцевих ініціатив, відповідно до Закону про місцеве самоврядування має регулюватися нормативно-правовими актами місцевого самоврядування, і не варто звужувати повноваження ОМС у цій сфері, адже питання внесення на розгляд відповідної ради місцевих ініціатив може мати низку особливостей, які неможливо передбачити на рівні закону, проте ці особливості можуть бути відображені в нормативно-правових актах органів місцевого самоврядування.

Місцева ініціатива оформлюється як проєкт рішення місцевої ради з пояснювальною запискою. Вимоги до оформлення змісту та структури документа тотожні вимогам до діловодства у цій раді. Якщо здійснення предмета ініціативи потребує додаткового бюджетного фінансування, то до документа повинен додаватися проєкт рішення ради про внесення необхідних змін чи доповнень до відповідного бюджету та кошторис витрат. У разі коли реалізація

місцевої ініціативи передбачає зменшення чи збільшення надходжень до місцевого бюджету, повинні бути надані необхідні розрахунки.

У Законі про місцеве самоврядування закріплено правило, згідно з яким місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на засіданні ради, яке відбувається у відкритій формі за участю членів ініціативної групи. Цим самим Закон не лише забезпечує гласність і відкритість роботи органів місцевого самоврядування, а й захищає права членів територіальної громади.

Ініціатор співробітництва забезпечує підготовку пропозиції щодо ініціювання співробітництва, яка подається на розгляд сільської, селищної, міської ради. Пропозиція щодо ініціювання співробітництва – це письмовий документ, який окрім таких звичних реквізитів (елементів), як назва, дата подачі та підпис ініціатора, обов'язково повинен містити мету, обґрунтування доцільності співробітництва, інформацію про сферу його здійснення, форму та очікувані фінансові результати, а також інші необхідні для організації співробітництва умови.

Ініціатор співробітництва у пропозиції може сформулювати й інші необхідні для організації співробітництва умови в контексті пропонованої форми співробітництва та обсягу передбачуваних спільних дій, спрямованих на досягнення мети співробітництва (Толкованов, 2017: 34).

Висновки. Законодавство України чітко визначає послідовні етапи процедури організації співробітництва територіальних громад та суб'єктів ініціювання такого співробітництва. На жаль, члени територіальної громади, які мають можливість ініціювати співробітництво територіальних громад у порядку місцевої ініціативи, інколи не можуть реалізувати своє право у зв'язку з тим, що на місцевому рівні не завжди врегульовано питання внесення місцевої ініціативи на розгляд ради, яке відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування» регулюється нормативно-правовими актами місцевого самоврядування. Пропонуємо у цьому Законі передбачити, що статут територіальної громади буде обов'язковим документом для всіх територіальних громад, а порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради буде чітко визначено в даному документі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад станом на 13 липня 2021 р. *Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. URL: <http://www.minregion.gov.ua/-napryamki-diyalnosti/-regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/-reyestr>.
2. Міжмуніципальне співробітництво : збірник нормативно-правових та інформаційно-аналітичних документів / уклад.: Т.В. Журавель, Д.Ю. Записний, Р.П. Чухвицький. Київ, 2015. 154 с.
3. Костіна Н.А. Розвиток співробітництва територіальних громад в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04. Запоріжжя, 2017. 227 с.
4. Good Practices in Intermunicipal Co-operation in Europe. The report reviews the machinery and practices of intermunicipal co-operation. Council of Europe European Committee on Local and Regional Democracy (CDRL). URL: <https://rm.coe.int/1680746dea>.
5. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508 VII. *Голос України*. 2014. № 138. С. 10–11.
6. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС) : навчально-практичний посібник / за заг. ред. В.В. Толкованова. Київ, 2016. 159 с.
7. Teles, F, Swianiewicz, P (eds) (2018) Inter-Municipal Cooperation in Europe: Institutions and Governance, Palgrave-Macmillan, 354 p.
8. Міжмуніципальне співробітництво: вітчизняний та зарубіжний досвід : навчально-практичний посібник / за заг. ред. В.В. Толкованова, Т.В. Журавля. Київ : Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, проєкт «Реформа управління на сході України», 2017. 202 с.
9. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>.

REFERENCES:

1. Reestr dohovoriv pro spivrobitnytstvo terytorialnyh hromad stanom na 13 lyunya 2021 r. Ofitsiyny sayt ministerstva rozvytku hromad ta terytoriy Ukrainy [Register of agreements on inter-municipal cooperation as of July 13, 2021. Official site of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: <http://www.minregion.gov.ua/-napryamki-diyalnosti/-regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/-reyestr> [in Ukrainian].

2. Zuravel, T.V., Zapysnyy D.Y., Chuhvytsky R.P. (2015) Mizhmunitsypalne spivrobitnytstvo: zbirnyk normatyvno pravovykh aktiv ta informatsiyno-analitychnykh materialiv [Inter-municipal cooperation: a collection of legal and information-analytical documents]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Kostina N.A. (2017) Rozvytok spivronitnytstva terytorialnykh hromad v umovakh reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini [Development of inter-municipal cooperation in the conditions of local self-government reform in Ukraine]. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
4. Good Practices in Intermunicipal Co-operation in Europe. The report reviews the machinery and practices of intermunicipal co-operation. Council of Europe European Committee on Local and Regional Democracy (CDRL). URL: <https://rm.coe.int/1680746dea> [in English].
5. Pro spevrobitnytstvo terytorialnykh hromad Ukrayiny [On inter-municipal cooperation]: Zakon Ukrainy vid 17.06.2014 № 1508 VII. Holos Ukrainy . 2014. № 138. С. 10–11. [in Ukrainian].
6. Tolkovanov V.V. (2016) Spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad [Inter-municipal cooperation]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Teles, F, Swianiewicz, P (eds) (2018) Inter-Municipal Cooperation in Europe: Institutions and Governance, , Palgrave-Macmillan, 354 p [in English].
8. Pro mistseve samovryaduvannya [On local self-government] : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-BP URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97- %D0%B2%D1%80/page](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page) [in Ukrainian].

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.422

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-7>

Олена НАДІЄНКО

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна, 69063

ORCID: 0000-0001-6676-7616

Бібліографічний опис статті: Надієнко, О. (2021). Правова природа та наслідки порушення зобов'язань за цивільним законодавством України. *Law. State. Technology*, 3, 44–49, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-7>

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Мета роботи. Метою дослідження є визначення правової природи, сутності та наслідків порушення зобов'язань, а також на підставі аналізу відповідних положень цивільного законодавства України формулювання пропозицій щодо їх удосконалення.

Методологія. Під час проведення дослідження використовувався певний комплекс загальнонаукових, а також спеціально-наукових методів, які забезпечили об'єктивність відображення предмета дослідження: діалектичної логіки, формально-юридичний, системного аналізу. Метод діалектичної логіки став основою методологічної конструкції і визначив стратегію дослідження. Формально-юридичний метод використовувався під час дослідження вітчизняного законодавства, для аналізу змісту правових норм і формулювання дефініцій відповідних понять. Завдяки системно-аналітичному методу розглянуто систему умов виконання зобов'язань, видів порушень зобов'язань та їхніх правових наслідків.

Наукова новизна. У статті наведено та проаналізовано нормативні положення чинного Цивільного кодексу України щодо вимог виконання, видів порушень зобов'язань, а також правових наслідків порушення зобов'язань. Спираючись на конкретні приклади, доведено наявність прогалин у вітчизняному законодавстві, наприклад під час регулювання умов виконання зобов'язань, учасниками яких є особи з різних континентів (наприклад, Україна і США), реальний час котрих суттєво різниться. Проаналізовано будову відповідних розділів Цивільного кодексу України, вказано недоліки, наприклад у переліку правових наслідків порушення зобов'язань ст. 611 Цивільного кодексу України не враховано правові наслідки порушення боржником зобов'язання, забезпеченого певними видами забезпечення виконання зобов'язань з іншої глави Кодексу. З урахуванням виявлених недоліків, прогалин надано пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

Висновки. Правова природа порушення зобов'язань полягає у недотриманні встановлених умов виконання щодо предмета, суб'єктів, строку, місця, способу. Існує нагальна потреба в удосконаленні правових механізмів захисту майнових та особистих немайнових прав суб'єктів зобов'язальних правовідносин. Серед них пріоритетна роль має віддаватися засобам правового впливу. Тож із метою вдосконалення мають бути переглянуті, доповнені норми цивільного законодавства України щодо умов виконання зобов'язань, а також правових наслідків порушення зобов'язань.

Ключові слова: зобов'язання, договір, виконання зобов'язання, порушення зобов'язання, правові наслідки, законодавство.

Olena NADIYENKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal, Civil and International Law, Zaporizhzhia University of Technology, 64 Zhukovsky str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69063

To cite this article: Nadiyenko, O. (2021). Pravova pryroda ta naslidky porushennia zobov'язan za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Legal nature and consequences of breach of obligations under the civil legislation of Ukraine]. *Law. State. Technology*, 3, 44–49, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-7>

LEGAL NATURE AND CONSEQUENCES OF BREACH OF OBLIGATIONS UNDER THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

The goal of the work. *The purpose of this study is to determine the legal nature, nature and consequences of breach of obligations, as well as on the basis of analysis of the relevant provisions of civil law of Ukraine to formulate proposals for their improvement.*

Methodology. *The research used a certain set of general scientific and special scientific methods, which ensured the objectivity of the reflection of the subject of research: dialectical logic, formal-legal, system analysis. The method of dialectical logic became the basis of the methodological construction and defined the research strategy. The formal-legal method was used in the study of domestic legislation, to analyze the content of legal norms and to formulate definitions of relevant concepts. Thanks to the system-analytical method, the system of conditions for fulfillment of obligations, types of breaches of obligations and their legal consequences are considered.*

Scientific novelty. *The article presents and analyzes the regulations of the current Civil Code of Ukraine on enforcement requirements, types of breaches of obligations, as well as the legal consequences of breaches of obligations. Based on specific examples, the existence of gaps in domestic legislation, for example, in which participants are from different continents (for example, Ukraine and the United States), the real time of which differs significantly. The structure of the relevant sections of the Civil Code of Ukraine is analyzed, the shortcomings are indicated, for example, in the list of legal consequences of violation of the obligations of Art. 611 of the Civil Code of Ukraine does not take into account the legal consequences of breach by the debtor of the obligation provided by certain types of security for the fulfillment of obligations under another chapter of the Code. Taking into account the identified shortcomings, gaps, suggestions for improving domestic legislation were provided.*

Conclusions. *The legal nature of the breach of obligations is non-compliance with the established conditions of performance in relation to the subject, subjects, term, place, method. There is an urgent need to improve the legal mechanisms for the protection of property and personal non-property rights of the subjects of binding legal relations. Among them, the priority should be given to legal remedies. Therefore, in order to improve, the norms of the civil legislation of Ukraine on the conditions of fulfillment of obligations, as well as the legal consequences of breach of obligations should be revised and supplemented.*

Key words: obligations, contract, fulfillment of obligations, breach of obligation, legal consequences, legislation.

Актуальність проблеми. Zobov'язальні правовідносини займають певне місце у житті будь-якої фізичної особи та в діяльності будь-якої юридичної особи, що надає їх дослідженням теоретичний та практичний інтерес. В українських реаліях суб'єкти цих відносин часто стикаються з недобросовісністю, непорядністю, безвідповідальністю контрагентів, що призводить до порушень зобов'язань. Причини такого стану мають політичний, економічний, соціальний та правовий характер, а наслідками є порушення прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Правове регулювання порушення зобов'язань представлено низкою статей Цивільного кодексу (ЦК) України 2003 р. (Верховна Рада України, 2003), а також положеннями інших нормативно-правових актів (наприклад, Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» 1996 р. (Верховна Рада України, 1996), Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання

практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» 2013 р. (Вищий господарський суд України, 2013) та ін.). Проте сучасні реалії вимагають удосконалення нормативних положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правового регулювання відносин у сфері порушення зобов'язань представлені низкою праць загального характеру (Баранова, 2014; Розізнана, 2014) та щодо окремих зобов'язань (Біленко, 2018; Войко, 2010). У цьому дослідженні проведено аналіз указаних та інших напрацювань фахівців, обґрунтовано позицію автора щодо теоретичних та нормативних положень із питань порушення зобов'язань та їхніх наслідків.

Мета дослідження. Метою статті є визначення правової природи, сутності та наслідків порушення зобов'язань, а також на підставі аналізу відповідних положень цивільного законодавства України формулювання пропозицій щодо їх удосконалення.

Основний матеріал дослідження. У системі цивільного права, як відомо, зобов'язальне право посідає місце підгалузі права (у Цивільному кодексі України йому присвячено Книгу п'яту). Відповідно до ст. 509 ЦК України, «зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від учинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку», а «порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання)» (ст. 610 ЦК України) (Верховна Рада України, 2003). Отже, для визначення правової природи порушення зобов'язань треба з'ясувати, що у законодавстві та на практиці розуміється під виконанням (і, відповідно, під невиконанням) зобов'язання й які умови (законодавчі, договірні) не виконуються або неналежно виконуються за порушення зобов'язання.

Уважається однозначно вірною позиція, що зобов'язання мають виникати з метою їх виконання. Це передбачає здійснення сторонами певних дій шляхом реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків згідно з установленими вимогами з метою задоволення прав, свобод та законних інтересів кредитора як управленої сторони зобов'язання (Каструба, 2012: 91). При цьому, як закріплено у ст. 526 ЦК України, «зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться» (Верховна Рада України, 2003). Аналізуючи нормативні положення та практику зобов'язальних відносин щодо належності виконання, А. Каструба виділяє п'ять основних вимог: 1) належний предмет виконання; 2) належний суб'єкт виконання; 3) належний строк виконання; 4) належне місце виконання зобов'язання; 5) належний спосіб виконання (Каструба, 2012: 91).

Звідси, порушеннями зобов'язань має уважатися невиконання цих основних вимог. Наприклад, належним предметом виконання може бути річ, визначена індивідуальними ознаками (картина, музичний інструмент тощо). Недотриманням цієї вимоги є порушення зобов'язання, наслідки якого передбачені ст. 620 ЦК України: «У разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторowi у власність або у корис-

тування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання» (Верховна Рада України, 2003).

Порушеннями зобов'язань щодо належного суб'єкта виконання є недотримання вимог ст. 527 («1. Боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор – прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. 2. Кожна зі сторін у зобов'язанні має право вимагати доказів того, що обов'язок виконується належним боржником або виконання приймається належним кредитором чи уповноваженою на це особою, і несе ризик наслідків непред'явлення такої вимоги») та 528 («1. Виконання обов'язку може бути покладено боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не впливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою. 2. У разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати сам. 3. Інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, право застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. У цьому разі до іншої особи переходять права кредитора у зобов'язанні і застосовуються положення статей 512–519 цього Кодексу») ЦК України. Зобов'язання (у тому числі договори) як акти реалізації права на відміну від нормативно-правових актів є документами індивідуального характеру (порівнюємо нормативне та ненормативне правове регулювання) завжди мають визначити суб'єктів (сторони), указавши прізвище, ім'я фізичної особи, найменування юридичної особи. І саме поведінка (діяльність) цього конкретного суб'єкта породжує юридичні наслідки, визначені у зобов'язанні.

Безумовно, позитивним моментом є законодавчо закріплена можливість для боржника покласти на іншу особу виконання обов'язку (субпідряд у договорі підряду, порука тощо). Проте судова практика, численні спори за вказаними відносинами свідчать про необхідність удосконалення нормативного та договірного їх регулювання.

Питання строку (терміну) займає важливе місце у реалізації більшості цивільних правовід-

носин, тому їм присвячений окремий Розділ V Книги першої ЦК України. Відповідно до ст. 251, «1. Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. 2. Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення» (Верховна Рада України, 2003). Що стосується зобов'язань, то ст. 530 ЦК України визначено: «1. Якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін). Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений указівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події. 2. Якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає з договору або актів цивільного законодавства» (Верховна Рада України, 2003). Отже, дії, події, що передбачені у зобов'язанні, мають відбуватися в указаний строк (термін), а в іншому разі це має вважатися порушенням (простроченням) зобов'язання, тобто його невиконанням, породжувати негативні для порушника правові наслідки. До того ж треба зауважити, що прострочення залежно від ступеня його виконання можна кваліфікувати як невиконання (у разі коли боржник не приступив до виконання зобов'язання), а також як неналежне виконання (у разі виконання з порушенням визначеного строку). Це впливає зі змісту ч. 1 ст. 612 ЦК України: «Боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, установлений договором або законом» (Верховна Рада України, 2003). Очевидно, що правові наслідки залежно від ступеня виконання та з урахуванням виду зобов'язань можуть різнитися. Більше того, сторонами може бути погоджено встановлення додаткового строку для виконання зобов'язання, й останнє, хоча з порушенням строку, що формально підпадає під «неналежне виконання», але все ж таки буде виконаним (Розізнана, 2014: 75–76).

Також ЦК України встановлює право боржника на дострокове виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту (ст. 531).

За твердженням фахівців, на практиці стикаються з проблемою визначення строків (термі-

нів) у зобов'язаннях, сторонами яких є суб'єкти з різних континентів (наприклад, Україна і США), реальний час котрих суттєво різниться. Уважається за необхідне ст. 530 ЦК України доповнити нормою про обов'язковість регламентації у документах, що породжують зобов'язання, сторони яких працюють у різних часових поясах, питання строків (термінів): або це часовий пояс однієї зі сторін (скоріше за все, кредитора), або вказано різні строки з урахуванням часових поясів обох сторін. Також для уникнення спорів доцільно у документах установлювати порядок обчислення строків.

У певних правовідносинах необхідною умовою виконання зобов'язань є місце виконання (наприклад, у договорі будівельного підряду). Термін «місце» у зобов'язаннях охоплює поняття від континенту, країни до конкретної точки в будівлі або місцевості. Воно може витікати зі змісту зобов'язання, правил ділового обороту, а також бути визначено у законі або договорі.

Ст. 532 ЦК України визначає: «Місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі. Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі, виконання провадиться: 1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна; 2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, – за місцем здавання товару (майна) перевізникові; 3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторів на момент виникнення зобов'язання; 4) за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних зі зміною місця виконання; 5) за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника. 2. Зобов'язання може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту» (Верховна Рада України, 2003). Уважається, що цей перелік достатньо повно охоплює всі можливі варіанти щодо місця виконання у зобов'язаннях.

Поряд із вищеназваними вимогами для виконання зобов'язання спосіб також є важливою вимогою, адже однакові роботи, послуги, передача речі і т. п. можуть здійснюватися різними способами. Ці способи визначаються так: закріплюються у нормативно-правовому акті або у договорі, витікають зі звичаю ділового обороту і т. ін. Наприклад, за договором купівлі-продажу може бути передбачено, що товар передається або тільки безпосередньо покупцю, або вказаній особі (покупцем або продавцем). Також під час передачі речі може бути визначено, що річ передається безпосередньо повністю або «символів речі (ключів, макетів тощо)» (ч. 4 ст. 722 ЦК України) (Верховна Рада України, 2003). Поставка товару за зовнішньоекономічними контрактами може здійснюватися тільки за участю перевізника на підставі Міжнародних правил Інкотермс (ІНКОТЕРМС, 2010), які для нашої країни є правовим звичаєм, бо необхідність їх застосування закріплена у вітчизняних нормативно-правових актах. Тобто факт невиконання вказаного у нормативно-правовому акті, договорі тощо способу є порушенням зобов'язання і має тягнути правові наслідки.

Правові наслідки порушення зобов'язання встановлені Главою 51 у ст. 611 ЦК України, що має такий зміст: «У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди» (Верховна Рада України, 2003). Виходячи з букви закону, тлумачимо, що надається вичерпний перелік правових наслідків порушення зобов'язань. Логічно, щоб далі були статті, що роз'яснюють, конкретизують наданий перелік. Проте ст. 612 має назву «Прострочення боржника», ст. 613 – «Прострочення кредитора» (є порушеннями зобов'язань, а не наслідками), ст. 614 – «Вина як підстава відповідальності за порушення зобов'язання» (відпові-

дальність, безумовно, має бути наслідком, і це треба було відобразити у ст. 611 ЦК України).

Що стосується безпосередньо правових наслідків порушення зобов'язань за переліком ст. 611, то окремі статті з роз'ясненням стосуються першого (ст. 615. Одностороння відмова від зобов'язання) та половини четвертого (ст. 623. Відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання) пункту. В окремих положеннях статей глави 51 ЦК України згадується неустойка. Про зміни умов зобов'язання та моральну шкоду взагалі не загадується, а має відсилання до відповідних статей ЦК України та інших нормативно-правових актів.

Також регламентація відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань (Глава 49 ЦК України) передбачає визначення правових наслідків порушення боржником зобов'язання, забезпеченого певними видами забезпечення (ст. 552. Правові наслідки сплати (передання) неустойки; ст. 554. Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого порукою; ст. 563. Правові наслідки порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією; ст. 571. Правові наслідки порушення або припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком; ст. 589. Правові наслідки невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою; ст. 597⁶. Правові наслідки порушення зобов'язання боржником – у відносинах довірчої власності). Ці правові наслідки мають бути відображені у переліку ст. 611 у вигляді відсильних норм.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, правова природа порушення зобов'язань полягає у недотриманні встановлених умов виконання щодо предмета, суб'єктів, строку, місця, способу. Існує нагальна потреба в удосконаленні правових механізмів захисту майнових та особистих немайнових прав суб'єктів зобов'язальних правовідносин. Серед них пріоритетна роль має віддаватися засобам правового впливу. Тож із метою вдосконалення мають бути переглянуті, доповнені норми цивільного законодавства України щодо умов виконання зобов'язань, а також правових наслідків порушення зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань : Закон України від 22.11.1996 № 543/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 5. Ст. 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543/96-вр#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
3. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
4. Баранова Л.М. Невиконання та неналежне виконання як види порушення зобов'язання. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці зі дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова, 28 лют. 2014 р. Харків, 2014. С. 87–90.
5. Розізнана І. Загальна характеристика порушення договірних зобов'язань та його наслідки в цивільному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 73–79.
6. Біленко В. Правові наслідки невиконання та неналежного виконання умов договору про застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 5–8.
7. Бойко А.О. Відповідальність і правові наслідки порушення зобов'язань, забезпечених завдатком. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 174–178.
8. Каструба А. Виконання зобов'язання як правоприпиняючий юридичний факт у зобов'язальній сфері. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 2. С. 91–95.
9. ІНКОТЕРМС 2010. Дата введення в дію: 01.01.2011 (станом на 01.01.2020). URL: <https://ua.kuehne-nagel.com/-/znannya/inkoterms> (дата звернення: 11.08.2021).

REFERENCES:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). Pro vidpovidalnist za nesvoiechasne vykonannia hroshovykh zoboviazan [About responsibility for late fulfillment of financial obligations]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].
3. Vyshchyi hospodarskyi sud Ukrainy (2013). Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia zakonodavstva pro vidpovidalnist za porushennia hroshovykh zoboviazan [On some issues of the practice of applying the law on liability for breach of monetary obligations]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13#Text> [in Ukrainian].
4. Baranova, L.M. (2014) Nevykonannia ta nenalezhne vykonannia yak vydy porushennia zoboviazannia [Non-performance and improper performance as types of breach of obligation]. Aktualni problemy pryvatnoho prava. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Roziznana, I. (2014) Zahalna kharakterystyka porushennia dohovirnykh zoboviazan ta yoho naslidky v tsyvilnomu pravi [General characteristics of breach of contract and its consequences in civil law]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
6. Bilenko V. (2018) Pravovi naslidky nevykonannia ta nenalezhnogo vykonannia umov dohovoru pro zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii [Legal consequences of non-fulfillment and improper fulfillment of the terms of the agreement on the use of assisted reproductive technologies]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo [in Ukrainian].
7. Boiko A.O. (2010) Vidpovidalnist i pravovi naslidky porushennia zoboviazan, zabezpechenykh zavdatkom [Liability and legal consequences of breach of deposit]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava [in Ukrainian].
8. Kastruba A. (2012) Vykonannia zoboviazannia yak pravoprypyniaiuchy yurydychnyi fakt v zoboviazalnii sferi [Fulfillment of an obligation as a terminating legal fact in the field of obligation]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo [in Ukrainian].
9. INKOTERMS. (2010) [INCOTERMS]. <https://ua.kuehne-nagel.com/-/znannya/inkoterms> [in Ukrainian].

УДК 347.922:347.23(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-8>

Григорій ТРІПУЛЬСЬКИЙ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна, 65000

ORCID: 0000-0003-2251-497X

Бібліографічний опис статті: Тріпульський, Г. (2021). Деякі особливості розгляду судом спорів щодо державної реєстрації прав власності. *Law. State. Technology*, 3, 50–53, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-8>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПОРІВ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ ВЛАСНОСТІ

Питання державної реєстрації прав власності є складовою частиною багатоаспектного механізму юридичного оформлення права власності. Спори, пов'язані з реєстрацією майна та майнових прав, в інституті права власності посідають не останнє місце, мають особливий характер. Вибраний предмет дослідження, зокрема деякі особливості розгляду судом спорів щодо державної реєстрації прав власності, є лише одним з аспектів механізму судового захисту таких прав.

Метою статті є спроба виокремити та проаналізувати деякі аспекти розгляду судом спорів щодо державної реєстрації прав власності. **Методологією** статті стали загальнонаукові методи структурного аналізу та синтезу, зокрема під час дослідження правового регулювання поняття державної реєстрації та підстав виникнення, зміни та припинення права власності, дедукції та індукції, формально-логічний метод тощо.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що таке дослідження практично є першим самостійним оглядом на науковому рівні існуючих проблем у судовій практиці захисту права власності з погляду аналізу саме процесуальних особливостей розгляду справ щодо реєстраційних дій та їхнього зв'язку із захистом права власності.

Висновками роботи є низка запропонованих тез як окремих аспектів, що можуть бути застосовані в науковій, практичній, науково-методичній роботі. Установлено, що в судовій практиці існує багато колізійних питань у справах щодо захисту прав власності, пов'язаних із державною реєстрацією. У статті досліджено два аспекти спорів, пов'язаних із захистом прав власності та державною реєстрацією: розмежування державної реєстрації від моменту набуття права власності та юрисдикція спорів щодо реєстраційних дій. Установлено, що державна реєстрація не є підставою набуття права власності, а є складовим етапом юридичного механізму оформлення права власності; державну реєстрацію не можна ототожнювати чи прирівнювати до підстав виникнення права власності, що закріплені в нормах матеріального права; для правильного визначення юрисдикції конкретного спору необхідно проаналізувати предмет позову, тобто його вимоги та чи пов'язані вони безпосередньо з майном чи майновими правами, що в такому разі є свідченням застосування цивільної юрисдикції, суб'єктивним складом допроцесуальних відносин та об'єкта спору.

Ключові слова: цивільна юрисдикція, захист права власності, цивільний процес, державна реєстрація права власності, підстави виникнення права власності.

Grygorii TRIPULSKYI

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Civil Process, National University "Odesa Law Academy", 23 Fontanska doroha str., Odesa, Ukraine, 65000

ORCID: 0000-0003-2251-497X

To cite this article: Tripulskyi, G. (2021). Deiaki osoblivosti rozgliady sydom sporiv chodo derjavnoi reestracii prav vlasnosti [Some specifications of court consideration of disputes]. *Law. State. Technology*, 3, 50–53, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-8>

SOME SPECIFICATIONS OF COURT CONSIDERATION OF DISPUTES

The issue of state registration of property rights is a component of a multifaceted mechanism of legally correct registration of property rights. Disputes over property and property rights, in the institution of property rights, are not the last place, and among them many issues are related to the state registration of property rights. The chosen subject of research is only a separate aspect in the mechanism of judicial protection of property rights. **The purpose** of the article is to try to single out and analyze some aspects of the court's consideration of disputes concerning the state registration of property rights, which are difficulties in judicial protection of property rights.

The methodology of the article was general scientific methods of structural analysis and synthesis, in particular in the study of legal regulation of the concept of state registration and the grounds for the emergence, change and termination of ownership, deduction and induction, formal-logical method and more.

The scientific novelty of the work is that such a study is practically the first independent review at the scientific level of existing problems in judicial practice of property protection from the point of view of research of procedural features of cases concerning registration actions and their connection with property protection.

The conclusions of the work are a number of proposed theses as separate aspects that can be applied in scientific, practical, scientific and methodological work. It has been established that in judicial practice there are many conflicting issues in cases concerning the protection of property rights related to state registration.

The article examines two aspects of disputes related to the protection of property rights and state registration: the separation of state registration from the moment of acquisition of property rights and the jurisdiction of disputes over registration actions. It is established that state registration is not a ground for acquiring property rights, but is an integral stage of the legal mechanism for registration of property rights, and properly state registration cannot be identified or equated with the grounds for property rights enshrined in substantive law.

It is established that in order to correctly determine the jurisdiction of a particular dispute, it is necessary to analyze the subject of the claim, ie its claims and whether they are directly related to property or property rights, which in this case is evidence of civil jurisdiction. subject of the dispute.

Key words: civil jurisdiction, protection of property rights, civil proceedings, state registration of property rights, grounds for property rights.

Актуальність. Охорона права власності, як неодноразово підкреслювалося, є одним із найважливіших завдань правової держави та запорукою стабільного економічного розвитку ринкових відносин (Tripulsky, 2021). Провідну роль у цьому відіграє державна реєстрація як додатковий інструмент запобігання правопорушенням у цій сфері. Але, як свідчить судова практика, під час здійснення державної реєстрації існують непоодинокі випадки порушень порядку її проведення, що призводить до протилежного ефекту. Розгляд судами спорів щодо захисту прав власності завжди тісно пов'язаний із їх державною реєстрацією й, як свідчить аналіз судової практики, у такому разі існує багато колізійних питань, пов'язаних із державною реєстрацією права власності, зокрема правильне визначення способу захисту, вірний вибір юрисдикції спору, вирішення питання щодо суб'єктного складу, особливо щодо обов'язковості участі державного реєстратора та його процесуального становища тощо. Саме тому, усвідомлюючи, що відносини права власності, їх ефективна реалізація є запорукою стабільного економічного стану держави у цілому, слід дійти висновку про своєчасність та актуальність вибраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому дослідженню питань державної реєстрації майнових прав власності в рамках цивільних правовідносин було приділено небагато уваги з боку науковців. Як правило, питання державної реєстрації досліджуються у поєднанні з дослідженням проблем права власності, способів захисту права власності тощо. Наприклад, дисертаційне дослідження Д.М. Білецького «Способи припинення права приватної власності за цивільним законодав-

ством України» містить тезу, з якою необхідно погодитися, що «сьогодні існує проблема незаконної трансформації об'єктів приватної власності та, як наслідок, відсутність належних і реальних гарантій суб'єктивних прав власників. Ці проблеми існують через ненадійну систему реєстрації прав власності, недосконалість містобудівного законодавства та законодавчої бази, що регулює права щодо нерухомості взагалі» (Bilecky, 2018: 4).

Деяким аспектам реєстрації майнових прав було присвячено дослідження І.О. Непом'ящої, зокрема досліджено особливості державних реєстрів, що фіксують право суб'єкта щодо якогось об'єкта та характеристики такого права (підстави та способу такого виникнення, обсяг такого права та його співвідношення з правами інших осіб; вид права та його обмеження чи обтяження) (Непом'яшина, 2021).

Метою дослідження є визначення основних проблем у цивільних справах щодо захисту прав власності, пов'язаних із державною реєстрацією, та запропонування шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим колізійним питанням щодо таких справ є неоднозначне питання щодо визнання державної реєстрації як підстави виникнення права власності. Це є важливим для вирішення спірних питань щодо набуття, зміни або припинення права власності, оскільки непоодинокі випадки, коли право власності правомірно набуто, але не було зареєстровано у передбачуваному законом порядку, і особа, яка набула право власності, не може вільно володіти, користуватися та розпоряджатися своїм правом власності. Найбільше таких юридичних колізій зустрічається у спадкових пра-

вовідносинах, коли спадкодавець за життя не здійснив належним чином державну реєстрацію права власності. Тому коректне розуміння та розмежування державної реєстрації та підстав виникнення, припинення права власності є вкрай важливим. Отже, слід проаналізувати положення чинного законодавства щодо державної реєстрації та виникнення, зміни або припинення права власності.

Відомо, що державна реєстрація є завершальним етапом юридичного оформлення права власності шляхом внесення такої інформації у відповідний реєстр, як наслідок, це стає офіційною публічною інформацією щодо підстави виникнення права власності, інформації щодо його власника тощо. Але чи можна вважати державну реєстрацію підставою набуття права власності?

Згідно з п. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі – державна реєстрація прав) – офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Як убачається із зазначеного, державна реєстрація є лише підтвердженням набуття права власності, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно та внесення відповідних відомостей до реєстру. Підстави набуття права власності, а також підстави зміни або припинення закріплено в Цивільному кодексі України, а саме в гл. 24, 25, у Сімейному кодексі України, а саме у ст. 60, у Земельному кодексі України тощо як юридичні факти – обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення права власності.

Такого ж висновку дійшов і Верховний Суд у своїх правових позиціях від 7 липня 2021 р. «Практика оскарження реєстраційних дій у судовому порядку», зокрема: «Державна реєстрація прав не є підставою набуття права власності, а вважається лише засвідченням державою вже набутого особою права власності, що унеможливорює ототожнення факту набуття права власності з фактом його державної реєстрації. Досліджуючи обставини існування в особи права власності, суд має передусім установлювати підстави, на яких особа набула таке право, оскільки сама по собі державна реєстрація прав не є підставою виникнення права власності».

Отже, слід дійти висновку, що під час вирішення спірних питань права власності та дер-

жавної реєстрації права власності слід виходити з такого розуміння чинного законодавства, що момент набуття права власності та момент його державної реєстрації є різними юридичними обставинами, відсутність державної реєстрації права власності не є підставою вважати, що право власності відсутнє.

Другою особливістю та спірним аспектом щодо розгляду судом справ, пов'язаних із захистом права власності та його державною реєстрацією, є вірне визначення юрисдикції таких спорів.

Як закріплює ч. 2 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України, суди розглядають у порядку цивільного судочинства вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд із такими вимогами.

Тобто можна дійти висновку, що цивільна юрисдикція розгляду спорів, пов'язаних із захистом права власності, якщо спірні вимоги, пов'язані з реєстраційними діями, підлягають розгляду в порядку цивільної юрисдикції, лише якщо вимоги щодо реєстрації майна є похідними від спору щодо майна. А якщо вимоги спрямовані тільки на реєстраційні дії і не пов'язані зі спором про право на майно або майнових прав, то постає питання щодо виду юрисдикції. Наприклад, оскарження відмови у здійсненні державної реєстрації майнових прав підлягає розгляду в порядку цивільної чи адміністративної юрисдикції? А якщо відмовлено у державній реєстрації суб'єкту господарювання?

Зазначені питання неоднозначно трактуються й у судовій практиці та пов'язані з вірним розумінням та розмежуванням позовних вимог, тобто предмета спору. Наприклад, у Постанові ВС у п. 72 у справі № 520/13067/17 від 01 квітня 2020 р. зазначається, що спір про скасування рішення запису щодо державної реєстрації речового права на нерухоме майно треба розглядати як спір, пов'язаний із порушенням цивільних прав позивача на нерухоме майно іншою особою, за якою зареєстроване речове право на це майно. А Постанова Верховного Суду від 11 березня 2020 р. у справі № 803/1485/17 зазначає, що спір, який виник між позивачем та органом державної виконавчої служби з приводу опису та арешту майна, не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства, а з огляду на суб'єктний склад учасників судового процесу має розглядатися судами за правилами господарського

судочинства. Своєю чергою, Постанова Верховного суду від 13 вересня 2019 р. у справі № 815/615/16 указує, що для визначення юрисдикції суду має значення не лише той склад учасників справи, яких указав позивач, і заявлений ним предмет позову, а й реальний суб'єктний склад учасників спору, зміст спірних правовідносин між ними, а також суть права чи інтересу, за захистом якого особа звернулася до суду. Спір за позовом власника майна, який не є боржником у виконавчому провадженні, в якому на таке майно накладений арешт, не стає адміністративним лише тому, що позивач заявив вимоги про визнання протиправними дій відділу Державної виконавчої служби та державного виконавця з накладення арешту на відповідне майно і незадоволення заяви про зняття такого арешту, про визнання протиправною та скасування постанови державного виконавця про накладення арешту на майно та про зобов'язання відділу Державної виконавчої служби зняти цей арешт.

Тобто можна підсумувати, що під час визначення юрисдикції як обов'язкової передумови права на судовий захист права власності, пов'язаного з державною реєстрацією майнових прав, слід чітко проаналізувати, чи дійсно існує похідний характер вимог щодо державної реєстрації та вимог щодо захисту майна чи май-

нових прав. У такому разі слід застосовувати цивільну юрисдикцію, а також, обов'язково слід проаналізувати суб'єктний склад процесуальних матеріальних правовідносин і за наявності суб'єкта господарювання застосовувати господарську юрисдикцію.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як свідчить наукове дослідження деяких особливостей розгляду судом спорів щодо захисту прав власності, пов'язаних із державною реєстрацією, механізм захисту права власності є багатоаспектним юридичним явищем, належне функціонування якого є запорукою стабільного економічного становища суспільства та держави. У роботі проаналізовано лише два аспекти, що є першочерговими під час реалізації права на судовий захист прав власності: відмежовування державної реєстрації як етапу юридичного оформлення прав власності від підстав виникнення права власності та належне визначення юрисдикції спору. Обидва питання є взаємопов'язаними та вірне їх визначення є необхідним за для коректної реалізації права на судовий захист прав власника.

Перспективою подальших досліджень є розгляд інших процесуальних особливостей захисту права власності для розроблення та структурування інституту судового механізму захисту прав власності у цивільному процесі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тріпульський Г.Я. В Україні недооцінений ринок нерухомості, але є великий потенціал. *Юридична газета*. 2021. URL: <https://jur-gazeta.com/interview/v-ukrayini-nedoocineniy-rinok-neruhomosti-ale-e-velikiy-potencial.html>.
2. Непоміщина І.О. Цивільно-правовий аспект реєстрації майнових прав : дис. ... док. філ. наук : 081. Одеса, 2021. 198 с.
3. Білецький Д.М. Способи припинення права приватної власності за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 207 с.
4. Висновки Великої Палати Верховного Суду у цивільних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Gudima_praktikum_08_05_20.pdf.

REFERENCES:

1. Tripulskyi, G. (2021). V Ukraini neodocenennii rynek nerykhomosty, ale e velykii potencial [In Ukraine the real estate market is underestimated, but there is great potential]. *Uridichna gazeta* 2021. Retrieved from : <https://jur-gazeta.com/interview/v-ukrayini-nedoocineniy-rinok-neruhomosti-ale-e-velikiy-potencial.html>. [in Ukrainian].
2. Nepomiachina, I.O. (2021). Civilno-pravovi aspekt reestracii mainovikh prav [Civil law aspect of property rights registration]: Extended abstract of Doctor's thesis. Odessa, : OdessOD [in Ukrainian].
3. Bileckii, D.M. (2018). Sposobi pripinennia prava privatnoi vlasnosti za civilnim zakonodavstvom Ukraini [Ways to terminate the right of private property under the civil legislation of Ukraine]. Candidate's thesis. Odessa: OdessOD [in Ukrainian].
4. Visnovki Velikoi palati Verkhovnogo Sydy u civilnikh spravakh [Conclusions of the Grand Chamber of the Supreme Court in civil cases] (2020). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Gudima_praktikum_08_05_20.pdf [in Ukrainian].

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-9>

Леся ШАПОВАЛ

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна, 03035

ORCID: 0000-0003-4503-9075

Бібліографічний опис статті: Шаповал, Л. (2021). Щодо необхідності вдосконалення положень про заповіт з умовою. *Law. State. Technology*, 3, 54–58, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-9>

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ЗАПОВІТ З УМОВОЮ

У статті досліджено сутність заповіту з умовою як самостійного виду заповіту.

Мета дослідження – проаналізувати особливості спадкування за заповітом з умовою; визначити проблеми, які виникають у сфері правового регулювання спадкування за заповітом з умовою, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Наукова новизна. Звернено увагу на необхідності вдосконалення чинного законодавства, яке визнає права заповідача та спадкоємців за таким заповітом. Заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою, однак при цьому сьогодні умова, визначена у заповіті, вже має існувати на час відкриття спадщини, а це не відповідає певною мірою інтересам спадкоємців та іноді й самого заповідача.

Проаналізовано умову, яка може бути вказана у заповіті як підстава для отримання спадщини. Умова, вказана у заповіті, може бути пов'язана з певними діями чи подіями.

Зазначено, що існують умови заповіту, для виконання яких необхідно витратити певний час (народити дитину, закінчити навчальний заклад тощо). Оскільки такі умови, а також подібні до них об'єктивно не можуть залежати від спадкоємця, то змушують його просто пасивно спостерігати, а це, своєю чергою, не дає змоги в подальшому виконати волю заповідача.

Як **висновок**, у статті наголошується на доцільності передбачити законодавством, що «умова, визначена в заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини», а не вже існувати на час відкриття спадщини. А також пропонується передбачити, що «заповідач у заповіті може визначити строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту. Цей строк не може перевищувати п'яти років».

Ключові слова: заповідач, спадкоємець, заповіт з умовою, умова заповіту, спадщина.

Lesya SHAPOVAL

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, Ukraine, 03035

ORCID: 0000-0003-4503-9075

To cite this article: Shapoval, L. (2021). [Shchodo neobkhidnosti udoskonalennia polozhen pro zapovit z umovoiu]. On the necessity of improvement of the provisions of the will under the condition. *Law. State. Technology*, 3, 54–58, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-9>

ON THE NECESSITY OF IMPROVEMENT OF THE PROVISIONS OF THE WILL UNDER THE CONDITION

This article is concerned on the study of essence of the will under the condition as an independent type of the will.

The aim of the research is to analyze the peculiarities of inheritance by the will under the condition, to define problems arising in the sphere of legal regulation of inheritance by the will under the condition and to suggest ways of their solving.

Scientific novelty. An attention has been paid to the necessity of improvement of current legislation defining the rights of testator and heirs by the will. Testator can provide to the emergence of the right to inherit from a person designated by the will a certain condition both related and unrelated to this person's behavior. Nowadays a condition (if designated by the will) must exist by the time of the opening of the will, and this does not correspond to some extent to the interests of the heirs (and sometimes the testator himself/herself).

A condition designated by the will as a ground of inheritance has been analyzed. It has been established that such condition may be related to certain actions or events.

It has been stated that there are some conditions of the will which demand some time to be fulfilled (to have a baby, to graduate from educational establishment etc.). Such and similar conditions objectively cannot depend on testator; consequently, this forces the testator just passively watch and therefore does not allow to carry out the testator's will in future.

*As a **conclusion**, it has been stressed in the article on the practicability to stipulate in the legislation that condition designated by the will must occur within the period prescribed for acceptance of the inheritance, but not exist by the time of the opening of the will. Similarly it has been suggested to stipulate that testator may determine the period in the will within which the heir may fulfill the condition of the will; such period may not exceed 5 years.*

Key words: testator, heir, will under the condition, condition of the will, heritage.

Актуальність проблеми. У спадковому праві одним із головних принципів є принцип свободи заповіту. Свобода заповіту включає у себе не лише право спадкодавця в будь-який час скласти заповіт, призначаючи спадкоємцем будь-яку особу, заповісти будь-яке майно, а й ретельно визначити умови набуття спадщини спадкоємцями (Заїка, 2007).

Правове значення заповіту полягає у тому, що це є єдиним для фізичної особи способом розпорядитися своїм майном на випадок смерті (Кухарєв, 2011).

Підґрунтям створення інституту заповіту з умовою є пріоритетність волі заповідача, який не лише призначає спадкоємця, а й може визначити певні умови, які для спадкоємця є обов'язковими (Печений, 2012). Так, відповідно до ст. 1242 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), заповідач може обумовити виникнення права спадкування в особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявністю інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо).

Із даної статті ЦК можна зробити висновок, що можливість отримання спадкоємцем спадщини залежатиме від певної події, яка обов'язково настане чи може настати, або від певних дій, які може вчинити спадкоємець чи інша особа.

Умова в заповіті, яку вказує заповідач, частіше за все пов'язана з поведінкою особи, на користь якої складено заповіт. Так, наприклад, батьки, вбачаючи, що один з їхніх синів веде неправильний спосіб життя, не хоче працювати, зловживає спиртними напоями, азартними іграми і не хоче слухати батьків щодо зміни свого способу життя, вирішують скласти заповіт з умовою, що якщо цей син не зміниться, не знайде собі роботу, не кине зловживати спиртними напоями та азартними іграми, то повністю все їхнє майно перейде у спадщину іншому сину.

З.В. Ромовська зазначає, що за допомогою заповіту з умовою можна досягнути певного суспільно значимого ефекту, особливо коли умовою заповіту є припинення протиправної

аморальної поведінки, про що той, на користь кого складено заповіт, знає заздалегідь (Ромовська, 2009).

Існування у цивільному законодавстві такого заповіту ще досі сприймається неоднозначно. Окремі вчені прямо вказують на недійсність заповіту, яким обмежується можливість фізичної особи здійснити право на вибір роду занять, місця проживання, право на свободу пересування тощо (Шевченко, 2006).

Уважаємо, що ці вказівки є безпідставними, оскільки, хоча складання заповіту з умовою не завжди відповідатиме намірам і бажанням спадкоємця, але у цьому разі вони можуть вибирати: виконувати умову заповіту або відмовитися від спадщини.

Незважаючи на те що заповіт з умовою відомий ще римському праву і що сьогодні існує велика кількість наукових праць як українських, так і зарубіжних науковців, все-таки залишається низка питань до правового регулювання відносин із заповіту з умовою, які пов'язані як із забезпеченням прав заповідача, так і з забезпеченням прав спадкоємців.

Так, звертаємо увагу на необхідність розширення свободи заповіту, що, своєю чергою, дасть змогу більшою мірою як заповідачам, так і спадкоємцям реалізовувати свої права. А також звертаємо увагу на проблеми, які виникають і можуть виникати на практиці під час реалізації чинної вимоги про те, що «умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини» (ч. 2 ст. 1242 ЦК).

Отже, з огляду на викладене, хочемо зазначити, що актуальність розгляду проблемних питань, які стосуються заповіту з умовою, у межах цього наукового дослідження є безумовною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням спадкування за заповітом з умовою приділяли увагу багато українських та іноземних учених: С.Р. Самарський, В.К. Дронніков, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Є.О. Рябонь, Ю.О. Заїка, В.М. Гордон, Б.О. Антипов, О.В. Дзера, О.Є. Кухарєв, Є.О. Харитонов, В.І. Серебровський, А.А. Степанюк, В.Л. Толстих та ін. Проте залишаються питання, які потребу-

ють подальшого дослідження та є досить актуальними.

Так, наприклад, С.Н. Самарський розглядав складання заповіту як із відкладальною, так і зі скасувальною умовою. Він уважав, що можна заповідати майно, під умовою настання якої припиняє для спадкоємця право власності на заповідане майно (Самарський, 1908). Г.Ф. Шершеневич також підтримував складання заповідальних розпоряджень з умовою чи з призначенням (Шершеневич, 2001).

На думку В.М. Гордона, складання заповіту з умовою повинно мати місце, якщо син перестане бути дармоїдом і почне працювати (Гордон, 1967).

Єдину думку мали російські вчені дореволюційного періоду, які здебільшого вважали, що умова в заповіті повинна бути тільки відкладальною або з призначенням строку (Заїка, 2014).

З.В. Ромовська зазначала, що за допомогою заповіту з умовою можна досягнути певного суспільно значимого ефекту, особливо коли умовою заповіту є припинення протиправної аморальної поведінки, про що той, на користь кого складено заповіт, знає заздалегідь (Ромовська, 2009).

В.К. Дроніков допускав існування заповіту з умовою, але тільки з тією умовою, яка повинна настати до моменту відкриття спадщини, наприклад підпризначення спадкоємців (Дроніков, 1974).

Мета дослідження. Проаналізувати особливості спадкування за заповітом з умовою; визначити проблеми, які виникають у сфері правового регулювання спадкування за заповітом з умовою, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Кожна цивілізована країна зацікавлена в тому, щоб її громадянин максимально використовував надані йому права, оскільки будь-яке суб'єктивне право має свою соціальну цінність лише за умови його реального здійснення.

Складання заповіту з умовою – це реалізація власником свого права на розпорядження майном після смерті. Визначаючи умови спадкування, заповідач вимагає від спадкоємців учинення певних дій.

Оскільки для власника не існує ніяких перешкод у розпорядженні належним йому майном за життя, то не повинна обмежуватися і його остання воля стосовно долі майна на випадок його смерті (Заїка, 2006).

Погоджуємося з думкою Ю.О. Заїки, який вважає, що обставина, яка зазначена як умова

заповіту, може існувати як *на час відкриття спадщини*, так і *настати протягом певного часу* (Заїка, 2006). Розглянемо кілька прикладів життєвих ситуацій, якими можна обґрунтувати таке твердження.

Приклад перший. Спадкодавець, маючи велике бажання, щоб його син чи дочка здобули вищу освіту, вирішив скласти заповіт з умовою. І в цьому заповіті він передбачив, що якщо на момент відкриття спадщини син (дочка) здобуде вищу освіту, то його майно перейде йому (їй) у спадщину, а в іншому разі це майно перейде у власність держави. Син (дочка), намагаючись виконати волю свого батька, передбачену заповітом, вступають на навчання до вищого навчального закладу, навчаються там протягом кількох років, але не встигають закінчити навчання, як у цей час помирає їхній батько. Оскільки ст. 1242 ЦК передбачено, що умова заповіту повинна існувати на час відкриття спадщини, то виходить так, що син (дочка) права на спадщину не набувають і в такому разі спадкоємцем буде держава.

Але логічно припустити, що батько, який складав такий заповіт, кінцевою метою мав не передачу свого майна після смерті у власність держави, а хотів зазначеною умовою досягти того, щоб його син (дочка) стали освіченими. І така умова в жодному разі не може вважатися протиправною чи такою, що суперечить моральним засадам суспільства.

Виходить так, що син (дочка) вчинили всі необхідні дії, спрямовані на виконання умови заповіту і належним чином її виконували, але в кінцевому підсумку спадщину не отримали.

І, як передбачено ч. 3 ст. 1242 ЦК, «особа, призначена у заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї або якщо настання умови від неї не залежало» (Цивільний кодекс України).

Приклад другий. Батько, маючи бажання продовжити свій рід, вирішив скласти заповіт на свою доньку, в якому умовою отримання спадщини вказав народження нею онуки чи онука. Донька, яка була призначена за таким заповітом спадкоємцем, завагітніла, але якщо її батько помре раніше, ніж вона народить йому онука, то буде вбачатися, що вона не виконала умову заповіту, оскільки на час відкриття спадщини ще не народила дитину.

Приклад третій. Мати, у якої син проживає в місті, склала заповіт з умовою, що її син матиме право отримати у спадщину від неї будинок в селі, де вона проживає, якщо син

переїде у це село жити і працювати, інакше цей будинок отримає у спадщину її племінниця, яка вже проживає у цьому селі. Син, який погоджується з такою умовою і дійсно вирішив переїхати в село жити, не встигає продати все своє майно в місті і приїхати до мами, як та помирає. І, як бачимо, у такому разі син теж учинив всі необхідні дії, спрямовані на виконання умови заповіту і належним чином хотів їх виконати, але в кінцевому підсумку спадщину не отримає, оскільки на момент відкриття смерті він не проживав у селі та не працював там, а отже, не виконав умову заповіту.

Виходить так, що коли дану норму приймали, то мали за мету, щоб спадкодавець із користю міг розпорядитися своїм майном, намагався надати певне спрямування життєдіяльності спадкоємців, але його бажання наštовхнулося на рамки запропонованої редакції статті (Заїка, 2006).

Із наведених прикладів убачається, що існують умови заповіту, для виконання яких необхідно витратити певний час (народити дитину, закінчити навчальний заклад тощо). Оскільки зазначені в прикладах умови, а також подібні до них об'єктивно не можуть залежати від спадкоємця, то змушують його просто пасивно спостерігати, а це, своєю чергою, не дає змоги в подальшому виконати волю заповідача.

Таким чином, ми погоджуємося з думками науковців, які вважають, що чинна редакція норми абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК свідчить не про розширення свободи заповіту, а, навпаки, про штучне його обмеження (Заїка, 2006).

Ю.О. Заїка вважає, що умова, зазначена в заповіті, зберігає свою силу і продовжує зумовлювати виникнення права на спадкування, якщо тільки на день смерті спадкодавця вона не виконана, не досягнута, не втратила свого значення. Учений визначає, що на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання умови. У разі якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки (Заїка, 2007).

На нашу думку, варто у ст. 1242 ЦК внести зміни і доповнення. Так, перше речення абзацу другого ч. 1 ст. 1242 ЦК варто викласти так: «Умова, визначена у заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини». Також доречним було б надати можливість заповідачу визначати в заповіті час, протягом якого спадкоємці зможуть виконати вказану ним умову.

Таким чином, умова, викладена в заповіті, зможе існувати як на час відкриття спад-

щини, так і зможе наставати протягом часу для прийняття спадщини, тобто протягом шести місяців. Ураховуючи те, що на виконання умови заповіту знадобиться деякий час (наприклад, кілька місяців або ж навіть років), то протягом цього часу виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК), а за його відсутності нотаріус повинні вжити заходів для зберігання спадкового майна. У зв'язку із цим заповідач повинен під час складання заповіту з умовою потурбуватися щодо компенсації витрат на утримання цього майна.

Також хочемо зазначити, що якщо внести зміни до ст. 1242 ЦК, передбачивши право заповідача визначати строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту, то щоб цей строк був у межах розумного строку, який дійсно необхідний, щоб спадкоємець виконав до кінця умову заповіту, то варто вказати максимальний строк його виконання. Таким чином, пропонуємо третім абзацом ч. 1 ст. 1242 передбачити таке: «Заповідач у заповіті може визначити строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту. Цей строк не може перевищувати п'яти років». На нашу думку, строк у п'ять років, ураховуючи життєві обставини, які найчастіше виникають за виконання цієї умови (наприклад, закінчити навчання у вищому навчальному закладі, народити дитину, одружитися тощо), дасть змогу спадкоємцям вчасно виконати умову, яка була зазначена в заповіті, і при цьому не створюватиме додаткових матеріальних обтяжень для заповідача під час покриття витрат на утримання спадкового майна.

Висновки. Провівши аналіз особливостей заповіту з умовою, можемо зазначити, що існує чимало проблем під час реалізації волі заповідача, викладеній у такому заповіті. Для вирішення цих проблем, які виникають чи можуть виникати на практиці під час реалізації волі заповідача, на нашу думку, необхідно внести зміни і доповнення до ст. 1242 ЦК, оскільки чинна норма цієї статті містить штучне обмеження свободи заповіту.

Таким чином, пропонуємо змінити речення абзацу другого ч. 1 ст. 1242 ЦК і викласти його так: «Умова, визначена у заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини». А також пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 1242 ЦК третім абзацом такого змісту: «Заповідач у заповіті може визначити строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту. Цей строк не може перевищувати п'яти років».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія ; 2-е вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
2. Кухарев О.Є. Спадкове право України : навчально-практичний посібник. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 222 с.
3. Печений О.П. Науково-правовий висновок щодо тлумачення заповіту: Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В.М. Марченка. Харків, 2012. 843 с.
4. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 289 с.
5. Цивільне право України: академічний курс : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко ; вид. 2-е, доп. і перероб. Київ : Ін Юре, 2006. Т. 1. 634 с.
6. Самарський С.Н. Духовные завещания и наследование по закону. Киев : Тип. Кульженко, 1908. 68 с.
7. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. Тула : Автограф, 2001. 720 с.
8. Гордон М.В. Наследование по закону и по завещанию. Москва : Юрид. лит., 1967. С. 73.
9. Актуальні проблеми спадкового права : навчальний посібник / за заг. ред. проф. Ю.О. Заїки, О.О. Лов'яка. Київ : КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.
10. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
11. Дрони́ков В.К. Наследственное право Украинской ССР. Киев : Вища шк., 1974. 159 с.
12. Заїка Ю.О. Спадкове право України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2006. 216 с.
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
14. Заїка Ю.О. Проблеми, що виникають при застосуванні спадкового законодавства. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 3. С. 30–35.
15. Заїка Ю.О. Становлення та розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес: сімейне право, міжнародне приватне право». Київ, 2007. 33 с.

REFERENCES:

1. Zaika, Yu.O. (2007). Spadkove pravo v Ukraini: stanovlennya i rozvytok [Inheritance Law in Ukraine: formation and development]. K.: KNT [in Ukrainian].
2. Kukharyev, O.Ye. (2011). Spadkove pravo Ukrainy: Navch. – prakt.posibnyk [Inheritance Law of Ukraine]. K: Aleuta; CzUL [in Ukrainian].
3. Pechenyj, O.P. (2012). Naukovo-pravovyj vysnovok shchodo tлумachennia zapovitu [Scientific and legal opinion on the interpretation of the will]. X. [in Ukrainian].
4. Romovska, Z.V. (2009). Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo: pidruchny`k [Ukrainian Civil Law. Inheritance Law]. K.: Alerta; KNT; CzUL [in Ukrainian].
5. Shevchenko, Ya.M. (2006) Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil Law of Ukraine]. K.: Vydavnychyj Dim «In Yure» [in Ukrainian].
6. Samarskyj, S.N. (1908). Duhovnyie zaveschaniya i nasledovanie po zakonu [Spiritual wills and inheritance by law]. Kyiv: Typ. Kulzhenko [in Ukrainian].
7. Shershenevych, G.F. (2001). Kurs grazhdanskogo prava [Civil Law course]. Tula: Avtograf, [in Russian].
8. Gordon, M.V. Nasledovanie po zakonu i po zaveschaniyu [Inheritance by law and by will]. M.: Yuryd. lyt [in Russian].
9. Zaika, Yu.O., Lovyak, O.O. (2014). Aktualni problemy spadkovoho prava: Navch. posib. [Current issues of Inheritance Law]. K.: KNT, CzUL [in Ukrainian].
10. Romovs`ka, Z.V. (2009). Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo: pidruchnyk [Ukrainian Civil Law. Inheritance Law]. K.: Alerta; KNT; CzUL [in Ukrainian].
11. Dronikov, V.K. (1974). Nasledstvennoe pravo Ukrainской SSR [Inheritance Law of Ukrainian SSR]. K.: Vyshha shk. [in Ukrainian].
12. Zaika, Yu.O. (2006). Spadkove pravo Ukrainy: navchalnyj posibnyk. [Inheritance Law of Ukraine]. K.: Istyna [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil code of Ukraine]. (2003, January 16). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
14. Zaika, Yu.O. (2006). Problemy, shcho vynykaiut pry zastosuvanni spadkovoho zakonodavstva [Problems arising during application of inheritance legislation]. *Visnyk Verxovnoho sudu Ukrayiny*, 3, 30-35 [in Ukrainian].
15. Zaika, Yu.O. (2007). Stanovlennya i rozvytok spadkovoho prava v Ukraini [Formation and development of Inheritance Law in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. K. [in Ukrainian].

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 349.428

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-10>

Іван БОЙЧЕНЮК

аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0003-1826-3995

Бібліографічний опис статті: Бойченко, І. (2021). Особливості адміністративної процесуальної правосуб'єктності у справах про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. *Law. State. Technology*, 3, 59–66, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-10>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ У СПРАХАХ ПРО ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ З МОТИВІВ СУСПІЛЬНОЇ НЕОБХІДНОСТІ

У статті здійснено аналіз умов та підстав звернення суб'єктів владних повноважень із позовами про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності до адміністративного суду. Охарактеризовано правову природу рішення суб'єкта владних повноважень про викуп земельних ділянок для суспільних потреб. Сформульовано висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики.

Метою статті є визначення умов та змісту адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.

Досягнення цієї мети зумовлює необхідність вирішення такого **завдання**: визначити нормативно-правові засади звернення суб'єктів владних повноважень із позовами про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності до адміністративного суду, з'ясувати підстави та умови звернення до суду у цій категорії справ і на підставі їх аналізу визначити напрями вдосконалення правозастосовної практики.

Наукова новизна. У статті визначаються умови та зміст адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.

Як **висновок** у статті визначається, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність суб'єкта владних повноважень у справах зі спорів про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності виникає у суб'єкта владних повноважень: за наявності відповідного правового статусу, галузевої та територіальної правосуб'єктності, належного рішення про викуп для суспільних потреб, у разі недосягнення згоди із власником земельної ділянки у порядку досудової процедури, подання позовної заяви, за наслідками розгляду якої відкрито провадження в адміністративній справі.

Ключові слова: примусове відчуження земельної ділянки, суспільна необхідність, адміністративна процесуальна правосуб'єктність, суб'єкт владних повноважень.

Ivan BOICHENIUK

Postgraduate Student at the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 8 Heroiv Maidan str., Khmelnytsky, Ukraine, 29000
ORCID: 0000-0003-1826-3995

To cite this article: Boicheniuk, I. (2021). Osoblyvosti administratyvnoyi protsesual'noyi pravosub'yektnosti u sporakh pro prymusove vidchuzhennya zemel'noyi dilyanky z motyviv suspil'noyi neobkhdnosti [Peculiarities of administrative procedural legal entity in disputes about forced alienation of land for public necessity]. *Law. State. Technology*, 3, 59–66, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-10>

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LEGAL ENTITY IN DISPUTES ABOUT FORCED ALIENATION OF LAND FOR PUBLIC NECESSITY

The analysis of the grounds and conditions of appeals of subjects of power with claims for compulsory alienation of land on the grounds of public necessity to the administrative court is carried out in the article. The legal nature of the decision of the subject of power on the purchase of land for public needs is described. Conclusions and proposals aimed at improving legislation and law enforcement practice are formulated.

*The **purpose** of the article is to determine the basic conditions and content of the administrative procedural legal personality of the subject of power in cases of administrative lawsuits for compulsory alienation of land for reasons of public necessity.*

*Achieving this goal necessitates the solution of such a **task** as to determine the legal basis for appeals of subjects of power with claims for compulsory alienation of land on grounds of public necessity to the administrative court, to clarify the grounds and conditions of appeal to the court in this category of cases, and based on their analysis to identify areas for improvement of law enforcement practice.*

***Scientific novelty.** The conditions and content of the administrative procedural legal personality of the subject of power in cases of administrative claims for compulsory alienation of land for reasons of public necessity are defined in the article.*

***In conclusion,** the article defines that the administrative procedural legal personality of the subject of power in cases of disputes over the compulsory alienation of land for reasons of public necessity arises in the subject of power: in the presence of appropriate legal status, sectoral and territorial legal personality, a proper decision on redemption for public needs, in case of failure to reach an agreement with the owner of the land in the pre-trial procedure, filing a statement of claim, the results of which opened proceedings in an administrative case.*

***Key words:** forced alienation of land, public necessity, administrative procedural legal personality, subject of power.*

Актуальність проблеми. Особливою категорією справ у земельних спорах, що розглядаються у межах адміністративного судочинства, є справи за зверненнями суб'єктів владних повноважень. Така участь суб'єктів владних повноважень в адміністративному судочинстві зумовлена необхідністю забезпечити через суд здійснення ними своїх публічно-владних управлінських функцій у галузі земельних правовідносин, що при цьому має на меті ефективний захист суспільних інтересів.

Категорією справ за позовом суб'єкта владних повноважень у публічно-правових земельних спорах з урахуванням п. 5, 8 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) та в сукупності з п. 5 ч. 5 ст. 46 КАСУ є справи за позовами суб'єкта владних повноважень про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. Оскільки розгляд цих категорій справ у судовому порядку визначається конституційним принципом непорушності права приватної власності та виключності підстав його приму-

сового відчуження за умови дотримання встановленого порядку та відшкодування вартості понесених утрат, то важливим є дослідження умов та змісту адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень, оцінку якої повинен здійснити суд першочергово і лише за умови відповідності якої законодавству можливе правомірне позбавлення права власності особи на земельну ділянку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукового розроблення проблеми характеризується тим, що попри наявність численних наукових досліджень законодавства з питань примусового відчуження земельних ділянок та інших об'єктів, що на них знаходяться, із мотивів суспільної необхідності здебільшого спостерігається їх земельно- та цивільно-правова спрямованість. Земельно-правовий аспект даного питання розглядався в роботах таких науковців, як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, Т.О. Коваленко, І.О. Костяшкін, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошниченко, В.В. Носік, М.В. Шульга та ін. Спеціальне земельно-правове

дослідження здійснено А.Б. Наконечним (Наконечний, 2015), Є.П. Суєтновим (Суєтнов, 2012). Питання захисту майнових прав на земельні ділянки у разі їх примусового вилучення розкриваються у дисертаціях Д.В. Дудника (Дудник, 2015), Р.В. Крупника (Крупник, 2020). Окремі процесуальні засади судового розгляду адміністративних спорів означеної категорії справ досліджуються С.В. Бакуліною (Бакуліна, 2018), Н.В. Ільків, О.В. Ільницьким, (Ільків, Ільницький, 2011), О.М. Клименко (Клименко, 2012), Т.В. Ющенко (Ющенко, 2014). Дослідження цих питань в умовах відкриття ринку землі та оновлення адміністративно-процесуального законодавства є особливо актуальним.

Метою статті є визначення основних умов та змісту адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ст. 267 КАСУ, яка знаходиться у Главі 11, присвяченій встановленню особливостей розгляду окремих категорій спорів адміністративними судами, вміщує норми, які виступають спеціальними щодо інших норм КАСУ та визначають особливості провадження у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності. Однак дана норма не містить механізму та закономірностей дослідження судами предмету провадження у справах про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. Оскільки під час визначення кола справ, які розглядаються за зверненням суб'єктів владних повноважень, необхідно виходити з конституційного принципу, що органи влади діють тільки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом (ст. 19 Конституції України), відповідно, суб'єкти владних повноважень можуть звертатися до адміністративного суду лише у випадках, передбачених законом, то насамперед слід указати на важливість установа суддею наявності належної адміністративної процесуальної дієздатності суб'єкта на звернення з вимогами про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. Суд повинен установити наявність права та визначити первинні нормативні підстави цього органу на звернення до адміністративного суду у цій справі.

Дослідження змісту ч. 1 ст. 267 КАСУ щодо визначення суб'єктів, повноважних звернутися

з адміністративним позовом про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності, вказує, що вона є неповною, а виклад цього у спеціальному Законі України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі – Закон про відчуження) (Закон, 2009) не системний. Тож слід виділити низку маркерів щодо умов адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень у цій категорії справ.

З адміністративним позовом можуть звернутися лише суб'єкти, які відповідно до закону можуть викупувати ці об'єкти для суспільних потреб з урахуванням закріпленого у статтях 8 та 9 Закону про відчуження, диференційованого підходу залежно від:

а) правового статусу суб'єкта владних повноважень (лише орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування). Не передбачено законом так зване делегування повноважень, що у рішеннях органів державної влади, як правило, має формулювання «за дорученням», «на виконання»;

б) галузевої правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень, яка полягає у його повноваженнях щодо прийняття рішення про викуп земельної ділянки для конкретного виду та значення суспільної потреби (загальнодержавного чи місцевого). Для прикладу, рішення про викуп земельних ділянок для забезпечення національної безпеки й оборони приймає лише Кабінет Міністрів України. Прийняття рішення про викуп об'єктів для будівництва, капітального ремонту, реконструкції та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, нафто-, газо- та водопроводів, ліній електропередачі, зв'язку, аеропортів, морських портів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації, віднесено до повноважень органів виконавчої влади, а будівництво, капітальний ремонт, реконструкція та обслуговування таких об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням відповідно територіальної громади села, селища, міста – до органів місцевого самоврядування.

Як зазначає І.І. Діткевич, через галузеву правосуб'єктність суб'єкт стає учасником адміністративних процесуальних правовідносин й, отримуючи цей статус, посідає в процесі конкретне процесуальне місце серед інших осіб, які беруть участь у справі (Діткевич, 2010).

Причому законодавчо обмежується перелік суспільних потреб, що можуть бути підставою звернення до суду (ч. 1 ст. 15 Закону про відчуження);

в) територіальної правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень, яка полягає у його повноваженнях щодо прийняття рішення про викуп земельної ділянки для суспільної потреби виходячи з адміністративно-територіального розміщення планованого об'єкта. Так, Вищий адміністративний суд України у справах про примусове відчуження у державну власність із мотивів суспільної необхідності частини земельної ділянки (№ 875/72/16) вказав на здійснення суб'єктом повноважень із недотриманням правила, яке слідує з адміністративно-територіального розміщення планованого об'єкта (зокрема, за матеріалами справи передбачається місце розташування об'єкта на території двох областей) (Ухвала Вищого адміністративного суду України від 27 квітня 2017 р.). У такому разі рішення про викуп об'єкта для суспільних потреб приймає Кабінет Міністрів України (ч. 2 ст. 8 Закону), і, відповідно, право на звернення з позовом про примусове відчуження належить лише Кабінету Міністрів України, а не райдержадміністрації, як це мало місце у справі. На порушення меж компетенції у справах про примусове відчуження земельних ділянок із мотивів суспільної необхідності ВАС указав Макарівській районній державній адміністрації й у справі № 875/88/16, взявши до уваги, що об'єкт має проходити по території декількох районів, і рішення про викуп прийнято Київською обласною державною адміністрацією (розпорядження), що відповідає ч. 2 ст. 8 Закону, відповідно, право на звернення з позовом про примусове відчуження належить лише обласній державній адміністрації, а не райдержадміністрації (Ухвала Вищого адміністративного суду України від 13 липня 2017 р.).

Окрім того, що прийняття рішення про викуп об'єктів для суспільних потреб органами виконавчої влади та місцевого самоврядування повинно вписуватися у рамки їхніх повноважень, визначених спеціальними законами, важливим є здійснення правової оцінки рішення суб'єкта владних повноважень. Так, у справі № 875/28/18 судом було встановлено відсутність рішення про викуп земельної ділянки для суспільних потреб (Рішення Київського апеляційного адміністративного суду від 10 липня 2018 р.), а у справі К/800/19515/15 суди помилково дійшли висновку, що оскаржуване розпорядження, яке містить у собі лише перелік відповідних організаційних заходів, спрямованих на викуп або примусове відчуження земельних

ділянок, має правовим наслідком примусове відчуження земельної ділянки позивача (Постанова Вищого адміністративного суду України від 22 грудня 2015 р.).

Розуміння норми ч. 1 ст. 16 Закону про відчуження, щодо права органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на звернення до адміністративного суду із позовом про примусове відчуження зазначених об'єктів лише у разі «недосягнення згоди з власником земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, щодо їх викупу для суспільних потреб відповідно до Р. II Закону» як обов'язкової досудової процедури, тобто суб'єкт владних повноважень має право звернутися до суду, але після встановленої законом процедури вирішення цього спору в досудовому порядку (Смокович, 2010: 62), вказує, що рішення про викуп у разі незгоди власника з ним не породжує юридичних наслідків у вигляді припинення права власності на земельну ділянку та інші об'єкти, що на ній знаходяться, для суспільних потреб.

Так, у справі за позовом про визнання протиправним та скасування рішення міської ради щодо викупу об'єкта для суспільних потреб суд слушно зробив висновок, що позовні вимоги до задоволення не належать, оскільки незгода власника з викупною ціною не є підставою для визнання рішення про викуп об'єкта нерухомого майна протиправним та скасування вказаного рішення, оскільки у власника є право вести переговори із суб'єктом владних повноважень щодо викупної ціни та не погодитися на продаж об'єкта нерухомості для суспільних потреб (Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 09 жовтня 2018 р. у справі № 1540/4272/18).

Ураховуючи положення абз. 7 ч. 1 ст. 15 Закону про відчуження, у разі недосягнення згоди щодо умов договору купівлі-продажу (іншого правочину, що передбачає передачу права власності) протягом шести місяців зі дня прийняття рішення про викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, зазначені об'єкти можуть бути примусово відчужені у державну чи комунальну власність лише як виняток із мотивів суспільної необхідності і виключно для будівництва автомобільних доріг загального користування державного значення, мостів, естакад та об'єктів, необхідних для їх експлуатації, на умовах концесії, потребує внесення змін ч. 1 ст. 16 Закону шляхом доповнення не лише випадком «недосягнення згоди з власником земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, щодо їх викупу для

суспільних потреб», а й у разі недосягнення згоди щодо умов договору купівлі-продажу (іншого правочину, що передбачає передачу права власності) виключно для будівництва автомобільних доріг загального користування державного значення, мостів, естакад та об'єктів, необхідних для їх експлуатації, на умовах концесії.

Таким чином, з аналізу судової практики слідує, що суди повинні здійснювати належну оцінку рішень суб'єктів владних повноважень та їхніх наслідків.

Із метою забезпечення захисту прав громадян велике значення має перевірка судом дотримання позивачем строку чинності рішення про викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб із підстав, які допускають примусове відчуження цих об'єктів із мотивів суспільної необхідності (ч. 3 ст. 12 Закону) для звернення до суду з позовом про примусове відчуження цих об'єктів. Недотримання цього строку у багатьох випадках стало підставою для відмови у задоволенні позову (зокрема, Ухвала Вищого адміністративного суду України від 27 квітня 2017 р. у справі № 875/72/16; Ухвала Вищого адміністративного суду України від 13 липня 2017 р. у справі № 875/88/16).

Як слушно зазначається в юридичній літературі, саме сукупність ознак і повинна враховуватися під час визначення правоздатності для звернення до суду суб'єкта владних повноважень із відповідним позовом (Ільків, 2013: 20)

Отже, для вирішення питання щодо наявності у суб'єкта адміністративної процесуальної правосуб'єктності суди повинні виходити із системного застосування положень ст.ст. 8, 9, 15 Закону про відчуження та ч. 1 ст. 267 КАСУ.

Прийняття таких рішень неналежними суб'єктами та подальше звернення ними з позовом до суду є однозначною підставою для повернення позовної заяви на підставі п. 3 ч. 4 ст. 169 КАСУ або залишення позову без розгляду на підставі п. 1 ч. 1 ст. 240 КАС, якщо вказані обставини будуть встановлені вже після відкриття провадження по справі. Адміністративний суд у такий спосіб слідує за дотриманням меж допустимого втручання суб'єктом владних повноважень у право власності особи на земельну ділянку.

Окремої уваги заслуговує у справах про примусове відчуження земельних ділянок із мотивів суспільної необхідності повноваженням суду постановити ухвалу про закриття провадження у справі з підстави, передбаченої у ст. 238 КАСУ, зокрема якщо позивач відмовився від позову і відмову прийнято судом.

Як справедливо констатує В.М. Бевзенко, попри те, що суб'єкти владних повноважень є у принципі звичайними учасниками адміністративного судочинства, враховуючи їхню юридичну природу, вони суттєво різняться від інших осіб, які беруть участь у розгляді та вирішенні адміністративної справи (Бевзенко, 2010: 166).

Оскільки реалізація адміністративної процесуальної правосуб'єктності позивача є проявом принципу диспозитивності, зміст якого полягає у можливості вільно розпоряджатися своїми правами щодо предмету спору (Комзюк, 2007: 111), то суб'єкти владних повноважень, виступаючи позивачами в адміністративному процесі, наділені відповідними диспозитивними правами (ст. 47 КАС України), зокрема правом на будь-якій стадії судового процесу відмовитися від позову.

В ухвалі Львівського апеляційного адміністративного суду від 13 липня 2011 р. у справі № 2а-6/11/9104 вказується «Прийняти відмову від позову», мотивуючи це тим, що відмова Львівської ОДА від заявленого раніше позову не суперечить вимогам законодавства, не порушує прав відповідачів, третіх осіб у справі чи інших осіб, оскільки, як зазначив представник позивача, у даний час відсутня необхідність у примусовому вилученні земельних ділянок приватної власності і спір врегульовано в поза судовому порядку.

Таким чином, постановляючи ухвали про прийняття відмови від позову, врахуванню підлягає дослідження судом того, чи відмова позивача від адміністративного позову не суперечить закону та не порушує права, свободи чи інтереси насамперед відповідачів, а також відсутність заперечень щодо закриття провадження у справі.

Установлені ст. 54 КАС України обмеження щодо права закінчувати справу примиренням діють виключно у тому разі, коли суб'єкт владних повноважень у випадках, наданих законом, звертається до суду в інтересах інших осіб.

Передбачене ст. 10 Закону про відчуження коло осіб, яким може належати ініціатива щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб, може вказувати, що відповідний орган діє в інтересах таких осіб. Однак, як слушно зазначає Т.В. Ющенко, встановлений порядок та умови прийняття рішення відповідним органом щодо викупу вказує, що під час здійснення повноважень суб'єктами владних повноважень в аналізованій категорії справ ці обмеження не діють, оскільки відповідні органи вступають у справу як позивач із метою реалізації зако-

нодавчо закріпленого принципу домінування суспільного інтересу над приватним (Ющенко, 2019: 114)

А.Б. Наконечний указує на порушення судом норм процесуального права, якщо він задовольняє позов у разі, якщо сторони досягли згоди щодо примусового відчуження земельної ділянки та якщо у сторін на певному етапі немає претензій щодо компенсації вартості останньої (Наконечний, 2015: 172). Такі міркування є дискусійними.

Ч. 3 ст. 183 КАСУ встановлено, що суд ухвалює рішення у разі визнання позову відповідачем, право на що йому надано відповідно до ч. 4 ст. 47 та ст. 189 КАСУ. Прикладом цього може слугувати рішення Другого апеляційного адміністративного суду від 5 березня 2020 р. у справі № 851/1/19.

Як гарантію прав відповідача слід уважати закріплене у ч. 6 ст. 183 КАСУ право суду не

прийняти визнання позову відповідачем і не визнати умов примирення сторін, якщо ці дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність суб'єкта владних повноважень у справах зі спорів про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності виникає у суб'єкта владних повноважень: за наявності відповідного правового статусу, галузевої та територіальної правосуб'єктності, належного рішення про викуп, у разі недосягнення згоди із власником земельної ділянки у порядку досудової процедури (що свідчить про виникнення спору), подання позовної заяви, за наслідками розгляду якої відкрито провадження в адміністративній справі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Наконечний А.Б. Примусове відчуження земельних ділянок : дис. ... к.ю.н. : 12.00.06 ; Одеська юридична академія. Одеса, 2015. 225 с.
2. Суєтнов Є.П. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності : дис. ... к.ю.н. : 12.00.06 ; Національний університет «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». Харків, 2012. 194 с.
3. Дудник Д.В. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб: цивільно-правовий аспект : дис. ... к.ю.н. : 12.00.03. Харків, 2015. 204 с.
4. Крупник Р.В. Охорона та захист майнових прав власника (володільця) у разі примусового вилучення земельної ділянки: цивільно-правовий аспект : дис. ... к.ю.н. : 12.00.03 ; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020. 233 с.
5. Бакуліна С.В. Особливості судового розгляду та вирішення публічно-правових земельних спорів : дис. ... к.ю.н. : 12.00.07 ; Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2018. 236 с.
6. Ільків Н.В., Ільницький О.В. Примусове відчуження земельних ділянок та об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності: правові проблеми. *Право України*. 2011. № 5. С. 156–166.
7. Клименко О.М. До питання про участь судових органів у механізмах примусового відчуження об'єктів права приватної власності, зумовленого суспільною необхідністю. *Вісник Вищої ради юстиції України*. 2012. № 1(9). С. 107–115. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vvryu/index.html>.
8. Ющенко Т.В. Сутність адміністративної процесуальної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування у справах про примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 124–127.
9. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17 листопада 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>.
10. Діткевич І.І. Поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність»: проблеми дефініції. *Право і Безпека*. 2010. № 4(36). URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_4/index.htm.
11. Смокович М. Суб'єкт владних повноважень як позивач в адміністративному судочинстві. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 2. С. 52–64.
12. Ільків Н.В. Особливості судового розгляду справ про примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності. *Вісник Вищої Ради юстиції*. 2013. № 3. С. 18–33.
13. Бевзенко В.М. Участь в адміністративному судочинстві суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : монографія. Київ : Прецедент, 2010. 475 с.

14. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

15. Ющенко Т.В. Процесуальна правосуб'єктність органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві України : дис. ... к.ю.н. : 12.00.07 ; Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2019. 230 с.

REFERENCES:

1. Nakonechnyy, A.B. (2015) Prymusove vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok [Compulsory alienation of land]: dys. ... k.yu.n.: spets.12.00.06. Odesa, Odes'ka yurydychna akademiya, 2015. 225 s. [in Ukrainian].

2. Suyetnov, Ye.P. (2012) Vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok dlya suspil'nykh potreb ta z motyviv suspil'noyi neobkhdnosti [Alienation of land plots for public needs and for reasons of public necessity]: dys. ... k.yu.n.: spets.12.00.06. Kharkiv, Natsional'nyy universytet Yurydychna akademiya Ukrayiny im. YA.Mudroho, 2012. 194 s. [in Ukrainian].

3. Dudnyk D.V. Vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok dlya suspil'nykh potreb: tsyvil'no-pravovyy aspekt [Alienation of land for public needs: civil law aspect]: dys. ... k.yu.n.: spets.12.00.03. Kharkiv, 2015. 204 s. [in Ukrainian].

4. Krupnyk, R.V. (2020) Okhorona ta zakhyst maynovykh prav vlasnyka (volodil'tsya) u razi prymusovoho vyluchennya zemel'noyi dilyanky: tsyvil'no-pravovyy aspekt [Protection and protection of property rights of the owner (owner) in case of compulsory withdrawal of the land plot: civil law aspect]: dys. ... k.yu.n.: spets.12.00.03. L'viv, L'vivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka, 2020. 233 s. [in Ukrainian].

5. Bakulina, S.V. (2018) Osoblyvosti sudovoho roz'hlyadu ta vyrishennya publichno-pravovykh zemel'nykh sporiv [Features of judicial consideration and resolution of public-law land disputes]: dys. ... k.yu.n.: spets.12.00.07. Ternopil, Ternopil's'kyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet. 2018. 236 s. [in Ukrainian].

6. Il'kiv, N.V., Il'nyts'kyi, O.V. (2011) Prymusove vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok ta ob'yektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmishcheni, z motyviv suspil'noyi neobkhdnosti: pravovi problemy [Compulsory alienation of land and real estate located on them for reasons of public necessity: legal issues]. *Pravo Ukrayiny*. 2011. № 5. S.156-166. [in Ukrainian].

7. Klymenko, O.M. (2012) Do pytannya pro uchast' sudovykh orhaniv u mekhanizмах prymusovoho vidchuzhennya ob'yektiv prava pryvatnoyi vlasnosti, zumovlenoho suspil'noyi neobkhdnistyu [On the question of the participation of judicial bodies in the mechanisms of compulsory alienation of objects of private property rights, due to public necessity]. *Visnyk Vyshchoyi rady yustyttsiyi Ukrayiny*. 2012. № 1 (9). S. 107–115. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vvryu/index.html> [in Ukrainian].

8. Yushchenko, T.V. (2014) Sutnist' administratyvnoyi protsesual'noyi pravosub'yektnosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya u spravakh pro prymusove vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok z motyviv suspil'noyi neobkhdnosti [The essence of the administrative procedural legal personality of local governments in cases of forced alienation of land for reasons of public necessity]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2014. № 3. C.124-127. [in Ukrainian].

9. Pro vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok, inshykh ob'yektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmishcheni, yaki perebuvaly u pryvatnyi vlasnosti, dlya suspil'nykh potreb chy z motyviv suspil'noyi neobkhdnosti: Zakon Ukrayiny vid 17 lystopada 2009 r. [On the alienation of land plots and other immovable property located on them, which are in private ownership, for public needs or for reasons of public necessity: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17> [in Ukrainian].

10. Ditkevych, I.I. (2010) Ponyattya «administratyvna protsesual'na pravosub'yektnist'»: problemy definitsiyi [The concept of "administrative procedural legal personality": problems of definition]. *Pravo i Bezpeka*. 2010. № 4 (36). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_4/index.htm [in Ukrainian].

11. Smokovych, M. (2010) Sub'yekt vladnykh povnovazhen' yak pozyvach v administratyvnomu sudochynstvi [Subject of power as a plaintiff in administrative proceedings]. *Visnyk Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrayiny*. 2010. № 2. S. 52–64. [in Ukrainian].

12. Il'kiv, N.V. (2013) Osoblyvosti sudovoho roz'hlyadu sprav pro prymusove vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok, inshykh ob'yektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmishcheni, z motyviv suspil'noyi neobkhdnosti [Peculiarities of court proceedings in cases of compulsory alienation of land plots and other real estate objects located on them, on the grounds of public necessity]. *Visnyk Vyshchoyi Rady yustyttsiyi*. 2013. № 3. C.18-33. [in Ukrainian].

13. Bevzenko, V.M. (2010) Uchast' v administratyvnomu sudochynstvi sub'yektiv vladnykh povnovazhen': pravovi zasady, pidstavy ta formy [Participation in administrative proceedings of subjects of power: legal principles, grounds and forms]: monohrafiya. K.: Pretsedent, 2010. 475 s. [in Ukrainian].

14. Komzyuk, A.T. (2007) Administratyvnyy protses Ukrainy [Administrative process of Ukraine]: navch. posib. / A.T. Komzyuk, V.M. Bevzenko, R.S. Mel'nyk. K.: Pretsedent, 2007. 531 s. [in Ukrainian].

15. Yushchenko, T.V. (2019) Protsesual'na pravosub"yektnist' orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v administratyvnomu sudochnystvi Ukrainy [Procedural legal personality of local governments in the administrative proceedings of Ukraine]: dys. ... k.yu.n.: spets.12.00.07. Dnipro, Universytet mytnoyi spravy ta finansiv, 2019. 230 s. [in Ukrainian].

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-11>

Юлія ДОРОХІНА

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу, Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна, 01601

ORCID: 0000-0002-2799-3933

Бібліографічний опис статті: Дорохіна, Ю. (2021). Передумови («фільтри») касаційного оскарження в адміністративному судочинстві: зміст, види, особливості, порядок застосування. *Law. State. Technology*, 3, 67–77, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-11>

ПЕРЕДУМОВИ («ФІЛЬТРИ») КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЗМІСТ, ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ, ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджено передумови («фільтри») касаційного оскарження в адміністративному судочинстві: зміст, види, особливості, порядок застосування.

Зазначено, що право на касаційне оскарження судових рішень закріплено як Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», так і в Кодексі адміністративного судочинства України. Зокрема, ч. 1 ст. 13 КАС України передбачено, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Указано, що хоча касаційний перегляд судових рішень не відбувається у кожній справі, проте це обмеження не порушує п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у якому закріплені гарантії права на справедливий судовий розгляд, не закріплює право на касаційне оскарження судових рішень в адміністративних справах.

Метою статті є здійснення характеристики підстав застосування «касаційних адміністративних фільтрів» як складової частини механізму реалізації права особи на касаційне оскарження рішення суду у публічно-правовому спорі.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є особливості касаційного перегляду рішень в адміністративному судочинстві. **Методологія.** Методологічною основою статті є загальні та спеціальні методи юридичної науки, зокрема: метод діалектичного аналізу, метод прогностичного моделювання, формально-логічний, нормативно-догматичний, соціологічний методи.

Результати дослідження. Проаналізовано чинні нормативні приписи щодо права касаційного оскарження судових рішень в адміністративних справах шляхом характеристики існуючих процесуальних фільтрів.

Практичні наслідки. На основі вивчення судової практики визначено види касаційних адміністративних фільтрів, які застосовуються судами під час перегляду рішень.

Цінність/оригінальність. Доведено, що досягнення ефективності застосування касаційних адміністративних фільтрів вимагає високого рівня професіоналізму особи, яка забезпечує належну реалізацію права особи на подання касаційної скарги та вироблення єдності підходів до застосування оцінних категорій.

Ключові слова: касаційні фільтри, адміністративне судочинство, Кодекс адміністративного судочинства, Верховний Суд, судова справа.

Yuliia DOROKHINA

Doctor of Law, Professor, Professor at the Administrative Law and Administrative Process Department, Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, 01601

ORCID: 0000-0002-2799-3933

To cite this article: Dorokhina, Yu. (2021). Peredumovy («filtry») kasatsiinoho oskarzhennia v administratyvnomu sudochynstvi: zmist, vydy, osoblyvosti, poriadok zastosuvannia [The prerequisites («filters») of cassation appeal in administrative proceedings: content, types, features, procedure]. *Law. State. Technology*, 3, 67–77, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-11>

THE PREREQUISITES («FILTERS») OF CASSATION APPEAL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: CONTENT, TYPES, FEATURES, PROCEDURE

The article examines the prerequisites («filters») of cassation appeal in administrative proceedings: content, types, features, procedure.

It is noted that the right to cassation appeal of court decisions is enshrined in the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and the Code of Administrative Procedure. judicial proceedings of Ukraine. In particular, Part 1 of Art. 13 CAS of Ukraine provides that the parties to the case, as well as persons who did not participate in the case, if the court has decided on their rights, freedoms, interests and (or) responsibilities, have the right to appeal the case and in cases specified by law - on a cassation appeal against a court decision.

It is stated that although the cassation review of court decisions does not take place in every case, this restriction does not violate paragraph 1 of Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which enshrines guarantees of the right to a fair trial, does not enshrine the right to cassation of judgments in administrative cases. The purpose of the article is to characterize the grounds for the use of "cassation administrative filters" as part of the mechanism for exercising the right of an individual to cassation appeal against a court decision in a public law dispute.

The subject of research is the peculiarities of cassation review of decisions in administrative proceedings.

Methodology: The methodological basis for the article are general and special methods of legal science, in particular: the method of dialectical analysis, the method of prognostic modeling, formal and logical, normative and dogmatic, sociological methods.

The results of the study: The current regulations on the right of an individual to cassation appeal against court decisions in administrative proceedings by characterizing the existing procedural filters are analyzed.

Practical implication: Based on the study of the case law, the types of administrative cassation filters applied by the courts when reviewing the decisions are identified.

Value/originality: It is proved that achieving the effectiveness of the application of cassation administrative filters requires a high level of professionalism, which ensures the proper implementation of the individual's right to file a cassation appeal, and developing the unified approach to the use of assessment categories.

Key words: cassation filters, administrative proceedings, Code of Administrative Procedure, Supreme Court, court case.

Однією з передумов утвердження судової гілки влади як ефективного механізму захисту прав і свобод людини є доступність правосуддя. Право на касаційне оскарження займає провідне місце в системі механізму судового захисту прав і законних інтересів, яке безпосередньо впливає на рівень забезпечення доступності правосуддя у державі. Утім, для реалізації цього права особа має здолати передбачені процесуальним законом обмеження. Йдеться саме про процесуальні фільтри.

Доцільно зазначити, що право на касаційне оскарження судових рішень закріплено як Конституцією України (п. 8 ч. 1 ст. 129 Основного Закону), Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 1 ст. 14), так і в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Зокрема, ч. 1 ст. 13 КАС України передбачено, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Хоча касаційний перегляд судових рішень не відбувається у кожній справі, проте це обмеження не порушує п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), в якому закріплені гарантії права на справедливий судовий розгляд, не закріплює право на касаційне оскарження судових рішень в адміністративних справах.

У Рекомендації № R(95)5 Комітет Міністрів Ради Європи зазначив, що під час розгляду

можливих заходів щодо судів третьої інстанції державам слід виходити з того, що справи вже пройшли слухання у двох інших судах. Оскарження у суді третьої інстанції мають передусім відбуватися щодо справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону. Вони також можуть бути обмежені скаргами у тих справах, де питання мають значення для широкого загалу. При цьому від особи, яка подає скаргу, слід вимагати обґрунтування причин, з яких її справа сприятиме досягненню таких цілей (ст. 7).

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй прецедентній практиці дотримується підходу, відповідно до якого п. 1 ст. 6 Конвенції передусім надає широкий спектр гарантій під час провадження в суді першої інстанції, утім, не зобов'язує держав-учасниць засновувати суди апеляційної та касаційної інстанцій.

Разом із тим якщо останні створені, то особі має гарантуватися дотримання гарантій п. 1 ст. 6 Конвенції і на рівні цих судів, хоча у таких випадках можуть застосовуватися менш суворі стандарти, зважаючи на специфічні властивості проваджень у таких судах, їхні функції, обсяг уже наданих гарантій права на справедливий судовий розгляд у конкретній справі у судах нижчих інстанцій (1).

ЄСПЛ розрізняє функції та завдання судів апеляційної та касаційної інстанцій та вважає касаційний перегляд екстраординарним з огляду на специфіку повноважень суду касаційної інстанції. Зокрема, ЄСПЛ у своїй практиці

виходить із того, що завдання здійснення правосуддя (що є повноваженням судів) полягає саме у розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються, ураховуючи зміни у повсякденній практиці (рішення у справі *Gorzelik and Others v. Poland*). Окрім того, вказує, що не можна недооцінювати завдання вищих судів щодо забезпечення уніфікованого та єдиного застосування права (рішення у справах *Tudor Tudor v. Romania*, *Stefanica and Others v. Romania*).

На думку ЄСПЛ, неспроможність вищого суду впоратися із цим завданням може призвести до наслідків, несумісних, *inter alia*, з вимогами ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (рішення у справі *Paduraru v. Romania*).

Важливо також урахувати, що в кінці 2019 р. ЄСПЛ констатовано порушення Україною ст. 6 Конвенції у зв'язку з обмеженням особи доступу до суду касаційної інстанції (рішення у справі *Berezovskiye v. Ukraine*). Так, приймаючи таке рішення, Суд виходив із того, що п. 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення з позовом щодо своїх прав або обов'язків цивільного характеру до судів чи трибуналів; це право на доступ не є абсолютним і може підлягати обмеженням, які, однак, не можуть забороняти або скорочувати доступ особи у такий спосіб чи такою мірою, щоб сама суть цього права була підірвана (рішення у справах «Найт-Ліман проти Швейцарії» та «Станєв проти Болгарії»). Окрім того, ризик будь-якої помилки органу державної влади має покладатися на саму державу, а помилки не повинні виправлятися за рахунок зацікавленої особи (рішення у справі «Шімецькі проти Хорватії»).

Разом із тим у Рішенні ЄСПЛ від 05.04.2018 у справі *Zubac v. Croatia* визначено такі критерії застосування законодавчих обмежень щодо доступу до Верховного Суду: передбачуваність обмеження; несприятливі наслідки помилок під час провадження, що призвело до відмови заявникові у доступі до вищого суду; можливість стверджувати, що такі обмеження здатні спричинити «надмірний формалізм».

Зокрема, у цій справі заявниця, вступаючи у процес як правонаступник свого чоловіка на стадії касаційного оскарження судових рішень, намагалася в ординарному порядку оскаржити рішення суду першої інстанції, залишеним у силі судом апеляційної інстанції, відповідно до якого було відмовлено в задоволенні позову її чоловіка. Верховний Суд відмовив у відкритті касаційного провадження на тій підставі, що вартість майна, яка була визначена позивачем під час звернення до суду, була нижче законодавчо встановленого порогу.

ЄСПЛ, проаналізувавши матеріали справи, дійшов висновку про відсутність порушення права на доступ до суду вищестоящої інстанції у заявниці з огляду на те, що практика Верховного Суду була послідовною і незважаючи на те що помилки були допущені під час розгляду справи двома попередніми інстанціями, які не ухвалили окреме судові рішення щодо збільшення ціни позову, проте такі помилки судів не слід уважати такими, що виправдовують помилку, якої припустилася заявниця, коли просила змінити вартість предмета спору.

У цій справі Суд акцентував увагу на тому, що оскаржуване обмеження мало законну мету – дотримання встановленого законом раціонального порогу для подання скарг до Верховного Суду задля забезпечення того, щоб найвища інстанція, з огляду на її роль, розглядала лише питання, які мають фундаментальне значення.

Окрім того, у своїй практиці ЄСПЛ неодноразово встановлювалася відсутність порушення права на доступ до суду касаційної інстанції внаслідок використання національними судами *ratione valons*. Зокрема, у справі *Brualla Gómez de la Torre v. Spain* заявниця скаржилася на порушення свого права на доступ до суду касаційної інстанції у зв'язку з тим, що після подання нею повідомлення про намір оскаржувати судові рішення другої інстанції, але до безпосереднього пред'явлення касаційної скарги, набув чинності Закон № 10/92 від 30.04.1992, яким було збільшено мінімально допустимий розмір ціни позову, що унеможливило розгляд цієї касаційної скарги Верховним Судом.

Відмовляючи у задоволенні скарги ЄСПЛ, виходив із повноважень Верховного Суду як суду касаційної інстанції, а також того, що справедливність розгляду справи в судах перших двох інстанцій заявницею не оспарювалася.

Таким чином, наведене вказує на те, що касаційний перегляд судових рішень, що набрали законної сили, є неординарним, додатковим способом забезпечення ефективного механізму захисту прав і свобод людини та має використовуватися лише у випадках, передбачених процесуальним законом, коли всі звичайні (ординарні) способи оскарження судового рішення були вичерпані.

Проаналізуємо чинні нормативні приписи щодо права касаційного оскарження судових рішень в адміністративних справах шляхом характеристики існуючих процесуальних фільтрів.

Передусім варто вказати, що згідно з ч. 2 ст. 13 КАС України, не допускається касаційне оскарження судового рішення першої

інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

Право касаційного оскарження судових рішень доступно певному колу суб'єктів. Так, ч. 1 ст. 328 КАС України закріплено, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в касаційному порядку рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи, а також постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково у випадках, визначених цим Кодексом.

Як бачимо, до суб'єктів, які мають право подати касаційну скаргу, відносяться:

1) учасники справи;

2) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, інтереси та/або обов'язки.

У зв'язку із цим основним питанням у процесі вирішення судом питання щодо відкриття провадження є з'ясування обставин, які можуть бути підставою для того, щоб дозволити особам, які не брали участі у справі, оскаржити в касаційному порядку рішення суду попередніх інстанцій.

Прикладом наведеного може бути справа № 640/17/19. Так, у січні 2019 р. ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до Посольства України в Канаді за участю третьої особи – Міністерства закордонних справ України, в якому просив визнати протиправними дії Посольства України в Канаді щодо направлення у період з березня 2016 р. по липень 2018 р. до Міністерства закордонних справ Канади інформації про наявність кримінальних проваджень на території України відносно ОСОБА_1.

Підставою звернення з позовною заявою слугувало направлення відповідачем на адресу Департаменту закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади листів, в яких повідомлено про перебування у провадженні Генеральної прокуратури України досудових розслідувань, пов'язаних із позивачем, а також про те, що позивач підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень. Уважаючи, що вказана у вищевказаних листах інформація не відповідає дійсності, позивач звернувся до суду з позовом.

Окружний адміністративний суд міста Києва рішенням від 25 лютого 2019 р., залишеним без змін Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 16 травня 2019 р., позов задовольнив у повному обсязі.

14 серпня 2019 р. адвокат в інтересах ОСОБА_2 подав апеляційну скаргу на рішення Окружного адміністративного суду міста Києва

від 25 лютого 2019 р. як від особи, яка не брала участі у справі, але щодо якої суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки.

Розглянувши клопотання ОСОБА_1 про закриття апеляційного провадження, Шостий апеляційний адміністративний суд ухвалою від 30 вересня 2019 р. задовольнив його та закрив апеляційне провадження за апеляційною скаргою ОСОБА_2 на рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 лютого 2019 р. у справі № 640/17/19. Указана ухвала суду апеляційної інстанції була мотивована тим, що вирішення спору в межах цієї справи не стосується прав, свобод, інтересів та (або) обов'язків ОСОБА_2.

Не погоджуючись із наведеним судовим рішенням, адвокат в інтересах ОСОБА_2 подав касаційну скаргу. Приймаючи рішення, Верховний Суд виходив із того, що у цій справі ОСОБА_2 не належав до осіб, які беруть участь у справі, і питання про права та обов'язки ОСОБА_2 суд у цій справі не вирішував.

Закриваючи апеляційне провадження за апеляційною скаргою ОСОБА_2 на рішення суду першої інстанції, Шостий апеляційний адміністративний суд в оскаржуваній ухвалі вказав: припущення апелянта стосовно того, що на підставі оскаржуваного рішення суду у справі № 640/17/19 його у майбутньому може бути притягнуто до відповідальності, є гіпотетичним та не може слугувати безумовним підтвердженням порушення прав та законних інтересів ОСОБА_2 рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 лютого 2019 р.

Аналогічна позиція висловлена Верховним Судом у постановках від 27 листопада 2019 р. у справі № 2-4392/09, від 16 жовтня 2019 р. у справі № 638/21181/15-ц, від 11 вересня 2019 р. у справі № 705/2-1281/2010: особи, які не брали участі у справі, мають право оскаржити в апеляційному порядку лише ті судові рішення, які безпосередньо встановлюють, змінюють або припиняють права й обов'язки цих осіб.

У цих справах Суд акцентував увагу на тому, що на відміну від оскарження судового рішення учасником справи не залучена до участі у справі особа повинна довести наявність у неї правового зв'язку зі сторонами спору або безпосередньо судовим рішенням через обґрунтування таких критеріїв: вирішення судом питання про її право, інтерес, обов'язок, причому такий зв'язок має бути очевидним та безумовним, а не ймовірним.

Отже, як слушно зауважується у спеціальній літературі, таке право має особа, яка не

брала участі у справі, якщо в мотивувальній частині рішення містяться висновки суду про права, інтереси та/або обов'язки цієї особи, або у резолютивній частині рішення суд прямо вказав про права, інтереси та/або обов'язки такої особи. Будь-який інший правовий зв'язок між скаржником і сторонами спору не може братися до уваги (2).

Відповідно до приписів ч. 2 та ч. 3 ст. 328 КАС України, касаційну скаргу можна подати на такі судові рішення після їх перегляду в апеляційному порядку, як:

а) ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку про забезпечення позову, заміну заходу забезпечення позову, ухвали про повернення заяви позивачеві (заявникові), відмови у відкритті провадження у справі, залишення позову (заяви) без розгляду, закриття провадження у справі, відмови у відкритті провадження про перегляд судового рішення за нововиявленими або винятковими обставинами, відмови в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або винятковими обставинами; заміни сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження;

б) ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження щодо забезпечення позову та заміни заходу забезпечення позову, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або винятковими обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або винятковими обставинами, про відмову в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або винятковими обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали.

Отже, фактично КАС України містить виключний перелік судових рішень, які можуть бути оскаржені у касаційному порядку. Проте у судовій практиці спостерігаються різні точки зору із цього питання.

Показовою у цьому аспекті є справа № 420/7281/19, у якій, не погоджуючись із рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій у частині накладення штрафу, Великомихайлівська селищна рада Великомихайлівського району Одеської області звернулася з касаційною скаргою до Верховного Суду.

Ухвалою Верховного Суду від 30 липня 2020 р. відкрито касаційне провадження. Проте 04 вересня 2020 р. провадження у справі було закрито на підставі того, що процесуальним законодавством не передбачено можливості касаційного оскарження ухвали суду першої інстанції про накладення штрафу та інших питань судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах, постановлених судом відповідно до ст. 382 цього Кодексу, після її перегляду в апеляційному порядку, а також постанови апеляційного суду.

Суд також указав, що, оскільки оскаржувані у цій справі судові рішення не можуть бути переглянуті Верховним Судом як судом касаційної інстанції в адміністративних справах у порядку, визначеному главою 2 розділу III Кодексу адміністративного судочинства України, то, згідно з частиною другою ст. 339 цього Кодексу, касаційне провадження підлягає закриттю як помилково відкрите.

Аналогічна правова позиція висловлена в ухвалях Верховного Суду від 08 листопада 2019 р. у справі № 640/1266/19, 21 листопада 2019 р. у справі № 640/2306/19, 21 січня 2020 р. у справі № 629/1261/15-а, 02 квітня 2020 р. у справі № 1.380/2019/001145.

Проте у цій справі суддя Я.О. Берназюк, не погодившись із рішенням колегії, в окремій думці вказав, що, на його переконання, відкривши у цій справі касаційне провадження із зазначенням конкретних мотивів прийняття такого рішення/ухвали (необхідність перевірки дотримання судом апеляційної інстанції позиції Верховного Суду, викладеної у постанові від 23 квітня 2020 р. у справі № 560/523/19), Верховний Суд зобов'язаний був розглянути по суті касаційну скаргу та винести відповідну постанову.

Суддя вказав, що, використовуючи всі наявні процесуальні механізми, Верховний Суд зобов'язаний реагувати на будь-які випадки винесення судами рішень, які не відповідають принципу сталості та єдності практики. Важливо, що конституційне право особи на «касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках» не забороняє Верховному Суду здійснити касаційний перегляд судового рішення за наявності очевидної мети – «забезпечити сталість та єдність судової практики», а, навпаки, зобов'язує Суд здійснювати у такій ситуації касаційний перегляд для гарантування того, що якість судової практики в Україні (її сталість та єдність, дотримання всіма судами позиції Верховного Суду) в абсолютній більшості випадків виключає необхідність касацій-

ного перегляду певних видів судових рішень. Відмова Верховного Суду від забезпечення сталості та єдності судової практики через здійснення, у виняткових випадках, касаційного перегляду судових рішень, які викликають обґрунтований сумнів у своїй законності, підтримує авторитет Верховного Суду та довіру до судової системи у цілому, а також до України як суб'єкта міжнародного права.

Згідно з ч. 4 ст. 328 КАС України, підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у ч. 1 ст. 328 КАС України, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно в таких випадках:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаргник умотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах;

4) якщо судові рішення оскаржується з підстав, передбачених частинами другою і третьою ст. 353 цього Кодексу.

Підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у частинах другій і третій цієї статті, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Отже, під час касаційного оскарження судових рішень, зазначених у ч. 1 ст. 328 КАС України, обґрунтування неправильного застосування судом (судами) норм матеріального права чи порушення ним (ними) норм процесуального права має обов'язково наводитися у взаємозв'язку з посиланням на відповідний пункт (пункти) ч. 4 ст. 328 КАС України як на підставу (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга.

Виносячи рішення у справі № 580/2746/19, Верховний Суд (Постанова від 15 червня 2020 р.) указав, що аналіз конструкції ч. 4 ст. 328 КАС України дає підстави для висновку, що зазначена норма містить дві умови, які в сукупності становлять зміст категорії «підстави касаційного оскарження судових рішень».

Зміст першої із цих умов полягає у тому, що в касаційній скарзі обов'язково має зазначатися, у чому полягає неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права під час ухвалення судами першої та апеляційної інстанцій оскаржених судових рішень. Ця умова має бути дотримана під час касаційного оскарження усіх судових рішень, визначених ч. 1 ст. 328 КАС України – рішень суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи, та постанов суду апеляційної інстанції.

Своєю чергою, друга умова передбачає, що особа, яка подає касаційну скаргу, окрім зазначення неправильного застосування судом (судами) норм матеріального права та (або) порушення норм процесуального права, має також навести одну з обставин, передбачених п.п. 1–4 ч. 4 ст. 328 КАС України.

Отже, підставою для касаційного оскарження судових рішень, ухвалених у справах, що не належать до справ незначної складності, є, по-перше, зазначення фактів неправильного застосування судом (судами) норм матеріального права та (або) порушення норм процесуального права, по-друге, обов'язкове обґрунтування наявності однієї або кількох обставин, передбачених п.п. 1–4 ч. 4 ст. 328 КАС України.

Натомість за правилами п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у справах незначної складності та інших справах, розглянутих за правилами спрощеного позовного провадження (крім справ, які відповідно до цього Кодексу розглядаються за правилами загального позовного провадження), крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії справ незначної складності помилково.

Отже, аналіз норми п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України свідчить про те, що під час касаційного оскарження судових рішень, ухвалених у справах незначної складності та в інших справах, розглянутих за правилами спрощеного позовного провадження (крім справ, які відповідно до цього Кодексу розглядаються за правилами

загального позовного провадження), заявник має обов'язково аргументувати у касаційній скарзі наявність однієї або кількох обставин, перелік яких викладений у підпунктах «а», «б», «в» та «г» п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України.

Водночас суд касаційної інстанції наголошує, що умова, передбачена ч. 4 ст. 328 КАС України щодо зазначення у касаційній скарзі обґрунтування неправильного застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права під час ухвалення судами першої та (або) апеляційної інстанцій оскаржених ним судових рішень, є загальною та має виконуватися у процесі оскарження в касаційному порядку всіх судових рішень, визначених ч. 1 ст. 328 КАС України, тобто така вимога стосується будь-яких рішень суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанов суду апеляційної інстанції незалежно від того, справа розглядалася в порядку спрощеного позовного провадження чи за правилами загального позовного провадження.

Отже, по-перше, окрім наведення обставин, передбачених п.п. а–г п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України, особа, яка подає касаційну скаргу в справах незначної складності та інших справах, розглянутих за правилами спрощеного позовного провадження (окрім справ, які відповідно до цього Кодексу розглядаються за правилами загального позовного провадження), по-друге, мусить зазначити те, неправильного застосування яких конкретно норм матеріального права та/або порушення норм процесуального права припустився суд (припустилися суди) під час ухвалення оскаржених судових рішень, а також наводити обґрунтування того, у чому саме полягає таке порушення або неправильне застосування норм права й як саме воно вплинуло на ухвалення цих судових рішень.

Такі підстави викладаються у касаційній скарзі з обов'язковою вказівкою на конкретні висновки суду, рішення якого оскаржується, з одночасним зазначенням положень (пункту, частини, статті) закону або іншого нормативно-правового акта, який застосований цим судом під час формулювання відповідного висновку. Це дає змогу суду касаційної інстанції на виконання вимог ст. 341 КАС України перевірити правильність застосування судом (судами) норм матеріального права та (або) дотримання норм процесуального права в конкретній справі. Окрім того, скаржник повинен чітко вказати, яку саме норму права судами першої та (або) апеляційної інстанцій було застосовано без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного

у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку, або обґрунтувати необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні.

Суд касаційної інстанції не може самостійно визначати підстави касаційного оскарження, такий обов'язок покладено на особу, яка оскаржує судові рішення, оскільки в ухвалі про відкриття касаційного провадження зазначаються підстава (підстави) відкриття касаційного провадження (частина третя ст. 334 КАС України), а в подальшому саме в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, суд касаційної інстанції переглядає судові рішення (частина перша ст. 341 КАС України).

Якщо скаржник вважає, що судами порушено норми процесуального права щодо не дослідження зібраних у справі доказів, неповного встановлення обставин справи або встановлення обставин, що мають істотне значення, на підставі недопустимих доказів, у касаційній скарзі має бути конкретно зазначено або обставини, які встановлені на підставі недопустимих доказів, та чому, на думку скаржника, останні є недопустимими, або зібрані у справі докази, які судом не досліджені, що могло б давати підстави для висновку про порушення цим судом норм процесуального права.

Касаційна скарга повинна містити посилання на конкретні порушення відповідної норми (норм) права чи неправильність її (їх) застосування. Скаржник повинен зазначити конкретні порушення, що є підставами для скасування або зміни судового рішення (рішень), які, на його думку, допущені судом під час його (їх) ухвалення, та навести аргументи в обґрунтування своєї позиції.

Разом із тим наріжним є питання щодо підстав касаційного оскарження, коли суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо її застосування у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадків наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами під час застосування таких норм права

(ч. 6 ст. 13). Таким чином, неврахування правових висновків Верховного Суду може бути підставою касаційного оскарження судових рішень. Більше того, такі висновки мають бути зроблені у справі, в якій уже відбувся касаційний перегляд судових рішень, і вони мають охоплювати застосування тієї ж самої правової норми, що застосована в оскаржуваних судових рішеннях у подібних правовідносинах.

Як стає зрозумілим, ключовим критерієм у цьому разі є термін «подібні правовідносини». Звернувшись до окремої думки судді Великої Палати Верховного Суду Д.А. Гудими у справі № 357/3258/16-ц, згідно з якою процесуальний закон не вимагає тотожності, а вказує на необхідність установити лише подібність правовідносин, подібність правовідносин слід установлювати одночасно за трьома критеріями: суб'єктом, об'єктом і, так би мовити, змістовним. Більше того, подібність, виявлена одночасно за трьома критеріями, може свідчити про їх, умовно кажучи, тотожність (однаковий вид суб'єктів, однаковий вид об'єкта й однакові права та обов'язки щодо нього).

Разом із тим у п. 1 ч. 4 ст. 328 КАС України зазначено про неврахування висновків Верховного Суду лише судом апеляційної інстанції й немає згадки про суд першої інстанції.

Більше того, як підкреслюється у спеціальній літературі, відкритим залишається питання щодо неврахування судами першої та апеляційної інстанцій висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду України, як підстави касаційного оскарження відповідних судових рішень (2).

Наступною підставою касаційного оскарження судових рішень є ситуація, якщо скажник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні (п. 2 ч. 4 ст. 328 КАС України).

Згідно з п. 45 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2018 р. у справі № 823/2042/16, під відступленням від висновку слід розуміти або повну відмову Верховного Суду від свого попереднього висновку на користь іншого, або ж конкретизацію попереднього висновку із застосуванням відповідних способів тлумачення юридичних норм.

Отже, у касаційній скарзі скажник має зазначити, що існуючий висновок Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах потребує зміни, від нього доцільно відійти з урахуванням конкретних

обставин його справи. Умотивованість такого клопотання скажника оцінюється судом касаційної інстанції як під час застосування наведеного процесуального фільтру у процесі вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі, так і під час здійснення касаційного перегляду судових рішень.

Прикладом застосування вказаного фільтру може бути судове рішення у справі № 320/1945/20 (ухвала ВС від 18 березня 2021 р.), в якому Верховний Суд указав, що якщо касаційна скарга подається на підставі пункту 2 частини четвертої ст. 328 цього Кодексу, в касаційній скарзі зазначається обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду.

Скажник у касаційній скарзі підставою касаційного оскарження вказує необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні (пункт 2 частини четвертої ст. 328 КАС України) та ч. 5 ст. 328 КАС України.

Утім, таке обґрунтування суперечить правовому змісту пункту 2 частини четвертої ст. 328 КАС України, який визначає підставу для касаційного оскарження саме необхідність умотивованого обґрунтування скажником відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, оскільки скажником не зазначено, від якого саме висновку Верховного Суду, викладеного у постанові, слід відступити, не вказано конкретну норму права, від висновку щодо застосування якої слід відступити, та не зазначено, який висновок скажник вважає правильним.

Провівши аналіз матеріалів справи, Верховний Суд зазначив, що заявник касаційної скарги довільно ототожнює поняття необхідності відступлення від висновків Верховного Суду у подібних правовідносинах із нерелевантністю їх застосування судом до спірних правовідносин, а нормативно-правового обґрунтування відступлення не наводить.

На підставі проведеного аналізу Верховний Суд дійшов висновку про повернення касаційної скарги скажникові.

Ще однією підставою касаційного оскарження судових рішень є відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 3 ч. 4 ст. 328 КАС України). У цьому разі

скаржник має довести суду касаційної інстанції певну унікальність своєї справи, обґрунтувати, що спір у його справі виник у правовідносинах, подібні до яких ще не аналізувалися в попередніх рішеннях Верховного Суду.

Так, Верховний Суд указує (ухвала ВС від 18 березня 2021 р. у справі № 320/1945/20), що у разі подання касаційної скарги на судові рішення, зазначене у частинах другій і третій ст. 328 цього Кодексу, у касаційній скарзі зазначається обґрунтування того, у чому полягає неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, що призвело до ухвалення незаконного судового рішення (рішень).

Утім, якщо сторона формально посилається на помилкове застосування судом норм матеріального та процесуального права, цитує норми права, що регулюють спірні правовідносини, та його доводи зводяться до опису встановлених судами у цій справі обставин та їх переоцінки, що виходить за межі повноважень касаційного суду, Верховний Суд зазначає:

«У касаційній скарзі скаржник повинен навести мотиви незгоди із судовим рішенням з урахуванням передбачених Кодексом адміністративного судочинства України підстав для його скасування або зміни (статті 351–354 Кодексу) з указівкою на конкретні висновки суду, рішення якого оскаржується, з одночасним зазначенням норм права (пункт, частина, стаття), які неправильно застосовані цим судом під час прийняття відповідного висновку. Окрім того, скаржник повинен чітко вказати, яку саме норму права судами першої та (або) апеляційної інстанцій було застосовано без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку, або обґрунтувати необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні.

У разі подання касаційної скарги на підставі пункту 3 частини четвертої статті 328 КАС України (відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах) скаржник повинен чітко вказати, яку саме норму права судами першої та (або) апеляційної інстанцій було застосовано неправильно, а також обґрунтувати, у чому полягає помилка судів під час застосування відповідної норми права та як,

на думку скаржника, відповідна норма повинна застосовуватися».

Отже, доцільно акцентувати увагу на тому, що КАС України вимагає від скаржника чіткого зазначення підстав, на яких подається касаційна скарга, з урахуванням приписів пункту 3 частини четвертої ст. 328 КАС України із зазначенням повних даних відповідної постанови Верховного Суду.

У разі подання касаційної скарги на підставі пункту 2 частини четвертої ст. 328 КАС України в ній зазначається постанова Верховного Суду, в якій викладено висновок про застосування норми права у подібних правовідносинах, що не був урахований в оскаржуваному судовому рішенні. Під час подання касаційної скарги на підставі пункту 2 частини четвертої ст. 328 КАС України зазначається обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду.

З огляду на вказане, доцільно навести рішення у справі № 826/12668/17 (постанова Верховного Суду від 22 лютого 2021 р.), в якій колегія суддів звертає увагу на те, що позивачем не було обґрунтовано та конкретизовано, які саме наявні підстави для відступлення від правової позиції Верховного Суду. Ураховуючи зазначене, колегія суддів Судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду дійшла висновку про відсутність підстав для відступлення від правової позиції Верховного Суду, висловленої у справах за подібними правовідносинами № 810/868/17, № 803/1779/16, № 826/18737/16, № 810/335/18, № 819/1933/17.

У Постанові Верховного Суду від 17 березня 2021 р. у справі № 826/9746/17, передаючи справу на розгляд Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду, колегія суддів висловила намір відступити від правових висновків, наведених у постановах від 20.09.2018 у справі № 826/4604/17 та від 03.04.2020 у справі № 640/21505/18. Однак Суд указав, що правовий висновок, наведений у пункті 101 Постанови Верховного Суду від 03.04.2020 у справі № 640/21505/18, зроблено за суттєво інших фактичних обставин. З огляду на це, Судова палата не вбачає підстав для розгляду питання щодо відступу від цього правового висновку у справі, що розглядається.

Підставою касаційного оскарження судових рішень може бути низка процесуальних порушень, що визначені як підстава для скасу-

вання судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій у ч. 2 та 3 ст. 353 КАС України (п. 4 ч. 4 ст. 328 КАС України).

Із цього приводу доцільно підкреслити, що під час подання касаційної скарги згідно з п. 1 ч. 2 ст. 353 КАС України (якщо суд не дослідив зібрані у справі докази) додатково має бути обґрунтовано підстави касаційного оскарження, передбачені п.п. 1–3 частини другої ст. 328 КАС України. Іншими словами, підстава касаційного оскарження судових рішень, закріплена у п. 1 ч. 2 ст. 353 КАС України, застосовується завжди спільно з п.п. 1–3 частини другої ст. 328 КАС України.

Отже, під час касаційного оскарження судових рішень із підстав, передбачених п.п. 1–3 частини другої ст. 328 КАС України, окрім посилання на неправильне застосування судом норм матеріального права та порушення норм процесуального права, касаційна скарга має містити таку інформацію.

По-перше, чітке формулювання застосованого судом апеляційної інстанції висновку щодо застосування норми права, з яким не погоджується скажчик, із зазначенням цієї норми права та змісту правовідносин, у яких ця норма застосована. Окрім того, має бути наведено посилання на постанови Верховного Суду, в яких зроблено інший висновок щодо застосування цієї ж норми права у подібних правовідносинах, із наведеним обґрунтуванням невідповідності оскарженого судового рішення, який сформовано у правозастосовній практиці у подібних правовідносинах.

По-друге, обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні, з чіткою вказівкою на норму права (абзац, пункт, частина статті), а також зазначенням такого правового висновку, описом правовідносин та змістовним обґрунтуванням мотивів такого відступлення.

По-третє, зазначення норми права, щодо якої відсутній висновок щодо її застосування з конкретизацією змісту правовідносин, в яких цей висновок відсутній, та обґрунтуванням необхідності формування єдиної правозастосовної практики щодо цієї норми для правильного вирішення справи.

Ще одним видом процесуального фільтру є перелік випадків, які не підлягають касаційному оскарженню, зокрема згідно з ч. 5 ст. 328 КАС України до таких відносяться:

1) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції

у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом;

2) судові рішення у справах незначної складності та інших справах, розглянутих за правилами спрощеного позовного провадження (окрім справ, які відповідно до цього Кодексу розглядаються за правилами загального позовного провадження), окрім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії справ незначної складності помилково.

Перелічені процесуальні приписи містять низку оціночних понять, таких як: «фундаментальне значення», «формування єдиної правозастосовної практики», «значний суспільний інтерес», «виняткове значення для учасника справи». Тому в касаційній скарзі наявність таких випадків має бути належним чином обґрунтована безпосередньо скажником. Відповідно, під час вирішення судом касаційної інстанції питання про відкриття касаційного провадження у справі оцінюється саме переконливість наведених скажником доводів.

Водночас не слід забувати, що для справ, судові рішення у яких за загальним правилом не підлягають касаційному оскарженню, запроваджено більш складні умови доступу до суду касаційної інстанції. Так, окрім наявності названих випадків, скажчик має додатково подолати й процесуальні фільтри, встановлені КАС України, для оскарження відповідних видів судових рішень. Іншими словами, у касаційній скарзі має бути належним чином обґрунтована позиція, що конкретна справа має виняткове значення для учасника справи, а судові рішення в ній прийняті з неправильним застосуванням судом норм матеріального права чи порушенням норм процесуального права за наявності виняткового випадку касаційного оскарження.

Висновки. Підсумовуючи наведене, доцільно вказати, що порядок застосування фільтрів передбачає послідовність дослідження фактичних обставин, викладених у касаційній скарзі, оцінених КАС ВС у його ухвалі, постановленій за наслідками цієї скарги.

Порядок застосування фільтрів зумовлений чинниками, передбаченими у ч. 2, 4, 5 ст. 328 КАС України:

1) форма провадження (загальне/спрощене);

2) оцінка справи щодо малозначності.

У разі розгляду справи за правилами загального позовного провадження скаржник у касаційній скарзі має навести лише підстави касаційного оскарження, передбачені ч. 4 ст. 328 КАС України. Ці підстави перевіряє КАС ВС та ухвалює відповідне рішення.

Якщо розгляд справи відбувався за правилами спрощеного позовного провадження, скаржник має навести підстави ч. 5 ст. 328 КАС України, тобто підстави для оскарження судового рішення, які за загальним правилом не оскаржуються.

У разі касаційного оскарження судового рішення, прийнятого у малозначній справі, то подібно до оцінки касаційної скарги за формою провадження оцінюються підстави, передбачені ч. 4, 5 ст. 328 КАС України.

Існують два види підстав («фільтрів») касаційного оскарження:

а) загальні «фільтри», які визначені у ч. 4 ст. 328 КАС України та застосовуються до всіх без винятку судових рішень, постановлених/ухвалених в апеляційному процесі;

б) спеціальні «фільтри», визначені у ч. 5 ст. 328 КАС України, які застосовуються винятково до судових рішень, прийнятих у спрощеному позовному провадженні та/або у малозначних справах.

Для судових рішень, постановлених за правилами загального позовного провадження та/або немалозначних справах, існує єдиний порядок перевірки цих рішень через загальні «фільтри».

Проте для судових рішень, постановлених за правилами спрощеного позовного прова-

дження та/або у малозначних справах, існує такий порядок застосування «фільтрів»:

1) Судові рішення перевіряються на відповідність приписів ч. 5 ст. 328 КАС України. Якщо така відповідність встановлена не буде, КАС ВС відмовляє у відкритті касаційного провадження (п. 1 ч. 1 ст. 328 КАС України). Якщо буде доведено і КАС погодиться, що є підстави для касаційного провадження (ч. 5 ст. 328 КАС України), то настає другий етап порядку застосування «фільтрів».

2) Судові рішення після перевірки за ч. 5 ст. 328 КАС України перевіряються за ч. 4 ст. 328 КАС України.

3) На стадії відкриття касаційного провадження можуть наставати різні процесуальні наслідки залежно від:

- якості/змістовності касаційної скарги;
- повноти, обґрунтованості викладу підстав («фільтрів») касаційного оскарження судових рішень.

Процесуальні наслідки доцільно окреслити так:

1) відкриття касаційного провадження (ст. 334 КАС України);

2) відмова у відкритті касаційного провадження (ст. 333 КАС України);

3) залишення касаційної скарги без руху (ст. 332 КАС України);

4) повернення касаційної скарги після залишення без руху (ст. 332 КАС України);

5) повернення касаційної скарги у разі відсутності підстав для касаційного оскарження (п. 4 ч. 5 ст. 332 КАС України).

Таким чином, викладене щодо процесуальних фільтрів касаційного оскарження судових рішень в адміністративних справах дає змогу підсумувати, що існуючі нормативні приписи щодо права касаційного оскарження дисциплінують заявників обмеженням підстав касаційного оскарження, потребують від скаржників належного професійного рівня під час обґрунтування поданої скарги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Луспенник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового правотлумачення та правозастосування URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/954084/>.
2. Уркевич В. Процесуальні фільтри касаційного оскарження судових рішень у господарських справах. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1092715/>.

REFERENCES:

1. Luspenyk, D. (2020). *Kasatsiini filtry u tsyvilnykh spravakh: problemni pytannia sudovoho pravotlumachennia ta pravozastosuvannia* [Cassation filters in civil cases: problematic issues of judicial interpretation and law enforcement]. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/954084/> [in Ukrainian].
2. Urkevych, V. (2021). *Protsesualni filtry kasatsiinoho oskarzhennia sudovykh rishen u hospodarskykh spravakh* [Procedural filters of cassation appeal of court decisions in commercial cases]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1092715/> [in Ukrainian].

УДК 342.9:5.08

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-12>

Юлія ЛЕГЕЗА

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, 49005

ORCID: 0000-0002-4896-3178

Scopus Author ID: 57215790362

Бібліографічний опис статті: Легеза, Ю. (2021). Права дитини в інформаційному цифровому просторі. *Law. State. Technology*, 3, 78–83, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-12>

ПРАВА ДИТИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ

Питання правового регулювання реалізації та захисту прав дитини в інформаційному цифровому просторі відповідно до положень чинного законодавства України вирішується фрагментарно та на низькому рівні ефективності. Попри ухвалення 3 березня 2021 р. Розпорядження Кабінету Міністрів Концепції з розвитку цифрових прав дітей низку проблем реалізації та захисту прав дитини в інформаційному цифровому просторі не визначено, зокрема не врегульованими залишилися права дитини на захист персональних даних під час судового розгляду відповідної справи; поза межами правового поля залишено питання реалізації права на працю, зокрема шляхом створення інформаційного блогу чи каналу, тощо.

Метою статті є визначення регулювання прав дитини в інформаційному цифровому просторі.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки **завдань**: 1) здійснення групування прав дитини в інформаційному цифровому просторі; 2) пошук напрямів забезпечення ефективності законодавчого регулювання прав дитини в інформаційному цифровому просторі.

Наукова новизна. У статті визначено класифікацію прав дитини в інформаційному цифровому просторі та напрями забезпечення ефективності їх нормативного регулювання.

Як **висновок**, у статті права дитини в інформаційному цифровому просторі поділено на: 1) права дитини на створення безпечного інформаційного простору, до складників якого відноситься забезпечення права дитини на захист від проявів кібербулінгу, заборона поширення культу насильства та жорстокості, порнографії, ворожнечі тощо; 2) права дитини на захист її персональних даних, у тому числі неприпустимість установлення особи дитини в судовому процесі шляхом ідентифікації її місця навчання, проживання у разі його публічності; 3) права дитини на освіту, що реалізується в інформаційному цифровому просторі, при цьому необхідним є закріплення механізму здобування особою освіти самостійно, так зване право особи на самоосвіту; 4) права дитини на свободу вираження думок, у тому числі шляхом опанування професії «блогер».

Ключові слова: безпечне інформаційне середовище, кібербулінг, право на свободу вираження, право дитини на працю.

Yulia LEHEZA

Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Civil, Economic and Environmental Law, Dnipro University of Technology, 19 Dmytra Yavornytskoho Avenue, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0002-4896-3178

Scopus Author ID: 57215790362

To cite this article: Leheza, Yu. (2021). Prava dytyny v informatsiinomu tsyfrovomu prostori [Children's rights in the digital information space]. *Law. State. Technology*, 3, 78–83, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-12>

CHILDREN'S RIGHTS IN THE DIGITAL INFORMATION SPACE

The issue of legal regulation of the implementation and protection of children's rights in the information digital space in accordance with the provisions of current legislation of Ukraine is resolved in fragments and at a low level of efficiency. Despite the adoption on March 3, 2021 of the Order of the Cabinet of Ministers of the Concept for the Development of Digital Rights of Children, a number of problems of implementation and protection of children's rights in the digital information space are not defined, in particular, children's rights to personal data protection outside the legal field, the issue of exercising the right to work is left out, in particular, by creating an information blog or channel, etc.

The purpose of the article is to determine the regulation of children's rights in the digital information space.

*Realization of the set purpose provides the decision of a number of **tasks**, such as: 1) realization of grouping of the rights of the child in information digital space; 2) search for ways to ensure the effectiveness of legislative regulation of children's rights in the digital information space.*

Scientific novelty. *The article classifies the rights of the child in the information digital space and identifies areas for ensuring the effectiveness of their regulation.*

In conclusion, *the article divides the rights of the child in the digital information space into: 1) the rights of the child to create a secure information space, which includes ensuring the child's right to protection from cyberbullying, banning the cult of violence and cruelty, pornography, hostility, etc.; 2) the rights of the child protection of his personal data, including as inadmissibility of establishing the identity of the child in court by identifying his place of study, residence in case of its publicity; 3) the child's right to education, which is realized in the information digital space, it is necessary to consolidate the mechanism of obtaining a person's education independently, the so-called right of a person to self-education; 4) the child's right to freedom of expression, including by mastering the profession of "blogger".*

Key words: *secure information environment, cyberbullying, the right to freedom of expression, the child's right to work.*

Актуальність проблеми. Упродовж останніх років використання неповнолітніми особами інформаційних ресурсів у цілому і зокрема Інтернет-технологій постійно збільшується, при цьому характерною тенденцією для такої форми комунікацій є відсутність батьківського контролю чи контролю інших осіб, уповноважених забезпечити виховання та соціалізацію дитини, у тому числі представників освітянської спільноти. Школа, на думку доволі чисельної кількості батьків, залишається тим унікальним виховним інструментом, що визначає успішність процесів соціалізації дитини, здобуття нею знань про професійну орієнтацію та формування поглядів на процеси її реалізації як члена сучасного суспільства (Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для батьків та освітян. Міжнародний союз електрозв'язку, 2020). Проблема захисту прав дитини в інформаційному цифровому просторі визначається як актуальна і така, що вимагає активізації зусиль правотворців, правозастосувачів для її вирішення. З березня 2021 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів було схвалено Концепцію з розвитку цифрових прав дітей (далі – Концепція), складовою частиною якої стало визначення плану заходів з її реалізації (Про схвалення Концепції з розвитку цифрових прав дітей та затвердження плану заходів з її реалізації, 2021). Ухвалена Концепція стала результатом тривалої правотворчої діяльності уряду, зокрема Міністерства цифрової трансформації України, для забезпечення ефективності вирішення проблем реалізації прав дитини у цифровому просторі.

Розвиток ідеї захисту прав дитини у цифровому просторі зосереджується на проблематиці забезпечення її безпеки, що визначено згідно з положенням Директиви ЄС про аудіовізуальні медіапослуги (Directive 2010/13/EU, 2010), норми якої зазнали суттєвих змін у 2018 р. Для захисту інформаційних прав дитини від негативного шкідливого впливу на їхній психічний

розвиток та становлення як особистості, на процес її соціалізації, а також із метою мінімізації проявів учинення кримінальних правопорушень відносно них, зокрема у формі доведення до самогубства, у 2018 р. було запроваджено обов'язок платформ спільного доступу до відео (зокрема, контенту YouTube) захищати дітей шляхом диференціації аудіовізуальної інформації, реклами та користувацького контенту для такої категорії споживачів. Умовно, у такий спосіб реалізується захист немайнових прав дитини у цифровому інформаційному просторі, що є предметом як активних практичних наробок, так і здійснених науково-дослідних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту прав дитини у цифровому просторі є відносною новелою для національної юридичної науки та практики, що передусім пов'язується з «повільними» темпами напрацювань міжнародних стандартів у відповідній сфері. Питання захисту прав дитини у цифровому просторі досліджувалися в аспекті захисту її інформаційних прав у наукових доробках таких учених, як І. Арістова, Р. Калюжний, О. Копан, В. Остроухов, В. Пилипчук, В. Петрик, В. Фурашев, М. Швець та ін. При цьому увага вчених зосереджена на вирішенні питання запобігання проявам негативного шкідливого впливу інформаційного простору на психічний та духовний розвиток дитини. Однак при цьому триваюча світова пандемія 2019–2021 рр. визначила тенденцію до необхідності застосування засобів дистанціювання особистого спілкування з метою запобігання поширенню інфекції, що встановило пріоритет забезпечення реалізації прав людини в інформаційному цифровому просторі у цілому і зокрема прав на працю та на освіту. І якщо проблема правового регулювання здійснення права дитини на освіту за допомогою засобів інформаційно-телекомунікаційного зв'язку поступово з прогалини чинного націо-

нального законодавства переходить у доволі дієвий механізм регулювання суспільних відносин, то реалізація права неповнолітньої особи залишається лише «примарною» ідеєю трансформації трудових правовідносин.

Метою статті є визначення регулювання прав дитини в інформаційному цифровому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Стратегічні засади захисту прав неповнолітньої дитини в Україні і досі не визначено. У 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України презентувало проєкт Національної стратегії із захисту дітей у цифровому середовищі на період до 2025 р. (Проєкт Національної стратегії із захисту дітей у цифровому середовищі на період до 2025 року, 2020), прийняття якого так і не відбулося. Нині основоположні засади захисту прав дитини в інформаційному просторі регулюються Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. В Україні наявними є численні прогалини правового регулювання реалізації прав дитини у цифровому інформаційному просторі. Варто зазначити, що серед чинних нормативно-правових актів поверхово проблему захисту прав дитини в інформаційному цифровому просторі врегульовано згідно з окремими положеннями законів України «Про інформацію» (Про інформацію, 1992), «Про охорону дитинства» (Про охорону дитинства, 2001), «Про телекомунікації» (Про телекомунікації, 2003). Зазначеними законодавчими актами визначаються права дитини на захист від шкідливого впливу інформації, що пропагує культ насильства і жорстокості, містить порнографію чи інформацію, яка іншими чином зневажає людську гідність та заподіює шкоду моральності суспільства, у тому числі шляхом установлення безпосередньої заборони доступу абонентів до ресурсів, через які здійснюється розповсюдження дитячої порнографії на підставі рішення суду. Умовно така група прав може бути визначена як захист дитини у сфері охорони громадської моральності. До такої групи прав неповнолітньої особи відносяться також її права на захист від кібербулінгу (Кібербулінг – що це та як це зупинити? 2021), ворожнечі тощо.

До складників системи прав неповнолітньої особи у цифровому інформаційному просторі відноситься захист її персональних даних, поширення яких не допускається. Тут варто відзначити, що право на захист персональних даних неповнолітньої особи вимагається не лише під час реалізації нею права на освіту, а і під час відносин, що пов'язані з участю дитини у судових процесах. За результатами моніторингу судових процесів у 75% охарактер-

изованих судових справ ідентифікація неповнолітньої особи суддею здійснюється шляхом постановки питань щодо місця її навчання, проживання, що є неприпустимим у разі публічного розгляду судової справи як у порядку цивільного судочинства, так і в порядку розгляду кримінальних та адміністративних правопорушень (Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (некримінальний аспект), 2020: 65–70; Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект, 2020: 97–105). Отже, умовно, другу групу прав дитини у цифровому інформаційному просторі становлять її права на захист персональних даних.

Іншу групу прав неповнолітньої особи в інформаційному просторі становлять її освітні права. Так, відповідно до Закону України «Про освіту» (Про освіту, 2017), визначено, що здобуття інформаційно-комунікаційних компетентностей є складовою частиною реалізації особою права на освіту. Успішність оволодіння такими вміннями визначається згідно з результатами моніторингу, що має здійснюватися Міністерством цифрової трансформації, до завдань якого відносяться аналітичне узагальнення рівня цифрової грамотності різних груп населення, зокрема випускників шкіл та студентів закладів освіти, а також прогнозування потреб роботодавців у певних цифрових навичках працівників основних професійних груп (Про схвалення Концепції з розвитку цифрових прав дітей та затвердження плану заходів з її реалізації, 2021).

Процеси акселерації, як зазначає Л.Ф. Купіна, що характеризують фізичний та психічний розвиток молоді не лише в Україні, а й у світі, є характерними для сучасних умов становлення людства (Купіна Л.Ф., 2021: 221–223). Акселерація неповнолітніх осіб визначає необхідність раннього застосування праці, що ними реалізується, порівняно з тенденціями реалізації права на працю, встановленого нормами чинного КЗпП України. Отже, норми КЗпП України є неефективними правовими інструментами у реалізації неповнолітніми особами права на працю, зокрема в інформаційному цифровому просторі. Окрім того, Концепцією з розвитку цифрових прав дітей та затвердження плану заходів з її реалізації не закріплюється право неповнолітньої особи у цифровому інформаційному просторі. Право на працю визначається Європейською соціальною хартією як сукупність правомочностей, до змісту якого відносяться: право заробляти на життя професією, яку особа вільно вибирає; право на гідні умови праці; право на

безпечні та здорові умови праці (Європейська соціальна хартія (переглянута), 1996).

При цьому загальновідомим є факт, що певний відсоток неповнолітніх осіб не лише користується соціальними мережами, а й заробляє за їх допомогою, інформаційно наповнюючи свій інформаційно-комунікаційний канал чи блог та задовольняючи власні матеріальні потреби і потреби особистого становлення. «Блогерство» є явищем, що характеризує сучасне суспільство. Доволі значний відсоток неповнолітніх реалізує себе, створюючи власний інформаційний контент. Для певного відсотка неповнолітніх такий спосіб самовираження стає у дорослому житті основним засобом заробітку, їхньою професією.

Однак при цьому навіть проєктом Трудового кодексу України не закріплюється реалізація права неповнолітньої особи на працю в інформаційному цифровому просторі, зокрема шляхом ведення власного блогу чи каналу. Проєкт Трудового кодексу України № 2410 від 08.11.2019 (Трудовий кодекс України, 2019) містить такі положення, що встановлюють реалізацію права неповнолітніх на працю, що є відмінними від чинної редакції Кодексу законів про працю України (Кодекс законів про працю України), зокрема: 1) частина перша ст. 20 визначає «право неповнолітніх на особливий захист від фізичного та морального ризику у зв'язку з трудовими відносинами»; 2) надання дозволу для неповнолітніх працювати організаціях кінематографії, театральних, концертно-видовищних та інших творчих організаціях за письмовою згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, до досягнення чотирнадцятирічного віку, для участі в концертах, виставах, інших заходах, а також у створенні кінофільмів або інших творів мистецтва, якщо це не завдає шкоди їхньому здоров'ю, моральному розвитку і процесу навчання. Прийняття на роботу в таких випадках допускається за наявності дозволу органу опіки та піклування і за умов погодження умов та оплати праці із цим органом. При цьому трудовий договір із боку працівника підписують неповнолітній і один із його батьків або особа, яка їх замінює (ч. 5 ст. 19).

При цьому жодним чином не закріплюється реалізація права особи на працю в інформаційному цифровому просторі, зокрема у соціальних мережах, інформаційних каналах тощо. Окрім того, неповнолітні можуть бути безпосередньо і роботодавцями для інших осіб в інформаційно-телекомунікаційному просторі. Через відсутність технічної можливості здійснити контроль за тим, з якого віку особа почи-

нає активно себе виражати, створюючи блог чи канал, у тому числі реалізуючи не лише право на інформацію, на свободу слова, а у набуваючи «нелегально» статусу підприємця чи працівника, отримуючи прибутки від розміщення реклами, за кількість переглядів чи інші види виплат. Жодна з категорій не відображається в чинному законодавстві України, окрім того не відображається й у положеннях перспективного національного законодавства, визнаючи його низький правової ефективності як інструмента регулювання сучасних суспільних відносин. Отже, останньою умовною групою прав неповнолітньої особи, реалізація та захист яких є суттєвою прогалиною чинного законодавства, є врегулювання прав особи на свободу вираження, зокрема створення можливостей для здійснення нею права на працю, у тому числі до досягнення нею п'ятнадцятирічного віку. Реалізація такої пропозиції вбачається шляхом активізації правотворчої діяльності з розроблення та прийняття проєкту Трудового кодексу України, де у ч. 5 ст. 19 передбачити право особи на створення власного інформаційного ресурсу, при цьому для того щоб уникнути надмірної бюрократизації відносин, що виникають, необхідно переглянути допустимий механізм контролю за реалізацією такої можливості. Уявляється, що органи опіки та піклування і надання ними згоди для реалізації дитиною права на свободу вираження та права на працю є недостатньо ефективним механізмом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснене дослідження свідчить про доволі різноманітну систему прав дитини, реалізація та захист яких відбувається в інформаційному цифровому просторі. Авторські міркування дають змогу зробити висновок про доцільність їх групування на такі види, як: 1) право дитини на створення безпечного інформаційного простору, до складників якого відносяться забезпечення права дитини на захист від проявів кібербулінгу, заборона поширення культу насильства та жорстокості, порнографії, ворожнечі тощо; 2) права дитини захист її персональних даних, у тому числі як неприпустимість установлення особи дитини у судовому процесі шляхом ідентифікації її місця навчання, проживання у разі його публічності; 3) право дитини на освіту, що реалізується в інформаційному цифровому просторі, при цьому необхідним є закріплення механізму здобування особою освіти самостійно, так зване право особи на самоосвіту; 4) право дитини на свободу вираження думок, у тому числі шляхом опанування професії «блогер».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для батьків та освітян. *Міжнародний союз електрозв'язку*. 2020. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiatiivi-mintsifri-pidgotuvali-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-ditey-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP-Guidelines-for-Parents-Educators-UAfin.pdf.
2. Про схвалення Концепції з розвитку цифрових прав дітей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-r#Text> (дата звернення: 21.07.2021).
3. Directive 2010/13/EU of The European parliament and of The Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) (codified version). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:02010L0013-20181218&from=EN>.
4. Проєкт Національної стратегії з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 р. URL: https://drive.google.com/file/d/1w1nrWgnP0MiwB_-SxMU1TPNgZdn-rAFU/view.
5. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
6. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
7. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>.
8. Кібербулінг – що це та як це зупинити? *UNICEF*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying>.
9. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (некримінальний аспект). ОБСЄ. 2020. 88 с.
10. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). ОБСЄ. 2020. 128 с.
11. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
12. Купіна Л.Ф. Трудовий статус неповнолітніх: ефективність його правового регулювання. *Діти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства (правовий аспект)* : монографія / за ред. Б.І. Андрушишина, В.Ю. Стеценко. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. С. 220–234.
13. Європейська соціальна хартія (переглянута). Страсбург, 03 травня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
14. Трудовий кодекс України : проєкт закону України № 2410 від 08.11.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331.
15. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

REFERENCES:

1. Zakhyst ditei u tsyfrovomu seredovyshchi: rekomendatsii dlia batkiv ta osvitiian (2020). Mizhnarodnyi soiuz elektrozv'iazku [Protecting children in the digital environment: recommendations for parents and educators. International Telecommunication Union]. 2020 rik. URL.: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiatiivi-mintsifri-pidgotuvali-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-ditey-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP-Guidelines-for-Parents-Educators-UAfin.pdf [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia Kontseptsii z rozvytku tsyfrovyykh prav ditei ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii (2021) [On approval of the Concept for the development of digital rights of children and approval of the action plan for its implementation]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 167-r. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-r#Text> (data zvernennia 21.07.2021). [in Ukrainian].
3. Directive 2010/13/EU of The European parliament and of The Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (2010) (Audiovisual Media Services Directive) (codified version). URL.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:02010L0013-20181218&from=EN> [in English].
4. Proiekt Natsionalnoi stratehii z zakhystu ditei v tsyfrovomu seredovyshchi na period do 2025 roku (2020) [Draft National Strategy for the Protection of Children in the Digital Environment until 2025]. URL.: https://drive.google.com/file/d/1w1nrWgnP0MiwB_-SxMU1TPNgZdn-rAFU/view [in Ukrainian].

5. Pro informatsiiu (1992) [On information]: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 roku № 2657-XII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
6. Pro okhoronu dytynstva (2001) [On Child Protection]: Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 roku № 2402-III. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].
7. Pro telekomunikatsii (2003) [On Telecommunications]: Zakon Ukrainy vid 18 lystopada 2003 roku № 1280-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> [in Ukrainian].
8. Kiberbulinh – shcho tse ta yak tse zupynyty? [Cyberbullying - what is it and how to stop it ?]. Unicef. URL.: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbulling> [in Ukrainian].
9. Standarty pravosudiv, druzhnogo do dytyny, ta yikh vtilennia v Ukraini (nekryminalnyi aspekt) (2020) [Standards of child-friendly justice and their implementation in Ukraine (non-criminal aspect)]. 2020 r. OBSle. 88 s. [in Ukrainian].
10. Standarty pravosudiv, druzhnogo do dytyny, ta yikh vtilennia v Ukraini (kryminalnyi aspekt) (2020) [Standards of child-friendly justice and their implementation in Ukraine (criminal aspect)]. 2020 r. OBSle. 88 s. 128 c. [in Ukrainian].
11. Pro osvitu (2017) [On education]: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
12. Kupina L.F. (2021) Trudopravoyi status nepovnoletnikh: efektyvnist yoho pravovoho rehuliuвання [Labor status of minors: the effectiveness of its legal regulation]. V kn. «Dity v umovakh hlobalizatsii ta informatyzatsii suspilstva (pravovyi aspekt)» : monohrafiia / za red. B.I. Andrusyshyna, V.Yu. Stetsenko. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. S. 220-234. [in Ukrainian].
13. Ievropeiska sotsialna khartiia (perehlianuta) (1996) [European Social Charter (revised)]. Strasburh, 03 travnia 1996 roku. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 [in Ukrainian].
14. Trudovyi kodeks Ukrainy (2019) [Labor Code of Ukraine]: proiekt Zakonu Ukrainy № 2410 vid 08.11.2019. URL.: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 [in Ukrainian].
15. Kodeks Zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Code of Labor Laws of Ukraine]. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-13>**Євгенія ЛИТВИНЕНКО**

аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, Україна, 40007
 ORCID: 0000-0002-4735-3722

Бібліографічний опис статті: Литвиненко, Є. (2021). Правові обмеження в правовому регулюванні освітніх послуг. *Law. State. Technology*, 3, 84–91, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-13>

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

У статті розглядається поняття ліцензування на основі наявних теоретичних підходів як загальної категорії, сформовано власне поняття ліцензування. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню ліцензування у сфері надання освітніх послуг, у юридичній літературі н сьогоденні не сформовано повноцінної дефініції цього поняття. Метою статті є визначити й проаналізувати правові обмеження в правовому регулюванні освітніх послуг.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань: 1) дослідити історичний розвиток правового обмеження в правовому регулюванні освітніх послуг; 2) визначити поняття ліцензування освітніх послуг; 3) проаналізувати нормативно-правове регулювання правових обмежень у правовому регулюванні освітніх послуг.

Наукова новизна. Дослідивши наукові погляди із цього питання, навели власне узагальнене визначення ліцензування освітніх послуг. Свій активний розвиток освітня діяльність починає з 1991 року з формування системи освітньої діяльності й надання акредитації вищим навчальним закладам. Розглянуто досвід ведення освітньої діяльності в Німеччині й Австралії та запропоновано впровадження окремих положень у національне законодавство. З'ясовано, що головним нормативно-правовим актом, який регулює питання ліцензування господарської діяльності, є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», а також Закон України «Про вищу освіту», який регулює здійснення освітньої діяльності. У зазначених вище законах наведені поняття ліцензування, а також встановлено виключний перелік видів господарської діяльності. Державна регуляторна політика у сфері освіти ґрунтується та повинна відповідати встановленим у Законі принципам. Законами України визначено, що спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування в галузі освіти є Міністерство освіти і науки України, саме воно створює Експертно-апеляційну раду з питань ліцензування. Цей орган колегіально розглядає порушення та скарги щодо порушення законодавства у сфері ліцензування. Нормативно-правовими актами встановлено перелік документів і вимоги для них, які потрібно надати, щоб отримати ліцензію. Результатом може бути відмова у видачі ліцензії, у якій мають бути встановлені обставини такої відмови та її обґрунтування. Здобувач може оскаржити відмову, а також, усунувши всі недоліки, звернутися повторно.

Проведене дослідження дало змогу дійти висновку, що сьогоденні існує необхідність подальшого дослідження ліцензування освітньої діяльності та її практичної ефективності.

Ключові слова: ліцензування, регулювання освітніх відносин, обмеження в освітній діяльності, ліцензування освітніх послуг, освітні послуги.

Evgenia LYTVYENKO

Postgraduate Student at the Department of Criminal Law and Judiciary, Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University, 2 Rymskogo-Korsakova str., Sumy, Ukraine 40007
 ORCID: 0000-0002-4735-3722

To cite this article: Lytvynenko, Ye. (2021). Pravovi obmezhenia v pravovomu rehuliuванні osvіt-nikh posluh [Legal restrictions in the legal regulation of educational services]. *Law. State. Technology*, 3, 84–91, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-13>

LEGAL RESTRICTIONS IN THE LEGAL REGULATION OF EDUCATIONAL SERVICES

The article considers the concept of licensing on the basis of existing theoretical approaches as a general category and formed its own concept of licensing. Despite the large number of works devoted to the study of licensing in the field of educational services, in the legal literature to date has not formed a full definition of this concept. The purpose of the article is to identify and analyze legal restrictions in the legal regulation of educational services.

Realization of the set purpose provides the decision of a number of tasks: 1) To investigate historical development of legal restriction in legal regulation of educational services; 2) Define the concept of licensing of educational services; 3) Analyze the legal regulation of legal restrictions in the legal regulation of educational services.

Scientific novelty. Having researched scientific views on this issue, the actual generalizing definition of licensing of educational services was given. Its active development of educational activities begins in 1991 with the formation of a system of educational activities and the accreditation of higher education institutions. The experience of conducting educational activities in Germany and Australia is considered and the introduction of certain provisions into national legislation is proposed. It was found that the main legal act governing the licensing of economic activities is the Law of Ukraine "On licensing of economic activities" and the Law of Ukraine "On Higher Education", which regulates the implementation of educational activities. The above laws provide the concept of licensing, as well as an exclusive list of economic activities. The state regulatory policy in the field of education is based on and must comply with the principles established by the Law. The laws of Ukraine stipulate that the Ministry of Education and Science of Ukraine is the specially authorized body for licensing in the field of education, and it is it that creates the Expert Appeal Board for Licensing. This body collectively considers violations and complaints of violations of licensing legislation. Regulations establish a list of documents and requirements for them that must be provided in order to obtain a license. The result may be a refusal to issue a license, which must establish the circumstances of such refusal and its justification, the Applicant may appeal the refusal, as well as eliminating all deficiencies to apply again. The study allowed us to conclude that today there is a need for further research on the licensing of educational activities and its practical effectiveness.

Key words: licensing, regulation of educational relations, restrictions in educational activity, licensing of educational services, educational services.

Постановка проблеми. У реаліях сучасного життя всі напрями суспільного життя починають активно розвиватися, сфера освітніх послуг не є винятком. Запровадження спеціальних вимог (ліцензування) для можливості надання освітніх послуг, закладених у правових регулятивних нормах, сприяють підвищенню якості надання освітніх послуг. Розвиток освіти в Україні спрямований на вдосконалення ефективності діяльності закладів, які надають освітні послуги, забезпечення якості в підготовці фахівців. Сьогодні ми можемо спостерігати значні наукові досягнення, але все ж таки це питання залишається актуальним і дискусійним, потребує подальших наукових і практичних напрацювань спеціалістів у сфері права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обмежень у правовому регулюванні освітніх послуг була предметом наукових доробків таких науковців, як Н. Сафонова, О. Сисоєв, Б. Дерев'янка, А. Гуцин, Е. Глушко, А. Шпомер, В. Вікторов, В. Супрун, С. Свіжевська, В. Бахрушин, В. Петренко. Однак у дослідженнях відсутній зарубіжний досвід застосування правових обмежень у правовому регулюванні освітніх послуг і їх законодавче регулювання.

Мета статті – визначити й проаналізувати правові обмеження в правовому регулюванні освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. У процесі проведення реформування системи вищої освіти в Україні склалася практика ліцензування й акредитації закладів вищої освіти. Н. Сафонова виокремила й охарактеризувала три етапи розвитку цього процесу, а саме: перший етап (1991–1995 рр.): етап формального вирішення питань про зміну системи вищої освіти й надання закладам вищої освіти певних

рівнів акредитації; другий етап (1996–2001 рр.): з'явилася низка документів, які визначили принципи проведення ліцензування; третій етап: розвиток і вдосконалення ліцензійно-акредитаційного процесу.

Протягом першої половини 90-х рр. поступово посилювався державний контроль за умовами ліцензування закладів вищої освіти й особливо закладів недержавної форми власності, оскільки одна із цілей реформування системи вищої освіти полягала в дотриманні певних параметрів, яким мала відповідати національна система ліцензування та акредитації. Н. Сафонова відзначає, що в 1996–1997 рр. сформувався новий механізм оцінки діяльності закладів вищої освіти, майже вдвічі скоротилася загальна кількість контрольних параметрів (Сафонова, 2005: 22).

Важливим складником вимог до критеріїв стали показники наявності окремих елементів методичного та інфраструктурного забезпечення освітньої діяльності. Уже наприкінці 1990-х рр., як відзначає науковиця, істотно збільшилися ліцензовані обсяги прийому студентів на контрактній основі, що зробило заклади освіти самостійними, а державний сектор вищої освіти менш залежним від бюджетного фінансування, як наслідок, менш підконтрольним органам державного управління (Сисоєв, 2019).

Б. Дерев'янка вбачає еталоном високого рівня розвитку країни діяльність «специфічних суб'єктів – надавачів послуг – релігійних навчальних закладів та установ», які потребують окремого адміністративно-правового регулювання. Це регулювання має бути інструментом ліцензування й надання державної підтримки, фінансування окремих закладів освіти з певною релігією, які виконують державні завдання (Дерев'янка, 2012: 25).

Правова природа інституту ліцензування нині залишається предметом наукових спорів. Найбільш розповсюдженим є розуміння ліцензування як адміністративно-правового режиму. Так, Д. Бахрах вважає, що ліцензування – це адміністративно-правовий режим, що опосередковує особливий порядок діяльності виконавчої влади, необхідний передусім для забезпечення безпеки (Бахрах, 2000: 263). На думку інших учених, ліцензування є одним із основних методів адміністративно-правового регулювання (Махров, 2002; Гущин, 2006).

Ю. Тихомиров визначає ліцензування як особливу процедуру офіційного підтвердження права господарюючого суб'єкта на ведення певного виду діяльності з додержанням правил, нормативних вимог і стандартів (Глушко, 2001). Деякі вчені, аналізуючи юридичну суть ліцензування, підкреслюють його дозвоільні та контролюючі характеристики, розглядаючи ліцензування як різновид дозвоільної діяльності з перевагою елементів адміністративно-правового характеру (Осинцев, 1999: 121; Кванина, 2005: 121).

Д. Осинцев, зокрема, під ліцензійно-дозвоільною системою розуміє «самостійний напрям діяльності виконавчої влади, заснований на особливому поєднанні засобів правового регулювання та засобів адміністративно-правового впливу, які визначають порядок набуття, право реалізації та припинення правоволодіння спеціальним адміністративно-правовим статусом» (Осинцев, 1999: 13). У правозастосовній практиці ліцензування відносять до цивільно-правових інститутів, хоча при цьому й не заперечується, що ліцензування як діяльність щодо видачі спеціального дозволу на ведення відповідної діяльності уповноваженими органами містить елементи адміністративно-правових відносин (Кванина, 2005: 151).

На думку В. Кваніної, це свідчить про багатофункціональність інституту ліцензування, який є точкою відліку виникнення в суб'єкта реального права на здійснення діяльності, що підлягає ліцензуванню, і формою державного контролю за здійсненням цієї діяльності.

Узагальнюючи наведені підходи, А. Шпомер стверджує, що ліцензування – це діяльність уповноважених державних органів, пов'язана з видачею ліцензій, їх переоформленням та анулюванням, а також наглядом уповноважених органів за дотриманням суб'єктами господарювання відповідних ліцензійних умов, що застосовується державними органами в порядку, визначеному законодавством для узгодження публічних і приватних інтересів (Шпомер, 2003).

В. Вікторов зазначає, що поняття «ліцензування» пов'язане з наданням дозволу закладам освіти на проведення того чи іншого виду освітньої діяльності (Вікторов, 2006).

Пропонуємо розуміти під ліцензуванням головний інструмент державного регулювання у вигляді видачі ліцензій, їх переоформлення й анулювання, а також у майбутньому здійснення контрольних заходів щодо дотримання ліцензійних умов, які спрямовані на забезпечення єдиного підходу реалізації державної політики.

С. Свіжевська зазначає, що «ліцензування як окрема процедура не є механізмом гарантії якості освіти. Ліцензування – це звичайна механічна дія для відкриття господарської діяльності». Експертка вважає, що суспільна користь при ліцензуванні з боку державних органів – це контроль над кількістю виданих в Україні ліцензій.

Науковиця провела дослідження в 47 країнах і зауважує, що «у більшості країн світу в системі гарантії якості вищої освіти взагалі відсутній термін «ліцензування». У системі акредитації цих країн існує концептуальна (або первинна) акредитація, яка проводиться при відкритті нової освітньої програми, і вторинна акредитація (подальший розвиток програми через 5–6 років). Наприклад, у Німеччині такі процедури проводить агенція ASIIN... В Австралії поняття «ліцензії» у сфері вищої освіти стосується лише випускників інженерних спеціальностей, які її (ліцензію) отримують для роботи за фахом по закінченні навчання за сертифікованою національним агентством AE (The Institution of Engineers Australia) освітньою програмою» (Свіжевська, 2015).

Для повного розуміння потрібно проаналізувати нормативно-правове регулювання в нашій країні. Отже, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (далі – Закон), ліцензування – «засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів» (Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України, 2015). Цей Закон установлює обов'язковість погоджених спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування й затверджених Кабінетом Міністрів України ліцензійних умов, «які за змістом істотно відрізняються від передбачених Законом про вищу освіту стандартів освітньої діяльності» (Бахрушин).

У пункті 15 ч. 1. ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» визначено ліцензування як «визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність за певною спеціальністю на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності» (Про вищу освіту: Закон України, 2014).

Аналіз законодавчого поля, що регламентує механізм державного регулювання галузі освіти, показав, що діяльність закладів освіти, питання ліцензування нормує Закон, він регулює суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, установлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності.

У статті 7 Закону визначено перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, і серед них визначено освітню діяльність, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами у сфері освіти.

Таким чином, можемо дійти висновку, що Закон у повному обсязі поширюється на освітню сферу, вищезазначена норма статті демонструє існування спеціальних законів у сфері надання освітніх послуг.

Аналіз змісту Закону показав, що отримання господарюючим суб'єктом ліцензії фактично являє собою внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб – закладів освіти – запису про право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Безпосередньо ліцензування здійснює орган ліцензування – орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України, або уповноважений законом державний колегіальний орган (Петренко, 2019).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України, якою затверджено Положення про Міністерство освіти і науки України, спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування в галузі освіти є Міністерство освіти і науки України (далі – МОН) (Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України, 2015). Саме МОН розробляє основні напрями розвитку сфери ліцензування та вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо її вдосконалення, узагальнює практику застосування нормативно-правових актів з питань ліцензування, погоджує проекти нормативно-

правових актів у сфері ліцензування, здійснює методичне керівництво, інформаційне забезпечення, нагляд (Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України, 2015).

Проведений аналіз нормативного поля діяльності закладів освіти показав, що до завдань МОН віднесено утворення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування. Така Рада є постійно діючим колегіальним органом при спеціально уповноваженому органі з питань ліцензування (у галузі освіти – МОН). Для цілей діяльності Експертно-апеляційної ради МОН може залучати на громадських засадах державних службовців, науковців та інших фахівців для одержання консультацій і проведення експертизи документів у сфері ліцензування, а також запитувати й отримувати інформацію, документи чи матеріали від суб'єктів господарювання.

До обов'язків Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування віднесено розгляд апеляцій та інших скарг здобувачів ліцензії, ліцензіатів на дії органу ліцензування або інших заявників щодо порушення законодавства у сфері ліцензування; розгляд звернень МОН щодо ведення позапланових перевірок додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов. Експертно-апеляційну раду з питань ліцензування наділено низкою прав, які дають можливість членам ради розглядати пропозиції щодо запровадження ліцензування, запитувати в закладу освіти необхідні матеріали для розгляду питань ліцензування. Крім цього, Рада може розробляти рекомендації стосовно вдосконалення державної політики у сфері ліцензування, проводити експертизу проектів нормативно-правових актів або пропозицій у сфері ліцензування (Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України, 2015).

До найголовніших особливостей, які стосуються процесу запровадження змін, віднесено вимогу Закону в статті 9, яка дає можливість закладам освіти підготуватися до нововведень. У разі внесення змін до чинних ліцензійних умов, які потребуватимуть проведення закладами освіти підготовчої роботи, такі ліцензійні умови або їх окремі положення повинні набувати чинності через певний строк з дня їх опублікування, достатній для проведення таких підготовчих робіт, що не може бути меншим ніж два місяці. Визначено, що під змінами законодавець розуміє й зміни в переліку документів, які повинен подавати заклад освіти до МОН, стосовно процесів ліцензування, на підготовку нової документації також повинен надаватися час не менший ніж два місяці.

У статті 11 Закону зазначено, що перелік підтвердних документів установлюється ліцензійними умовами і є виключним, тобто посадовим особам МОН забороняється вимагати від закладу освіти – здобувача ліцензії – документи, що підтверджують або спростовують інформацію про нього, які видаються іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їх посадовими особами (виписки, витяги, довідки, листи).

Отже, можемо зазначити, що після ухвалення управлінського рішення керівним складом закладу освіти про впровадження освітньої діяльності та звернення до МОН із відповідною заявою про ліцензування такої діяльності заклад освіти набуває статусу здобувача ліцензії, а період провадження всіх процедур із розглядом питань, проведенням перевірок, експертиз щодо розгляду заяви й супровідних документів, перелік яких визначають ліцензійні умови, має назву ліцензування.

Таким чином, установлено, що здобувач ліцензії на провадження освітньої діяльності – це заклад освіти, підприємство, установа й організація, які планують надавати послуги у сфері освіти або проводити іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування та форми власності, які подали до органу ліцензування заяву про отримання ліцензії разом із підтвердними документами згідно з вимогами ліцензійних умов. Під ліцензійними умовами щодо освітньої діяльності розуміється нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, положення якого встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання закладом освіти, і вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії. Таким документом у галузі освіти встановлено Ліцензійні умови впровадження освітньої діяльності (Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України, 2015).

Під державною політикою у сфері господарської діяльності розуміють напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних і неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку і в спосіб, установлені Конституцією та законами України.

Таким чином, визначено, що державна регуляторна політика в частині державного регулювання діяльності закладів освіти є інструментом досягнення принципів державної політики. У загальному розумінні безвідносно до конкретизації галузі, виду діяльності, що підлягає державному регулюванню, принципи державної регуляторної політики Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» у статті 4 зведено до таких: доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість і врахування громадської думки (Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України, 2004). Вони набувають розширеного тлумачення у сфері ліцензування і ґрунтуються на загальних принципах, визначених у статті 3 Закону, до них віднесено принципи: єдиної державної системи ліцензування; територіальності; дотримання законності; пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави; рівності прав суб'єктів господарювання; відкритості процесу ліцензування. Принципи державної політики у сфері ліцензування поширюються на порядок ліцензування як інструмент економічного впливу на всі види господарської діяльності, у тому числі й освітню діяльність, саме тому їх дотримання є обов'язковим у діяльності в галузі освіти.

Одним із результатів ліцензування є відмова у видачі ліцензії здобувачу.

Серед підстав, які можуть слугувати причиною відмови в отриманні ліцензії, установлено невідповідність здобувача ліцензії ліцензійним умовам, установленим для провадження освітньої діяльності, або виявлення недостовірності даних у підтвердних документах, поданих закладом освіти.

Відмова, відповідно до статті 13 Закону, у видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності супроводжується наведенням переліку та опису підстав, обґрунтувань, що послугували такому ухваленню рішення. Крім цього, відмова містить пропозиції щодо усунення відповідних недоліків, які мають бути викладені в однозначній, зрозумілій і достатній для виконання закладом освіти формі. Законодавство дозволяє закладу освіти, усунувши їх, звернутися повторно до МОН із заявою про видачу ліцензій. У статті 16 Закону зазначається, що ліцензія закладу освіти може бути анульована, що означає заборону здійснювати освітню діяльність. До узагальнених причин анулювання ліцен-

зії віднесено власне бажання закладу освіти, рішення МОН, припинення діяльності закладу освіти. Для МОН щодо анулювання ліцензії на провадження освітньої діяльності передують одна з таких основних причин: невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов; повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов; відмова ліцензіата в проведенні перевірки органом ліцензування тощо.

Ліцензіат може звернутися до Експертно-апеляційної ради у визначений час із апеляцією, що призупиняє ануляцію ліцензії до рішення ради. Рада ухвалює рішення, яке МОН може задовольнити або відхилити. Ухвалення рішення про відхилення апеляції або анулювання ліцензії з причин повторного порушення ліцензійних умов, невиконання розпоряджень щодо усунення порушень цих умов позбавляє заклад освіти ліцензії й не дає можливості її отримати повторно протягом року з часу ухвалення рішення про анулювання ліцензії. Закон у статті 13 визначає, що строк діяльності ліцензії необмежений, проте за виконанням ліцензійних умов ліцензіатом здійснюється контроль, який відбувається у формі планових і позапланових перевірок (стаття 18 Закону), проведення яких визначено в Порядку проведення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування планових і позапланових перевірок щодо додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування (Про затвердження Порядку проведення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування планових та позапланових перевірок додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування: Постанова Кабінету Міністрів України, 2016). Установлено, що планова перевірка проводиться не частіше одного разу на рік, а позапланова має причинами недодержання вимог ліцензійних умов ліцензіатом (Петренко, 2019).

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз наукових поглядів і національного законодавства дав змогу дійти висновку, що ліцензування освітньої діяльності є основою правової діяльності установи та системи забезпечення якості освітньої діяльності в Україні. Уважається, що перший розвиток освітнього процесу бере свій

початок із 1991 року, проявляється у формуванні розуміння змісту системи освітньої діяльності й наданні акредитації вищим навчальним закладам.

У статті проаналізовано різні погляди щодо підходу до розуміння «ліцензування» як загальної категорії, з'ясовано, яке місце ліцензування посідає у сфері надання освітніх послуг.

Отже, під ліцензуванням варто розуміти інструмент державного регулювання, яке здійснюється в певній сфері суспільного життя, спрямований на забезпечення єдиного підходу реалізації державної політики в регульованій відносинах. Про ліцензування освітньої діяльності здійснюється запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб про рішення МОН, щодо надання закладу освіти дозволу на провадження освітньої діяльності, що підлягає ліцензуванню, як засобу державного регулювання провадження господарської діяльності, спрямованому на забезпечення реалізації єдиної державної політики в галузі освіти, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства й окремих споживачів.

Головним нормативно-правовим актом, який регулює питання ліцензування господарської діяльності, є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», а також Закон України «Про вищу освіту», який регулює здійснення освітньої діяльності. Законом установлено загальні вимоги до установи, яка хоче отримати ліцензію на провадження такого виду господарської діяльності, а також установлені обставини наявності, яких спричиняють відмову в отриманні ліцензії. Спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування в галузі освіти є Міністерство освіти і науки України. Науковці вбачають за необхідність подальшого дослідження напрямку розвитку галузі освіти в умовах ліцензування освітньої діяльності та практичної ефективності. Також варто дослідити зарубіжний досвід ліцензування освітньої діяльності такий, як у Німеччині та Австралії, провести тестування й дослідити отримані напрацювання, закріпивши успішні досягнення в національному законодавстві для подальшого розвитку та надання споживачам професійні освітні послуги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сафонова Н.М. Реформування системи вищої освіти в Україні (90-ті рр. XX – початок XXI ст.): історичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Луганськ. 2005. 22 с.
2. Сисоєв О.В. Ліцензування та акредитація закладу вищої освіти: потенціал та ефективність діяльності. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2019. № 4 (61). С. 10–25.
3. Дерев'янко Б.В. Питання правового регулювання діяльності закладів релігійної освіти у європейських державах. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 24–30.

4. Бахрах Д. Н. Административное право России : учебник для вузов. Москва : Норма, 2000. 640 с.
5. Махров И.Е. Административно-правовое регулирование предпринимательской деятельности: некоторые проблемы совершенствования федерального и регионального законодательства. *Право и политика*. 2002. № 12. С. 14–18.
6. Гущин А.В. Лицензирование как институт административного права. *Административное право и процесс*. 2006. № 1. С. 2–5.
7. Глушко Е.К. Правовое регулирование лицензирования. *Закон*. 2001. № 10. С. 121–126.
8. Осинцев Д.В. Лицензионно-разрешительная система в Российской Федерации : монография. УргЮА, 1999. 372 с.
9. Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования : монография. *Готика*. 2005. 432 с.
10. Шпомер А.І. Ліцензування як засіб державного регулювання господарської діяльності. *Право України*. 2003. № 2. С. 55–59.
11. Вікторов В.Г. Регулювання якості освіти як філософсько-освітня проблема. Київ, 2006. 32 с.
12. Свіжєвська С.А. Точка зору. Освітня політика. Портал громадських експертів. Коментар від 15.08.2015. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/465-litsenzuvannya-osvitnoji-diyalnostikudirukhaemosya>.
13. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19/print1464684563806810>.
14. Бахрушин В.Є. Ліцензування освітньої діяльності – куди рухаємося? *Точка зору. Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/465-litsenzuvannya-osvitnoji-diyalnosti-kudi-rukhaemosya>.
15. Про вищу освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1444301441120304>.
16. Петренко В.А. Правові засади державного регулювання діяльності закладів освіти. *Економіка та держава*. 2019. № 8 (8). С. 51–57.
17. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116015>.
18. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1187. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11872015п>.
19. Про затвердження Порядку проведення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування планових та позапланових перевірок додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування : Постанова Кабінету Міністрів України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2016-%D0%BF#Text>.

REFERENCES:

1. Safonova, N.M. (2005). Reformuvannya systemy vyshchoi osvity v Ukraini (90-ti rr. KhKh – pochatok KhKhI st.): istorychnyi aspekt [Reforming the system of higher education in Ukraine (90's of the XX - early XXI century.): Historical aspect: author. dis. ... Cand. histories. Sciences]. Luhansk [in Ukrainian].
2. Sysoev, O.V. (2019). Litsenzuvannya ta akredytatsiia zakladu vyshchoi osvity: potentsial ta efektyvnist diialnosti. [Licensing and accreditation of higher education institutions: potential and efficiency]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka – Continuing professional education: theory and practice*, 4 (61), 10–25. [in Ukrainian].
3. Derevyanko, B.V. (2012). Pytannia pravovoho rehuliuвання diialnosti zakladiv relihiinoi osvity u yevropeiskyykh derzhavakh [Issues of legal regulation of religious education institutions in European countries]. *Biuletен Ministerstva yustytysii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 11, 24–30 [in Ukrainian].
4. Bahrah, D.N. (2000). Administrativnoe pravo Rossii [Administrative law of Russia: A textbook for universities]. Norma Publishing House [in Russian].
5. Makhrov, I.E. (2002). Administrativno-pravovoe regulirovanie predprinimatel'skoy deyatel'nosti: nekotorye problemy sovershenstvovaniya federal'nogo i regional'nogo zakonodatel'stva. [Administrative and legal regulation of entrepreneurial activity: some problems of improving federal and regional legislation]. *Pravo i politika – Law and politics*, 12, 14–18 [in Russian].
6. Gushchin, A.V. (2006). Litsenzirovaniye kak institut administrativnogo prava [Licensing as an institution of administrative law]. *Administrativnoe pravo i protsess – Administrative law and process*, 1, 2–5 [in Russian].

7. Glushko, E. K. (2001). Pravovoe regulirovanie litsenzirovaniya [Legal regulation of licensing]. *Zakon – Law*, 10, 121–126 [in Russian].
8. Osintsev, D.V. (1999). Litsenzionno-razreshitel'naya sistema v Rossiyskoy Federatsii [Licensing and permitting system in the Russian Federation]. *Monograph*. UrGUA Publishing House [in Russian].
9. Kvanina, V.V. (2005). Grazhdansko-pravovoe regulirovanie otnosheniy v sfere vysshego professional'nogo obrazovaniya [Civil law regulation of relations in the field of higher professional education]. *Monograph*. Gothic Publishing House [in Russian].
10. Shpomer, A.I. (2003). Litsenzuvannia yak zasib derzhavnoho rehuliuвання hospodarskoi diialnosti [Licensing as a means of state regulation of economic activity]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 55–59 [in Ukrainian].
11. Viktorov, V.G. (2006). *Rehuliuвання yakosti osvity yak filosofsko-osvitianska problema [Regulation of the quality of education as a philosophical and educational problem]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Svizhevskaya, S.A. (2015). Tochka zoru. Osvitnia polityka. Portal hromadskykh ekspertiv. Komentar vid 15.08.2015. [Point of view. Educational policy. Portal of public experts. Comment from 15.08.2015]. Retrieved from <http://education-ua.org/ua/articles/465-litsenzuvannya-osvitnoji-diyalnostikudi-rukhaemosya> [in Ukrainian].
13. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 23. st. 158 [On licensing of economic activities: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. № 23. st. 158]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19/print1464684563806810> [in Ukrainian].
14. Bakhrushin, V.E. (2015). Litsenzuvannia osvitnoi diialnosti – kudy rukhaiemosia [Licensing of educational activities – where are we going? View. Educational policy. Portal of public experts]. Retrieved from <http://education-ua.org/ua/articles/465-litsenzuvannya-osvitnoji-diyalnosti-kudi-rukhaemosya> [in Ukrainian].
15. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2014. № 37–38. st. 2004 [On higher education: Law of Ukraine Information of the Verkhovna Rada. 2014. № 37–38. Art. 2004]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1444301441120304> [in Ukrainian].
16. Petrenko, V.A. (2019). Pravovi zasady derzhavnoho rehuliuвання diialnosti zakladiv osvity [Legal principles of state regulation of educational institutions]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 8 (8), 51–57 [in Ukrainian].
17. Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy. 2004. № 9. st. 79. Vidomosti Verkhovna Rada Ukrainy [On the principles of state regulatory policy in the field of economic activity: the Law of Ukraine. 2004. № 9. st. 79. Information Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116015> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia osvitnoi diialnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. 2015. № 1187. Vidomosti Verkhovna Rada Ukrainy [On approval of the License conditions for educational activities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. 2015. № 1187. Information Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11872015p> [in Ukrainian].
19. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia spetsialno upovnovazhenym orhanom z pytan litsenzuvannia planovykh ta pozaplanovykh perevirok doderzhannia orhanamy litsenzuvannia vymoh zakonodavstva u sferi litsenzuvannia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. 2016. № 182. Vidomosti Verkhovna Rada Ukrainy [On approval of the Procedure for conducting by the specially authorized body for licensing scheduled and unscheduled inspections of compliance by licensing bodies with the legislation in the field of licensing: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. 2016. № 182. Information Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.97.083.7 + 34.05

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-14>

Олег РЕЗНИК

доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, вул. Петропавлівська, 59, м. Суми, Україна, 40000

ORCID: 0000-0003-4569-8863

Scopus Author ID: 57208940468

Ольга БОНДАРЕНКО

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, вул. Петропавлівська, 59, м. Суми, Україна, 40000

ORCID: 0000-0002-2288-1393

Scopus Author ID: 57205209276

Бібліографічний опис статті: Резнік, О., Бондаренко, О. (2021). Організаційно-правові аспекти створення спеціальних антикорупційних інституцій: порівняльно-правове дослідження. *Law. State. Technology*, 3, 92–97, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-14>

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ
АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ¹**

Статтю присвячено адміністративно-правовій характеристиці організаційно-правових аспектів створення спеціальних антикорупційних інституцій: порівняльно-правове дослідження. Автори зазначають, що акумуляція зусиль різних держав для протидії корупції відбувається шляхом підписання багатосторонніх міжнародних договорів. Одним зі способів протидії корупції у світовій практиці є створення спеціальних антикорупційних інституцій, діяльність яких спрямована як на активні контрзаходи, так і на профілактику корупції та будь-яких її проявів. Ця ідея закріплена у ст. 36 Конвенції Організації Об'єднаних Націй та ст. 20 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією.

Вибираючи конкретну модель організації антикорупційних органів, вітчизняний законодавець вирішив створити розгалужену систему окремих органів державної влади, розмежувавши їхні повноваження. Центральне місце в системі спеціалізованих антикорупційних органів в Україні займає Національне агентство з питань запобігання корупції. Воно було створено як багатоцільовий орган державної влади для впровадження інтегрованого підходу та зосередження всіх основних функцій протидії корупції в рамках однієї установи. Аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що існує низка країн, що мають великий досвід функціонування державних спеціалізованих органів, які здійснюють протидію корупції. До таких держав можна віднести Республіку Корея, Сінгапур, Індію, Францію, Болгарію та ін.

Зроблено висновок, що вивчення міжнародного досвіду дає можливість аналізувати та вдосконалювати національне законодавство. Проте не варто допускати сліпої екстраполяції міжнародних приписів без урахування ментальних та історичних особливостей становлення та розвитку суспільства тієї чи іншої держави. В Україні нині сформовано досить широку систему антикорупційних інституцій, ключове місце серед яких займає Національне агентство з питань запобігання корупції. Однак результати дієвості цього органу державної влади є неоднозначними, а отже, потребують перегляду повноважень та обмеження незаконного втручання у його діяльність із боку виконавчої та судової влади.

Ключові слова: корупція, організаційно-правові засади, міжнародний досвід, Національне агентство з питань запобігання корупції, антикорупційні інституції.

¹ Робота виконана в рамках проєкту № 0120U100474 «Розроблення методики взаємодії правоохоронних органів України щодо протидії легалізації злочинних доходів» 0120U100474.

Oleg REZNIK

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor at the Department of Administrative, Economic Law and Financial and Economic Security of the Sumy State University, 59 Petropavlivska str., Sumy, Ukraine, 40000

ORCID: 0000-0003-4569-8863

Scopus Author ID: 57208940468

Oliha BONDARENKO

PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Criminal Legal Disciplines and Procedure, Economic Law and Financial and Economic Security of the Sumy State University, 59 Petropavlivska str., Sumy, Ukraine, 40000

ORCID: 0000-0002-2288-1393

Scopus Author ID: 57205209276

To cite this article: Reznik, O., Bondarenko, O. (2021). Orhanizatsiyno-pravovi aspekti stvorenniya spetsial'nykh antykoruptsiyni instytutsiy: porivnyal'no-pravove doslidzhennya [Organizational and legal aspects of creation of special anti-corruption institutions: comparative and legal research]. *Law. State. Technology*, 3, 92–97, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-14>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF CREATION OF SPECIAL ANTI-CORRUPTION INSTITUTIONS: COMPARATIVE AND LEGAL RESEARCH

The article is devoted to the administrative and legal characteristics of organizational and legal aspects of the creation of special anti-corruption institutions: a comparative legal study. The authors note that the accumulation of efforts of various states to combat corruption occurs through the signing of multilateral international agreements. One of the ways to combat corruption in world practice is to create special anti-corruption institutions, whose activities are aimed at both active countermeasures and the prevention of corruption and any of its manifestations. This idea, enshrined in Art. 36 of the United Nations Convention and Art. 20 of the Criminal Law Convention on Corruption.

Choosing a specific model of organization of anti-corruption bodies, the domestic legislator decided to create an extensive system of individual public authorities, delimiting their powers. The National Agency for the Prevention of Corruption occupies a central place in the system of specialized anti-corruption bodies in Ukraine. The National Agency for the Prevention of Corruption in Ukraine was established as a multi-purpose public authority to implement an integrated approach and concentrate all the main anti-corruption functions within a single institution. An analysis of international experience shows that there are a number of countries that have extensive experience in the operation of state specialized anti-corruption bodies. Such states include the Republic of Korea, Singapore, India and others.

It is concluded that the study of international experience provides an opportunity to analyze and improve national legislation. In addition, blind extrapolation of international regulations should not be allowed, without taking into account the mental and historical features of the formation and development of society of a state. Ukraine now has a fairly broad system of anti-corruption institutions, a key one being the National Agency for the Prevention of Corruption. However, the results of the effectiveness of this public authority are ambiguous and therefore require a review of the powers and limitation of illegal interference in its activities by the executive and the judiciary.

Key words: corruption, organizational and legal principles, international experience, National Agency for Prevention of Corruption, anti-corruption institutions.

Актуальність проблеми. Недостатність уживаних у державах заходів, а також поглиблення процесу глобалізації, що, своєю чергою, призвели до посилення взаємозалежності економік окремих країн у ХХ ст., змусило об'єднувати сили щодо протидії корупції, тому що контроль її рівня є не лише відповідальністю конкретної країни, а й частиною синергетичного управління в усьому світі (Borisov, Goldman, Gupta, 2016: 945). Така акумуляція зусиль, насамперед, відбувається шляхом укладення багатосторонніх антикорупційних міжнародних договорів (Bondarenko et al., 2020: 407). Одним зі способів протидії коруп-

ції у світовій практиці є створення спеціальних антикорупційних інституцій, діяльність яких спрямована як на активні контрзаходи, так і на профілактику корупції та будь-яких її проявів (Novikov, 2015: 53). Ця ідея закріплена у ст. 36 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, що передбачає для всіх держав – учасниць Конвенції забезпечення відповідно до основоположних принципів своєї правової системи, наявність органу чи органів або осіб, які спеціалізуються на боротьбі з корупцією за допомогою правоохоронних заходів. Такому органу чи органам забезпечується необхідна самостійність відповідно до осно-

воположних принципів правової системи держави-учасниці, щоб вони могли виконувати свої функції ефективно й без будь-якого неналежного впливу (United Nations Convention against Corruption, 2003). Аналогічна вимога знайшла своє відображення й у ст. 20 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, згідно з якою кожна сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу та органів на боротьбі з корупцією. Для того щоб вони могли здійснювати свої функції ефективно та без будь-якого невинновданого тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи Сторони. Сторони забезпечуватимуть персоналу таких органів підготовку та фінансові ресурси, достатні для виконання його завдань (Criminal Law Convention on Corruption, 1999).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження є наукові праці, присвячені інституційним особливостям протидії корупції. Так, А. Лапкін наголошує, що передумовою успішної реалізації державної антикорупційної політики є створення відповідного інституційного механізму для роботи органів, уповноважених запобігати корупційним правопорушенням, їх викриття, розслідування, виявлення та притягнення до відповідальності винних осіб (Lapkin, 2020).

О. Новіков також вважає, що одним зі шляхів зменшення корупції в державному управлінні є реформування законодавчої бази державного управління загалом та підтримка боротьби з корупцією у цій галузі, зокрема шляхом регулювання. Актуальність таких реформ підтверджується рекомендаціями ключових міжнародних інституцій (Novikov, 2015).

Н. Шинкаренко влучно зауважує, що важливим складником проблеми інституційного забезпечення протидії корупції є розпорошеність функцій запобігання корупції між правоохоронними органами (Shinkarenko, 2016: 75).

Проте, навіть ураховуючи актуальність та суттєву наукову розробленість питання інституційної організації протидії корупції, вітчизняне законодавство містить особливості реалізації міжнародних приписів відносно створення спеціально уповноваженого органу, діяльність якого спрямована на протидію корупції. Саме тому вважаємо за необхідне дослідити організаційні особливості реалізації цього міжнародного припису в Україні та деяких державах.

Визначення мети дослідження. Метою дослідження є адміністративно-правова характеристика організаційно-правових аспектів

створення спеціальних антикорупційних інституцій: порівняльно-правове дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибираючи конкретну модель організації антикорупційних органів, вітчизняний законодавець вирішив створити розгалужену систему окремих органів державної влади, розмежувавши їхні повноваження. Така модель була вибрана з огляду на масштаби корупції в нашій державі та стійкий, глибинний характер політичної корупції (Dulsky, 2010: 9). Центральне місце в системі спеціалізованих антикорупційних органів в Україні займає Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК). Цей центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом було створено Кабінетом Міністрів України у березні 2015 р. Свою офіційну діяльність він розпочав майже через рік (у квітні 2016 р.), коли було призначено мінімальну кількість членів НАЗК, завершено набір персоналу, виділено приміщення та матеріально-технічну базу тощо (Sozansky, Lutsyk, 2018: 302).

НАЗК було створено як багатоцільовий орган із реалізації комплексного підходу та об'єднання всіх основних антикорупційних функцій в одній установі. Ця багатоцільова модель антикорупційного відомства передбачає реалізацію багатьох функцій: формування політики, аналітичну діяльність, технічну допомогу, співпрацю з громадянським суспільством, запровадження відкритого доступу до інформації, фінансовий моніторинг (Volik, 2016).

Основним нормативно-правовим актом, що закріплює правові основи діяльності, права, обов'язки та повноваження НАЗК, є Закон України «Про запобігання корупції». Правовий статус як НАЗК, так і його членів описаний дуже детально, тому для систематизованого та спрощеного викладу прав та обов'язків членів НАЗК пропонуємо виділити їхні основні права та обов'язки. Так, члени НАЗК мають право: 1) на доступність інформації, що полягає у можливості ознайомлюватися з документами, які надходять до НАЗК, та проводити перевірки; 2) право пропонувати для включення до порядку денного засідання НАЗК питання, що належать до його компетенції; 3) виступати на засіданнях агентства, вносити пропозиції, ініціювати проведення голосування, у письмовій формі викладати свою окрему думку у разі незгоди з рішенням; 4) право бути представником НАЗК у відносинах з органами державної влади: бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, тимчасових спеціальних та слідчих комісій, міністерств та органів влади. Щодо обов'язків,

то ними є: 1) обов'язок брати участь у засіданнях НАЗК: готувати питання на розгляд НАЗК, бути присутнім на засіданнях та брати участь голосуванні; 2) обов'язок неухильно гарантувати виконання рішень НАЗК: забезпечувати в межах компетенції виконання рішення НАЗК; 3) обов'язок координувати безпосередню роботу підлеглих: здійснювати повноваження та регулювати роботу структурних підрозділів апарату НАЗК відповідно до визначеного розподілу функціональних обов'язків; 4) обов'язок бути представником НАЗК у «зовнішніх» відносинах: представляти НАЗК у відносинах з органами влади, громадськими об'єднаннями, фізичними та юридичними особами в Україні та за кордоном (Volik, 2016).

Ураховуючи те, що НАЗК є відносно новою державною інституцією, на розроблення ефективних механізмів та початок роботи, безумовно, знадобиться певний час. З огляду на ці внутрішні перешкоди, завдання інших державних установ полягає у реалізації політичної волі щодо здійснення антикорупційних реформ та гарантуванні свободи опору. Ми переконані, що важливо систематично та послідовно проводити антикорупційні реформи, а отже, не допускати повторення випадків скасування кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, як це було з незаконним збагаченням та декларуванням недостовірної інформації.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що існує низка країн, які мають великий досвід функціонування державних спеціалізованих органів, що здійснюють протидію корупції. До таких держав можна віднести Республіку Корея, Сінгапур, Індію, Францію, США, Болгарію та ін. Зокрема, у Республіці Корея діє Незалежна комісія з боротьби з корупцією (англ. Anti-Corruption and Civil Rights Commission), яка звітує перед президентом про боротьбу проти корупції, координує проведення антикорупційної політики, займається вдосконаленням законодавства про протидію корупції, здійснює міжнародне співробітництво з питань попередження корупції, подає відповідні звіти про реалізацію антикорупційних заходів, а також виконує багато інших функцій (Polyakov, 2019: 162–163).

У системі органів державної влади Сінгапуру функціонує спеціальне уповноважене Бюро з розслідування випадків корупції (Corrupt Practices Investigation Bureau). Даний спеціалізований антикорупційний орган здійснює свою діяльність із 1952 р., що дало змогу максимально ефективно протидіяти корупційним проявам у державному управлінні Сінгапуру протя-

гом багатьох десятиліть. Традиційно Сінгапур відносять до держав із найменш корумпованим публічним сектором.

Антикорупційні інституції Китайської Народної Республіки розпочали свою роботу, коли була заснована Дисциплінарна наглядова комісія Комуністичної партії Китаю (Chinese Communist Party's disciplinary supervisory commission) у 1927 р. Дисциплінарну наглядову комісію було відновлено в 1978 р. як внутрішній дисциплінарний орган Комуністичної партії Китаю. На місцевих партійних адміністративних рівнях діють дисциплінарні та інспекційні комітети, які є місцевими філіями Дисциплінарної наглядової комісії. Вона реалізує політичний порядок Китайської Народної Республіки, розслідує правові порушення та проводить антикорупційну діяльність у країні (Kovalchuk, 2019: 164).

Антикорупційні державні органи й посадові особи існують і в країнах Європи, зокрема у Франції – це Центральна служба із запобігання корупції (фр. Service central de prevention de la corruption, SCPC), у Румунії – Національний антикорупційний директорат (англ. National AntiCorruption Directorate), у Хорватії – Управління Державної прокуратури, спрямоване на запобігання корупції та організованій злочинності (хорв. Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala-USKOK) (Polyakov, 2019: 162–163).

Пропонуємо зосередити увагу на інституційному досвіді протидії корупції у Франції. Основними видами діяльності Центральної служби із запобігання корупції є збирання інформації та проведення консультацій незалежних експертів із питань, пов'язаних із виникненням ризику корупції та справами про корупцію, за якими проводиться розслідування. Останнім часом Центральна служба із запобігання корупції усе активніше займається інформаційно-просвітницькою діяльністю і сприянням прийняттю кодексів етики в організаціях державного і приватного секторів. Центральна служба із запобігання корупції не має повноважень розглядати справи про адміністративні або кримінальні правопорушення. Проте якщо в результаті збирання інформації з'ясовуються факти, що свідчать про можливий злочин, служба негайно передає цю справу Державному прокуророві. Окрім Центральної служби із запобігання корупції, у Франції діють й інші антикорупційні інституції, наприклад Комісія з фінансової гласності політичного життя, що контролює майнове становище парламентаріїв; Національна комісія з рахунків виборчих

кампаній і фінансування політичних партій (наділена контрольними функціями); правоохоронні органи, такі як організація з боротьби проти відмивання грошей ТРАСФІН, Міністерство юстиції, Відділ боротьби проти корупції, створений у 2004 р. в рамках Управління боротьби проти економічних та фінансових злочинів при Судовій поліції (Specialized institutions for the fight against corruption: a review of models, 2018).

Румунія проводить найагресивнішу антикорупційну політику в Європейському Союзі. 2002 р. було створено Національний антикорупційний директорат Румунії (далі – НАДР) за моделлю Італії, призначений для виявлення та розслідування корупційних правопорушень. До складу НАДР входять 145 прокурорів, 220 поліцейських, 55 спеціалістів у регіонах, 197 осіб відділу технічно-оперативного забезпечення. До підслідності цього органу належать фінансове шахрайство з коштами Євросоюзу, зловживання посадовими обов'язками тощо. 2014 р. навантаження на 145 проку-

рорів становило 911 кримінальних справ, до суду направлено провадження щодо 392 осіб, з яких – 36 мерів, 35 суддів і прокурорів, 25 юристів, 81 поліцейський та ін. Заморожено рахунки на 200 млн євро, 30 млн євро конфісковано (Akhtyrska, 2015: 3).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Із вищесказаного можна зробити висновок, що вивчення міжнародного досвіду дає можливість аналізувати та вдосконалювати національне законодавство. Проте не варто допускати сліпої екстраполяції міжнародних і зарубіжних приписів без урахування ментальних та історичних особливостей становлення та розвитку суспільства тієї чи іншої держави. В Україні нині сформовано досить широкую систему антикорупційних інституцій, ключове місце серед яких займає НАЗК. Однак результати дієвості цього органу державної влади є неоднозначними, а отже, потребують перегляду повноважень та обмеження незаконного втручання у його діяльність із боку виконавчої та судової влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Borisov A., Goldman E., Gupta N. The corporate value of (corrupt) lobbying. *The Review of Financial Studies*. 2016. Vol. 29. № 4. P. 1039–1071.
2. Bondarenko O., Reznik O., Yevgen G., Andriichenko N. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9(29). P. 407–416.
3. Novikov O.V. World experience of functioning of specialized anti-corruption bodies. *Efficiency of public administration*. 2015. № 43. P. 52–57.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р. *Верховна Рада України* : офіційний вебсайт. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 16.07.2021).
5. Criminal Law Convention on Corruption on 27 January 1999. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f5> (data of appeal: 26.07.2021).
6. Lapkin A.V. Specialized anti-corruption prosecutor's office in the mechanism of realization of the state anti-corruption policy. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream> (data of appeal: 25.07.2021).
7. Шинкаренко Н.В. Національне антикорупційне бюро України як суб'єкт запобігання корупції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2. С. 74–77.
8. Дульський О. Боротьба з корупцією – бути чи не бути? *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2(14). С. 6–13.
9. Созанський Т.І., Луцик В.В. Повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 302–314.
10. Волик В.С. Нормативно-правові засади компетенцій Національного агентства з питань запобігання корупції. *Демократичне врядування*. 2016. Вип. 16–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2016_16-17_8 (дата звернення: 26.07.2021).
11. Поляков М.М. Специализированные антикоррупционные органы государственной власти и должностные лица в России и зарубежных странах. *Вестник Университета им. И.О. Кутифина*. 2019. № 6. С. 158–164.
12. Ковальчук І. Порівняльно-правова характеристика національних та зарубіжних антикорупційних органів. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 6. С. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.29>.
13. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. *Official website of The Organisation for Economic Cooperation and Development* : веб-сайт. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf> (дата звернення: 21.06.2021).

14. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної анти-корупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче*. 2015. № 18. С. 2–5.

REFERENCES:

1. Borisov, A., Goldman, E., Gupta, N. (2016). The corporate value of (corrupt) lobbying. *The Review of Financial Studies*, vol. 29, no. 4. P. 1039–1071.
2. Bondarenko, O., Reznik, O., Yevgen, G., Andriichenko, N. (2020). Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia Investiga*, 9 (29). P. 407–416.
3. Novikov, O.V. (2015). World experience of functioning of specialized anti-corruption bodies. *Efficiency of public administration*, 43, 52–57.
4. Konventsia Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy proty koruptsiyi (2003) [United Nations Convention against Corruption]. The Verkhovna Rada of Ukraine: official website. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (data of appeal: 16.07.2021). [in Ukrainian].
5. Criminal Law Convention on Corruption (1999). URL: <https://rm.coe.int/168007f3f5> (data of appeal: 26.07.2021).
6. Lapkin, A.V. (2020). Specialized anti-corruption prosecutor's office in the mechanism of realization of the state anti-corruption policy. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream> (data of appeal: 26.07.2021).
7. Shinkarenko, N.V. (2016). Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny yak sub"yekt zapobihannya koruptsiyi [National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as a subject of corruption prevention]. *Prykarpattia Legal Bulletin*, 2, P. 74–77. [in Ukrainian].
8. Dul'sky, O. (2010). Borot'ba z koruptsiyeyu – buty chy ne buty? [Fighting corruption – to be or not to be?] *Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs*, № 2 (14). P.6–13. [in Ukrainian].
9. Sozansky, T.I., Lutsyk, V.V. (2018). Povnovazhennya Natsional'noho ahent'stva z pytan' zapobihannya koruptsiyi. [Powers of the National Agency for Prevention of Corruption]. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, № 1. P. 302–314. [in Ukrainian].
10. Volyk, V.S. (2016). Normatyvno-pravovi zasady kompetentsiy Natsional'noho ahent'stva z pytan' zapobihannya koruptsiyi [Normative and legal bases of competences of the National Agency for Prevention of Corruption]. *Democratic governance*. 16–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2016_16-17_8 (data of appeal: 26.07.2021). [in Ukrainian].
11. Polyakov, M.M. (2019). Spetsializirovannyye antikorrupsionnyye organy gosudarstvennoy vlasti i dolzhnostnyye litsa v Rossii i zarubezhnykh stranakh [Specialized anti-corruption bodies of state power and officials in Russia and foreign countries]. *Journal of their university. I.O. Kutifina*, 6. P.158–164. [in Russian].
12. Kovalchuk, I. (2019). Porivnyal'no-pravova kharakterystyka natsional'nykh ta zarubizhnykh antykoruptsiynykh orhaniv [Rational and legal characteristics of national and foreign anti-corruption bodies]. *Pidpryumtvo, statehood and right*, No. 6. P. 163–168. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.29> [in Ukrainian].
13. Specialized Anti-Corruption Institutions: A Review of Models / Organization for Economic Cooperation and Development, Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Official website of The Organization for Economic Cooperation and Development. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf> (data of appeal: 21.06.2021) [in Ukrainian].
14. Akhtyr'ska, N. (2015). Mizhnarodnyy dosvid borot'by z koruptsiyeyu yak vektor formuvannya natsional'noyi antykoruptsiynoyi polityky: ohlyad zakonodavstva Rumuniyi [International experience in the fight against corruption as a vector of national anti-corruption policy: a review of Romanian legislation]. *Chamber*, 18. P. 2–5. [in Ukrainian].

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.638

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-15>

Каріна АЛІЄВА

ад'юнкта кафедри кримінального права та кримінології, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, Україна, 49005

ORCID: 0000-0002-2346-9026

Бібліографічний опис статті: Алієва, К. (2021). Генезис понять честі та гідності особи як об'єктів кримінально-правової охорони. *Law. State. Technology*, 3, 98–103, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-15>

ГЕНЕЗИС ПОНЯТЬ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ ЯК ОБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Мета роботи – визначити особливості генезису понять честі та гідності особи як об'єктів кримінально-правової охорони та надати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України.

Методологія. Для досягнення мети роботи використовувалися діалектичний та історико-правовий методи.

Наукова новизна. Уперше запропоновано надати визначення понять честі та гідності особи в окремій нормі у розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини Кримінального кодексу України. Дістало подальший розвиток дослідження питань генезису понять честі та гідності особи як об'єктів кримінально-правової охорони. Ці поняття виникли з початком усвідомлення людиною своєї особистості. Поява відчуття гідності, а також самоповаги і честі, відбулася на пізніх стадіях розвитку первісного суспільства. Ідеї про людську гідність почали формуватися під час розкладання рабовласницького суспільства й отримали свій подальший розвиток у феодалізмі. Із розвитком капіталістичних промислових відносин змінилися й уявлення про честь та гідність. Уперше ідеологи епохи Відродження висунули і розвинули категорію людської гідності. Категорії гідності та честі історично еволюціонували самостійно як окремі поняття. Чинне законодавство України не містить визначення понять честі та гідності. Визначення загальних понять честі та гідності особи в Кримінальному кодексі України дасть змогу передбачити у спеціальних нормах посилену кримінальну відповідальність за посягання на честь та гідність окремих категорій осіб, зокрема працівників правоохоронних органів.

Висновки. Відсутність законодавчого визначення понять честі та гідності особи не сприяє правильному застосуванню положень нормативно-правових актів, які передбачають відповідальність за посягання на ці об'єкти.

Ключові слова: честь особи, гідність особи, кримінальна відповідальність, кримінально-правова охорона.

Karina ALIYEVA

Postgraduate Student at the Department of Criminal Law and Criminology, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26 Gagarina Avenue, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0002-2346-9026

To cite this article: Aliyeva, K. (2021). Genezy's ponyat' chesti ta gidnosti osoby yak ob'yektiv kry'minal'no-pravovoyi oxorony [Genesis of concepts of honor and dignity of a person as objects of criminal protection]. *Law. State. Technology*, 3, 98–103, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-15>

GENESIS OF CONCEPTS OF HONOR AND DIGNITY OF A PERSON AS OBJECTS OF CRIMINAL PROTECTION

The purpose of the work is to determine the peculiarities of the genesis of the concepts of honor and dignity of a person as objects of criminal legal protection and to provide proposals for improving the criminal legislation of Ukraine.

Methodology. To achieve the purpose of the work, dialectic and historical and legal methods were used.

Scientific novelty. For the first time, it was proposed to define the concepts of honor and dignity of a person in a separate norm in Section 3 «Criminal offenses against the will, honor and dignity of a person» of the Special

Part of the Criminal Code of Ukraine. Further development of the study of the genesis of the concepts of honor and dignity of a person as objects of criminal protection has been further development. These concepts arose with the beginning of a person's awareness of his personality. The emergence of a sense of dignity, as well as self-esteem and honor, took place in the later stages of the development of primitive society. Ideas about human dignity began to form during the decomposition of slave-owning society and received their further development in feudalism. With the development of capitalist industrial relations, the idea of honor and dignity has changed. For the first time, the ideologues of the Renaissance put forward and developed the category of human dignity. Categories of dignity and honor have historically evolved independently as separate concepts. The current legislation of Ukraine does not contain the definition of concepts of honor and dignity. The definition of general concepts of honor and dignity of a person in the Criminal Code of Ukraine will provide opportunities to provide in special norms enhanced criminal liability for insignia in honor and dignity of certain categories of persons, in particular, law enforcement officers.

Conclusions. *The lack of legislative definition of the concepts of honor and dignity of a person does not contribute to the correct application of the provisions of normative legal acts that provide for liability for insentation of these objects.*

Key words: *honor of a person, dignity of a person, criminal liability, criminal protection.*

Актуальність проблеми. Україна знаходиться на шляху до становлення її як правової європейської держави. Характерною рисою будь-якої правової держави є верховенство закону в усіх сферах життя суспільства. При цьому верховенство закону неодмінно пов'язане з ефективною діяльністю правоохоронних органів. Ураховуючи, що в умовах сьогодення довіра суспільства до правоохоронних органів України потребує цілеспрямованого зміцнення, для її відновлення розпочата реформа цих органів. Така реформа потребує проведення не лише суттєвих змін усередині цих органів, а й забезпечення ефективного захисту їхньої діяльності, зокрема кримінально-правовими засобами. Кримінальний кодекс України не містить не лише норм, які б передбачали відповідальність за неповагу до працівників правоохоронних органів, а й загальних норм про посягання на честь та гідність будь-якої особи, що свідчить про доцільність проведення досліджень у цій сфері. Проте таке дослідження неможливо провести без розгляду загальних питань, що стосуються ознак честі та гідності будь-якої особи незалежно від сфери її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за діяння проти працівників правоохоронних органів досліджували як українські, так і зарубіжні науковці, зокрема М.І. Бажанов, Л.Д. Гаухман, П.Ф. Грішанін, В.Т. Дзюба, М.П. Журавльов, В.А. Клименко, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та ін. Питанням визначення ознак честі та гідності особи як об'єктів правопорушень присвячено праці К.В. Безродної, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднара, І.В. Жилінкової, О.О. Мережка, Р.О. Стефанчука, Р.Б. Шишки та ін. Разом із тим визначення ознак честі та гідності особи як об'єктів кримінальних правопорушень сьогодні не має єдиного підходу, що впливає на відсутність законодавчого закрі-

плення в Україні кримінальної відповідальності за посягання на ці об'єкти і не сприяє дослідженню питань визначення підстав та принципів криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу.

Мета дослідження. Визначити особливості генезису понять честі та гідності особи як об'єктів кримінально-правової охорони та надати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Честь та гідність – поняття, які виникли з початком усвідомлення людиною своєї особистості. У проведених дослідженнях походження та розвитку цих понять починаючи з первісного суспільства робиться висновок, що поява відчуття гідності, а також самоповаги і честі відбувається на пізніх стадіях розвитку первісного суспільства. Честь родин та племен визначалася їхніми матеріальними благами, наявність яких свідчила про силу та мужність членів родини. У цей час людина не усвідомлювала себе як особистість, її індивідуальність була повністю придушена громадою. У первісному суспільстві розвивалися уявлення про колективні честь та гідність. Образа окремої людини прирівнювалася до образу роду. Примітивною формою захисту честі та гідності на цьому етапі виступала, зокрема, кровна помста (Фаст, 2020: 210).

Подальший розвиток понять честі та гідності пов'язаний із появою і формуванням класового суспільства. Уже в Стародавніх Греції і Римі поняття честі та гідності були співрозмірні з повагою до особистості. Громадська думка мала великий вплив на дії людей, а тому зовнішня честь греків була рушійною силою їхньої діяльності (Маріц, 2016: 58).

Категорія честі розглядалася й у ранніх етичних системах, зокрема Платоном та Аристотелем. Платон уважав честь нерозривно пов'язаною із законом, оскільки, на його думку,

втрата честі повинна призводити до втрати всіх прав. Своєю чергою, Аристотель наголошував на важливості честі та безчестя у житті кожної людини. Він назвав честь, славу та пошану найвеличнішими із зовнішніх благ, а у пошані бачив головну і майже виняткову мету політичного життя. За Аристотелем честь мала велике значення, оскільки надавала людині свідомості своєї переваги, що цінувалося ним навіть більше, ніж сама честь (Аристотель, 1983: 130).

У рабовласницькому суспільстві поняття гідності не було розвиненим. Ідеї про людську гідність почали формуватися під час розкладання рабовласницького суспільства й отримали свій подальший розвиток у феодалізмі. Кодекс честі феодалів виражався передусім уявленнями про лицарську честь. Розвиток поняття лицарської честі суттєво вплинув на розвиток загального уявлення про честь та гідність будь-якої людини. Разом із тим ці процеси супроводжувалися значними негативними явищами. Так, усі, хто не належав до лицарства, піддавалися образам і приниженням, а найбільш цінними якостями були фізична сила і хоробрість. Найбільшу цінність для знаті мали відоме походження, титули, звання і багатство.

Разом із тим суспільним ідеалом Середньовіччя вважається добровільна співпраця представників різних станів заради спільної користі. Як пише невідомий поет середньовічної Німеччини, «священик, лицар і селянин мають бути товаришами. Селянин має обробляти землю для священика і лицаря, священик має рятувати селянина і лицаря з пекла, а шляхетний лицар зобов'язаний захищати селянина та священика від злодіїв, які їм загрожують» (Фаст, 2020: 211).

Із розвитком капіталістичних промислових відносин змінюються й уявлення про честь та гідність. Уперше ідеологи епохи Відродження висувають і розвивають категорію людської гідності, яка служила засобом протидії класовим нерівностям та привілеям.

Французькі просвітителі XVIII ст. розкрили феодальні уявлення про людину, її гідність та честь. Свобода та рівність, на їхню думку, – це речі, які є найбільшим благом з усіх і які мають бути метою кожної системи законодавства. За словами Руссо, «відмовитися від своєї свободи означає відмовитися від своєї людської гідності, прав людини та навіть від своїх обов'язків» (Руссо: 6).

Проте філософи того часу мали й інші думки з приводу досліджуваних понять. Зокрема, Шопенгауер не визнавав поняття «людська гідність». На його думку, «порожні фрази про

людську гідність» покладаються не на точні поняття, а на забобони. Визначення честі як зовнішньої совісті, а совісті – як внутрішньої честі виглядає яскраво, проте не має ясності та глибини. Правильніше казати, що об'єктивно честь – це думка інших про нашу цінність, а суб'єктивно – наш страх перед цією думкою. Отже, на думку Шопенгауера слід відрізняти суб'єктивні та об'єктивні ознаки честі та залежність їх між собою (Шопенгауер).

Й. Екштейн обґрунтовував, що «честь» має два головних значення: зовнішня честь, або визнання, повага до людини, і внутрішня честь, почуття честі. Внутрішня честь повністю ізольована від честі зовнішньої і не перебуває у жодній залежності від громадської думки (Екштейн, 2016, с. 25).

Завершуючи короткий історичний огляд розвитку та формування понять честі та гідності, хочемо зробити деякі висновки. Як уже згадувалося вище, перші уявлення про честь і гідність виникають у примітивному суспільстві, але як явища моралі вони остаточно формуються тільки з появою класів. Окрім того, слід зазначити, що категорії гідності та честі історично еволюціонували самостійно як окремі поняття. При цьому категорія честі починає розвиватися набагато раніше, ніж категорія гідності.

Щодо розуміння сутності честі та гідності сьогоденні зазначимо, що законодавчі визначення цих понять в Україні відсутні. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 № 1 зазначає, що чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Зокрема, під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових та професійних якостей під час виконання нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їхньої підприємницької, громадської, професій-

ної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин (Постанова Пленуму Верховного Суду України, 2009).

Відсутність законодавчого визначення понять честі та гідності особи не сприяє правильному застосуванню положень нормативно-правових актів, які передбачають відповідальність за посягання на ці об'єкти, у тому числі й за посягання на честь та гідність працівника правоохоронного органу.

Чесť та гідність досить широкі, багаті за змістом та глибоко діалектичні за своєю природою поняття. Вони можуть сприйматися як у сфері моральної свідомості (як почуття або як поняття) та у сфері етики (як категорії моралі). Поняття честі та гідності нерозривно пов'язані між собою, однак це жодним чином не говорить про їх ідентичність.

Спроби визначити поняття честі та гідності одне через одне не повною мірою відповідають історії їхньому розвитку, оскільки вони еволюціонували як самостійні поняття, а тому, на нашу думку, визначення, які враховують різницю між ними, слід визнати більш переконливими.

На нашу думку, існують основні підходи до визначення поняття честі. За найпоширенішими з них честь включає два основні елементи: самооцінку особою своєї гідності та оцінку гідності цієї особи суспільством, тобто честь – це позитивна оцінка, яка дається суспільством конкретній людині (Підгородинський, с. 1–5). Названі елементи визначають об'єктивні та суб'єктивні ознаки честі.

У наведеному вище визначенні честі її суб'єктивний бік за своїм змістом співпадає з визначенням гідності особи, що, на нашу думку, не відображає повною мірою сутність кожного із цих понять і не дає можливості виокремити специфічні ознаки кожного з них.

Щодо зовнішніх (об'єктивних) ознак поняття честі більшість визначень, вироблених теорією, є так чи інакше тотожними. Ключовою зовнішньою ознакою поняття честі визнається оцінка діяльності, поведінки особи іншими людьми, тобто репутація. Як зазначає Й. Екштейн, кожна людина, яка вступає у відносини з іншою, оцінює цю людину. Якщо при цьому ця оцінка знаходить свій прояв ззовні, її називають честю, тобто зовнішньою честю (Екштейн, 2016: 43).

При цьому до репутації можна віднести будь-яку зовнішню оцінку людини, тоді як честь – це лише її моральна оцінка. Наприклад, якщо особа має репутацію майстра своєї справи, проте вчиняє тяжке правопорушення і, відповідно, спричиняє негативну моральну оцінку з боку суспільства, репутація такої особи як

майстра не страждає. Відповідно, не будь-яка репутація визнається честю особи, а тільки та, що пов'язана з моральною репутацією.

Яскравим прикладом наведеної ситуації є вчинення необережного тяжкого злочину (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило смерть потерпілого) відомим радянським, а пізніше російським актором Михайлом Єфремовим. Учинення ним злочину, безумовно, негативно вплинуло на його загальну моральну оцінку з боку суспільства, проте репутація цієї людини як професіонала у своїй сфері фактично не постраждала (Російський актор Єфремов отримав вісім років колонії за смертельне ДТП, 2020).

Як правило, репутація людини значною мірою залежить від самої людини, оскільки формується залежно від її поведінки і ставлення до інтересів інших людей, суспільства і держави. При цьому більш-менш об'єктивне судження про людину може ґрунтуватися не на поодиноких діях та вчинках, а завдяки їх сукупності. Адекватність моральної оцінки безпосередньо залежить від достовірності, повноти, своєчасності інформації та правильності її обробки. При цьому, звичайно, необхідно враховувати не лише кінцевий результат дій та вчинків людини, а й мотиви, цілі, якими вона керувалася під час їх учинення. Природно, що така оцінка згодом перетворюється на суспільну свідомість разом з іншою інформацією про особистість і тільки після цього стає репутацією – сталою оцінкою людини у суспільній думці оточуючих.

Чесť як репутація тісно пов'язана з категоріями добра і зла, справедливості та несправедливості, обов'язку. Взаємозв'язок між «чесцю» та «добром» відображений у словосполученні «добре ім'я», яке широко використовується як синонім честі.

Що стосується суб'єктивного боку честі, то це, на нашу думку, здатність конкретної людини оцінювати свої дії з погляду моральних норм, правил і принципів, які існують у цьому суспільстві, придушувати аморальні почуття та наміри, які вважаються нечесними. Свідомість і почуття честі досить близькі за значенням поняття, але не тотожні. Людина у своїй поведінці не просто піддається почуттям, а займає певну позицію щодо них: одні приймає, інші – відкидає.

Таким чином, можна стверджувати, що внутрішній бік честі завжди нерозривно пов'язаний із соціальним боком, безпосередньо впливає на неї.

Оскільки честь як моральна цінність тісно пов'язана з гідністю, розглянемо детальніше

зміст останнього поняття. Найчастіше гідність розглядається як один із боків індивідуальної свідомості й ототожнюється з почуттям власної гідності, з усвідомленням особистості своєї значущості та цінності. Така позиція близька й юридичній науці, де традиційно під гідністю розуміється певна самооцінка особистості, яка базується на суспільній оцінці.

Поняття гідності є одним з основних понять гуманізму і має низку значень, зокрема: цінність людини взагалі (людська гідність); цінність будь-якої конкретної особистості (особиста гідність); цінність представника певної соціальної спільноти людей або соціальної групи (гідність працівника поліції, підприємця, вченого тощо); цінність групи людей (колективна гідність, національна гідність); свідомість і почуття власної гідності; зовнішній прояв своєї значущості, повага до себе.

Розуміння гідності як суспільної цінності конкретної людини, як сукупності її позитивних якостей – найперше визначення цього поняття з найдавніших часів. Сьогодні гідність тієї чи іншої людини полягає у духовних та фізичних якостях, які є цінними для суспільства у цілому. У своїй органічній єдності ці особисті якості становлять те, що прийнято називати особистою гідністю.

Поряд із поняттям особистої гідності склалися уявлення про людську гідність як про цінності людини взагалі незалежно від її конкретних властивостей та особливостей. Людина має певну цінність безвідносно до своїх індивідуальних якостей, соціального стану, професійної належності. Із визнання за людиною цінності взагалі впливає визнання певних економічних, політичних та інших прав особистості, які потребують реального забезпечення. У тому суспільстві, де такі права не визнаються і не дотримуються, не можна серйозно говорити про існування людської гідності.

Зауважимо, що гідність, як і честь, поєднує у собі внутрішній та зовнішній боки. Її об'єктивний характер полягає у тому, що як моральна цінність гідність визначається наявними суспільними відносинами і певною мірою нерідко не залежить від конкретної людини. Саме цією обставиною зумовлюється існування правового захисту гідності людини незалежно від її особистих моральних якостей. Але це поняття виступає ще й як свідомість і почуття власної гідності.

Юридичне визначення понять честі та гідності безпосередньо пов'язане з психологічним розумінням природи цих понять. В узагальненому аксіопсихологічному розумінні честь характеризується як поняття моральної свідомості і категорія етики, що тісно пов'язана і в багатьох відношеннях схожа з категорією гідності. Поді-

бно до гідності поняття честі розкриває відношення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства. Проте на відміну від поняття гідності моральна цінність особистості у понятті честі пов'язується з конкретним суспільним становищем людини, видом її діяльності та визнаннями за нею моральними заслугами. Якщо уявлення про гідність людини виходить із принципу рівності всіх людей у моральному відношенні, то поняття честі, навпаки, диференційовано оцінює людей, що знаходить відображення в їхній репутації. Відповідно, честь вимагає від людини підтримувати (виправдовувати) ту репутацію, котру має вона сама чи колектив, до якого вона належить (Рибалка, 2009: 2–3).

Отже, визначення честі та гідності у психології також певною мірою ототожнюють ці поняття та перетинають їхні ознаки між собою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, поняття гідності, яке є своєрідним відображенням соціальної оцінки людини у її свідомості, як з юридичного, так і з психологічного погляду нерозривно пов'язане з поняттям честі. Такий зв'язок є цілком природним, оскільки особа, яка перебуває у певному колективі, суспільстві у цілому, не може не зважати на те, як цей колектив чи суспільство її оцінює. Про безпосередню єдність честі та гідності свідчить і та обставина, що їхньою основою є моральність.

Проте повне ототожнення понять честі та гідності є невірним. Також сумнівним видається включення гідності цілком до змісту поняття честі. Це самостійні, хоча і взаємопов'язані, поняття.

Пропонуємо передбачити у Кримінальному кодексі України відповідальність за посягання на честь та/чи гідність особи в окремій нормі у розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини й надати визначення цих понять у цій нормі. Зокрема, під честю розуміти позитивне сприйняття конкретної фізичної особи сторонніми особами, яке базується на дотриманні такою особою загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві. Гідність визначити як внутрішнє сприйняття фізичною особою себе як унікальної особистості, яка дотримується загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві.

Визначення загальних понять честі та гідності особи у Кримінальному кодексі України дасть змогу передбачити у спеціальних нормах посилену кримінальну відповідальність за посягання на честь та гідність окремих категорій осіб, зокрема працівників правоохоронних органів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фаст О. Роль середньовічної правової доктрини у формуванні уявлень про честь та гідність як правового інституту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 208–214.
2. Маріц Д. Практичні проблеми захисту честі і гідності фізичної особи і всесвітній мережі Інтернет. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 6. Ч. 1. С. 57–61.
3. Аристотель. Сочинения в четырёх томах. Т. 4. Москва, 1983. 830 с. URL: <http://pavroz.ru/files/aristotle4.pdf> (дата звернення: 11.08.2021).
4. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Russo_O_dogovore.pdf (дата звернення: 11.08.2021).
5. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. URL: http://lib.ru/FILOSOF/SHOPENGAUER/aforizmy.txt_with-big-pictures.html (дата звернення: 11.08.2021).
6. Экштейн Й. Честь в философии и праве. Москва, 2016. 158 с.
7. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення: 11.08.2021).
8. Підгородинський В.М. Честь та гідність особи як об'єкти правової охорони в сучасній кримінально-правовій політиці: до постановки проблеми. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/pidgorodynsky.pdf> (дата звернення: 11.08.2021).
9. Російський актор Єфремов отримав 8 років колонії за смертельне ДТП. URL: <https://www.dw.com/uk/rosiyskiy-aktor-yefremov-otrymav-8-rokiv-kolonii-za-smertelne-dtp/a-54849479> (дата звернення: 11.08.2021).
10. Рибалка В.В. Честь і гідність особистості як фактори індивідуальної та соціальної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1. С. 1–14. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsp/01_2009/09rvvtbsb.pdf (дата звернення: 11.08.2021).

REFERENCES:

1. Fast O. (2020) Rol` seredn`ovichnoyi pravovoyi doktry`ny` u formuvanni uyavlen` pro chest` ta gidnist` yak pravovogo insty`tutu. [The role of medieval legal doctrine in shaping ideas of honor and dignity as a legal institution]. *Entrepreneurship, economy and law*. [in Ukrainian].
2. Maricz D. (2016) Prakty`chni problemy` zaxy`stu chesti i gidnosti fizy`chnoyi osoby` i vsesvitnij merezhi Internet. [Practical problems of protecting the honor and dignity of an individual and the Internet]. *National Yurydical Journal: Theory and Practice*. [in Ukrainian].
3. Ary`stotel` (1983) Sochy`neny`ya v chetyr`x tomax. [Essays in four volumes]. Moscow. [in Russian].
4. Russo Zh.-Zh. Ob obshhestvennom dogovore, y`ly` pry`ncy`py poly`ty`cheskogo prava. [Under the general agreement, and the principles of lytic law]. [in Russian].
5. Shopengauэр A. Afory`zmy zhy`tejskoj mudrosty`. [Aphorisms of rye wisdom]. [in Russian].
6. Ekshtejn J. (2016) Chest` v fy`losofy`y` y` prave. [Honor in phylosafia and right]. Moscow. [in Russian].
7. Pro sudovu prakty`ku u spravax pro zaxy`st gidnosti ta chesti fizy`chnoyi osoby`, a takozh dilovoyi reputaciyi fizy`chnoyi ta yury`dy`chnoyi osoby`: Postanova Plenumu Verxovnogo Sudu Ukrayiny`. [On judicial practice in cases on the protection of dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of an individual and a legal entity: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine]. [in Ukrainian].
8. Pidgorody`ns`ky`j V.M. Chest` ta gidnist` osoby` yak ob`yekty` pravovoyi oxorony` v suchasnij kry`minal`no-pravovij polity`ci: do postanovky` problemy`. [Honor and dignity of a person as objects of legal protection in modern criminal law policy: to the statement of the problem]. [in Ukrainian].
9. Rosijs`ky`j aktor Yefremov otry`mav 8 rokiv koloniyi za smertel`ne DTP. [Russian actor Efremov received 8 years in prison for a fatal accident]. [in Ukrainian].
10. Ry`balka V.V. (2009) Chest` i gidnist` osoby`stosti yak faktory` indy`vidual`noyi ta social`noyi bezpeky`. [Honor and dignity of the individual as factors of individual and social security]. *Scientific bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*. [in Ukrainian].

УДК 343.261 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-16>**Наталія БАСАЛЮК**

аспірант кафедри кримінального права, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна, 65009

ORCID: 0000-0002-2429-6964

Бібліографічний опис статті: Басалюк, Н. (2021). «Intra muros»: від погребів до нової моделі ув'язнення. *Law. State. Technology*, 3, 104–113, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-16>**«INTRA MUROS»: ВІД ПОГРЕБІВ ДО НОВОЇ МОДЕЛІ УВ'ЯЗНЕННЯ**

Статтю присвячено аналізу покарання у вигляді позбавлення волі з позиції історичного підходу і його трансформації на сучасному етапі. Історичний досвід безцінний, оскільки дає змогу побачити як позитивні, так і негативні моменти формування та розвитку позбавлення волі як складової частини системи покарань. Разом із тим новий концепт, утілений у проєкті КК, ставить низку дослідницьких проблем, вирішення яких неможливе без порівняльного підходу з чинним КК. Побудова нової реальності кримінального законодавства в окремих випадках видається спірною і такою, що супроводжується зайвим ускладненням, разом із тим процес законодавчого оновлення має й позитивні аспекти.

Мета статті – комплексний аналіз позбавлення волі як покарання та юридичної конструкції, у тому числі в його історико-хронологічному вимірі, без осмислення якого неможливе розуміння більшості сучасних процесів; виокремлення проблем, що існують у чинному кримінальному законодавстві, та надання рекомендацій для потенційного законодавства (проєкт КК).

Проведене дослідження базувалося на **методах** наукового пізнання. В основу роботи покладено метод діалектичного матеріалізму, що дав змогу дослідити позбавлення волі як вид покарання й явище в органічному зв'язку з конкретними умовами дійсності. Серед інших – методи: 1) формальної логіки – системно-структурний, метод аналізу та синтезу; 2) емпіричні методи – описовий, метод інтерпретації (тлумачення), оцінювання; 3) спеціальні методи – порівняльного аналізу, формально-юридичний, критично-правовий, історично-правовий.

Наукова новизна. У дослідженні вперше проаналізовано позбавлення волі не лише у його історичному вимірі і з позиції чинного законодавства, а й з погляду юридичного оформлення у проєкті КК.

Висновки. Законодавче зародження ув'язнення як виду покарання відбулося ще у царський період. Радянський законодавець трансформував його у «позбавлення волі», яке закріплено і у чинному КК, що, на нашу думку, лише частково розкриває зміст цього покарання. Однак дефекти чинного законодавства не лише термінологічні: розмитість меж категорій злочинів, відсутність строкової варіації, логічні протиріччя – ось мала частина проблемного поля. Проєкт КК покликаний удосконалити норми кримінального права, проте деякі з його положень уже спірні. Поділ злочинів на 10 ступенів вирізняється теоретичною незрілістю, адже і доктрині, і законодавству відома чотирьохланкова система класифікації кримінальних правопорушень на проступки та нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі злочини, між тим запропонований у проєкті КК підхід характеризується формалізованою побудовою. Разом із тим недостатньо обґрунтованим, як мінімум із позиції загальної теорії права, видається ліквідація санкцій у статтях Особливої частини, що запропонована у проєкті КК. Не можемо підтримати й оновлення строків, які стартують від трьох місяців і повертають короткострокове ув'язнення, оскільки доречнішим, на нашу думку, було б увести альтернативні ув'язненню покарання – громадські роботи і обмеження волі.

Ключові слова: позбавлення волі, ув'язнення, короткострокове ув'язнення, покарання, чинне законодавство, проєкт КК.

Nataliia BASALIUK

Postgraduate Student at the Department of Criminal Law, National University «Odesa Academy of Law», Fontanskaya Doroha str., 23, Odesa, Ukraine, 65009

ORCID: 0000-0002-2429-6964

To cite this article: Basaliuk, N. (2021). «Intra muros»: vid pohrebiv do novoi modeli uviaznennia [“Intra muros”: from cellars to a new prison model]. *Law. State. Technology*, 3, 104–113, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-16>

«INTRA MUROS»: FROM CELLARS TO A NEW PRISON MODEL

The article is devoted to the analysis of punishment in the form of imprisonment from the standpoint of the historical approach and its transformation at the present stage. Historical experience is invaluable since it allows to track both

positive and negative aspects of the formation and development of imprisonment as part of the punishment system. At the same time, the new concept embodied in the Draft of Criminal Code raises a number of research problems, the solution of which is impossible without a comparative approach with the current Criminal Code. The construction of a new reality of criminal law in some cases seems controversial and accompanied by unnecessary complications, however, the process of legislative renewal has positive aspects.

The article is based on methods of scientific knowledge. The work is based on the method of dialectical materialism, which made it possible to study imprisonment as a form of punishment and a phenomenon in organic connection with specific conditions of reality. Among other methods: 1) formal logic: system-structural, method of analysis and synthesis; 2) empirical methods: descriptive, method of interpretation (interpretation), evaluation, induction and deduction; 3) special methods: comparative analysis, formal-legal, critical-legal, historical-legal.

Scientific novelty. for the first time, imprisonment has been analyzed not only in its historical dimension and from the standpoint of current legislation, but also in terms of legal registration in the Draft Criminal Code.

Conclusions. Legislative origins of imprisonment as a form of punishment date back to the tsarist period. The Soviet legislators have transformed it into "imprisonment", which is enshrined in the current Criminal Code, which, in our opinion, only partially reveals the meaning of this punishment. However, the defects of the current legislation are not only terminological: the boundaries of the categories of crimes are blurred. Absence of time variation and presence of logical contradictions are a small part of the problem field. The draft of Criminal Code is designed to improve the rules of criminal law, however, some of its provisions are already controversial. The division of crimes into 10 degrees is characterized by theoretical immaturity, as both the doctrine and the law know the four-tier system of classification of criminal offenses into misdemeanors and minor, serious, especially serious crimes, meanwhile, the approach proposed in the Draft Criminal Code is formalized. At the same time, the elimination of sanctions in the articles of the Special Part proposed in the Draft of Criminal Code seems to be insufficiently substantiated, at least from the standpoint of the general theory of law. We also do support the renewal of sentences starting at 3 months and returning short-term imprisonment, as it would be more appropriate, from our point of view, to introduce alternatives to imprisonment – community service and restraint of liberty.

Key words: imprisonment, imprisonment, short-term imprisonment, punishment, current legislation, Draft Criminal Code.

Актуальність проблеми. Позбавлення волі – надійний пенологічний інструмент із тривалою ґенезою розвитку, який має високий рівень захисту населення від злочинів і необхідність існування якого у системі покарань не викликає сумнівів. Спеціальна превентивна мета цього покарання полягає у впливі на конкретного злочинця шляхом ізоляції у кримінально-виконавчих установах.

Процес корегування каральної політики, раціоналізація кримінального права і законодавства, що вилилися у розроблення проєкту нового КК, базується на якісно нових орієнтирах й ідейних установах, кличе до життя необхідність теоретичного аналізу кримінально-правових проблем покарання у виді позбавлення волі на сучасному етапі з урахуванням історичного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням і вдосконаленням питань кримінальної відповідальності, загальної теорії покарань і покарання у виді позбавлення волі займалися такі вітчизняні вчені: Ю.В. Баулін («Кримінальна відповідальність та покарання в рішеннях Конституційного Суду України»); Н.А. Мирошниченко («Деякі проблеми загальної частини кримінального права України», «Пропозиції щодо вдосконалення Кримінального кодексу України»); В.О. Туляков («Кримінальна відповідальність та форми її реалізації»); Н.О. Гуторова («Кара як мета кримінального

покарання»); Ю.А. Пономаренко («Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень»); О.М. Литвинов, І.І. Митрофанов («Концептуальна модель механізму реалізації кримінальної відповідальності»); А.С. Макаренко («Проблеми реалізації кримінальної відповідальності при призначенні покарання за злочин, учинений у співучасті») та ін.

Мета статті – комплексний аналіз позбавлення волі як покарання та юридичної конструкції, у тому числі в його історико-хронологічному вимірі, без осмислення якого неможливе розуміння більшості сучасних процесів; виокремлення проблем, що існують учинному кримінальному законодавстві, та надання рекомендацій для потенційного законодавства (проєкт КК).

Виклад основного матеріалу дослідження. Позбавлення волі як складова частина пенологічного арсеналу пройшла у своєму розвитку певні періоди. Період кривавої помсти і приватного правосуддя, яке було притаманне архаїчному суспільству, час феодальної роздробленості і «Руська Правда» – перший звід законів не мали ні темпоральної, ні довічної форми позбавлення волі. У своєму дослідженні І.Я. Фойницький указує: «Давня тюрма була лише заходом фізичного захоплення особистості, застосовувалася зазвичай не для покарання, а до покарання... Уже у князівській Русі ми зустрічаємо ув'язнення у поруби чи погребі, але не як покарання, а в значенні превентив-

ного заходу чи цивільного ув'язнення (договір 1195, ст. 13; договір 1229, ст.ст. 8 і 9)» (Foinytskyi, 2000).

Раннє законодавство не знало ні тюрми, ні в'язниці. Із давніх літописів, написів, билин і грамот дійшла інформація про «поруб» – місце утримання князів, послів і людей високого чину, «затвор» і «погреб»; «темниця» і «тюрма» як синоніми погребу вперше згадуються у літописах тільки з 1402 р. «Тюрма» має дві версії походження: німецьку версію – від *turm* – вежа і тюркську – *turma* – темниця, кожна з яких має і опонентів, і пропонентів. Як явище тюрма була гуманнішою, адже на відміну від погребу була зрубною (колодяною) хатою, із якої можна було вийти на прогулянку. Фактично від звичайного двору вона відрізнялася укріпленням, товщиною стін і високим забором; мабуть, ця форма покарання частіше застосовувалася на практиці, адже згодом у законодавстві втілилася саме вона (Vykhor, Sumyn, 2019).

Уперше легально цей вид покарання без указівки на конкретні строки з'являється у Судебнику 1550 р.: «вкинути въ тюрму» рідко призначалося самостійно, зазвичай воно комбінувалося з торговою карою – публічним побиттям кнутом. Інколи строк ув'язнення залежав від поруки – «а которого татя поймут с тядбою с какою ни буди впервые... ино его вкинути в тюрму, доколе порука по нем будет» (ст. 55 Судебника).

Арсенал репресивної системи Соборного Уложения 1649 р. теж мав у наявності покарання «вкинути у тюрму», йому, як і у Судебнику 1550 р., в окремих випадках передувала торгова кара, однак воно стало більш конкретизованим – містило вказівку на строки покарання, які визначалися у днях, тижнях, місяцях і роках. Хоча залишалися статті, які вказували на «вкинути в тюрму», «посадити в тюрму, докуды по нем порука будет» або «посадити в тюрму до государева указу». Соборне Уложение 1649 р. вводило ще одну новелу – трудовий вплив, в окремих випадках (наприклад, за татьбу) в'язниця поєднувалася з обов'язком «в кайдалах работать на всякия изделья, где государь укажет» (ст. 9, 10 Глава XXI). Попри наявність значної частини санкцій, які передбачали необхідність вкинути злочинця «в тюрму», вони кількісно програвали і смертній карі, і тілесним покаранням: кримінальний режим призводив до виконання страту злочинця відсіканням голови, повішанням, утопленням, четвертуванням, спаленням, колесуванням тощо; нівечив тіло, вириваючи ніздрі, тавруванням, биттям нагайками, батогами і т. д. Публічний спектакль болі, вихо-

вання страхом, які покликані покарати винного і залякати потенційних злочинців, уважалися ефективнішими і дешевшими способами покарання, ніж поміщення «в тюрму», яку до того ж ще треба було збудувати.

Каральна система у Військових Артикулах 1715 р. Петра I знову повернулася до невизначеності: у ній немає вказівки на строки, а «тюрма» зустрічається серед набору альтернатив разом зі засланням на каторгу, шпіцрутенами і т. д., які могли бути призначені «по разсмотрению судейскому» (Артикул Воинский, 1715).

Деталізація не лише окремих покарань, а й усієї системи відбулася у 1845 р. в «Уложенні про покарання кримінальні і виправні», яке було видано за царя Миколі II (цей документ неодноразово перевидався у 1857, 1866, 1885 рр.), Главу II «Про покарання» було присвячено родам, ступеням і наслідкам покарань. Відповідно до ст. 30 Уложения, виправними покараннями вважалися: 1) тимчасова віддача у виправні арештантські відділення з позбавленням усіх прав і привілеїв; 2) тимчасове ув'язнення в тюрму з позбавленням усіх прав і привілеїв; 3) тимчасове ув'язнення у фортеці із позбавленням усіх прав і привілеїв; 4) тимчасове ув'язнення у тюрму з частковим позбавленням прав; 5) тимчасове ув'язнення у тюрму; 6) короткостроковий арешт; 7) догана у присутності суду, зауваження чи переконання, грошові стягнення. Види покарань, які стосувалися ув'язнення, було поділено на ступені, наприклад тривалість тимчасового ув'язнення в тюрмі, поєданого із позбавленням усіх прав і привілеїв, визначалася за мірою вини у такому низхідному порядку: 1) від одного року і чотирьох місяців до двох років; 2) від восьми місяців до одного року і чотирьох місяців; 3) від чотирьох до восьми місяців; 4) від двох до чотирьох місяців (ст. 33 Уложения 1845 р.).

Каральна система ХХ ст. не відмовилася від смертної кари, однак зробила крок від тілесних покарань до соціальної ізоляції.

У 1903 р. законодавець вирішив відмовитися від «кримінальних» і «виправних» покарань, і в новому Кримінальному Уложенні усі покарання були кримінальними. Існувало три покарання, які передбачали ув'язнення: 1) ув'язнення у виправному домі; 2) ув'язнення у фортеці; 3) ув'язнення в тюрмі. Попри те, що до остаточного падіння династії Романових залишалось 15 років, це Уложение лише частково набрало чинності.

Події жовтня 1917 р. перегорнули сторінку історії. У перші два роки радянської влади види злочинів і покарань описувалися у різних

декретах, положеннях, постановах, інструкціях безсистемно. Кожен наступний акт приймався без урахування минулого, що призводило до виникнення нових видів покарань, був відсутній не лише єдиний вичерпний перелік покарань, а й не було визначено їх межі. Радянська влада голосливо стверджувала, що розірвала соціальну й інституційну спадковість із правом царської доби.

Перша згадка про конкретне покарання, яким якраз було позбавлення волі, з'являється у Декреті Ради Народних Комісарів (РНК) «Про восьмигодинний робочий день» від 29.10.1917, де у ст. 26 передбачалося позбавлення волі до одного року за порушення закону; пізніше у Декреті РНК «Про введення державної монополії на оголошення» від 08.11.1917 закріплювалися такі покарання, як конфіскація майна (повна) і тюремне ув'язнення (до трьох років).

Керівні засади з кримінального права РРФСР, які було прийнято 12.12.1919, і відповідно до рішення НКЮ УРСР від 04.08.1920, без змін, набули чинності на території України у переліку з 15 видів покарань передбачали і «позбавлення волі на певний строк чи на невизначений строк до настання певної події» (що свідчить про відкидання принципу визначеності під час побудови покарань).

Кримінальний кодекс УРСР був затверджений ВУЦВК 23.08.1922 і набрав чинності 15.09.1922. У ст. 32 КК УРСР 1922 р. встановлювався точний, вичерпний і обов'язковий для судів перелік покарань. Позбавлення волі із суворою ізоляцією або без неї призначалося строком від 6 місяців (у редакції КК УРСР 1923 – від 1-го місяця) до 10 років, вироком суду встановлювалося, чи потрібна обвинуваченому суворі ізоляція. Цей вид покарання обов'язково поєднувався з роботами, які за можливості повинні відповідати спеціальності чи талантам в'язня. Позбавлення волі займало чільне місце серед заходів кримінальної репресії у силу своєї гнучкості, можливості варіації строків, суворості режиму й найбільшої придатності для здійснення виправного трудового впливу.

У 1924 р. було прийнято Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік. Радянським кримінальним правом під впливом однієї з утилітарних концепцій покарання – теорії соціального захисту було замінене слово «покарання» терміном «заходи соціального захисту», які у період свого існування через запозичення у «буржуазної соціологічної школи» піддавалися критиці з боку окремих радянських юристів. До їх числа, згідно зі ст. 13 Основ, відносилися у тому числі позбав-

лення волі із суворою ізоляцією і позбавлення волі без суворої ізоляції.

Кодексом УРСР 1927 р. у ст. 21 серед видів судово-виправних заходів було передбачено позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у далеких місцевостях СРСР (від 3-х до 10-ти років) і позбавлення волі у загальних місцях позбавлення – виправно-трудовах колоніях – від 1-го дня до 3-х років.

25.12.1958 було прийнято Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік, ст. 21 яких містила покарання у вигляді ді позбавлення волі. Прийнятий 28.12.1960 КК УРСР (набрав чинності у квітні 1961 р.) виходив із принципів і загальних положень Основ. Деякі покарання було уточнено. Так, позбавлення волі із суворою ізоляцією і позбавлення волі без суворої ізоляції було об'єднано в одне покарання – позбавлення волі. Позбавлення волі як покарання, що полягало у примусовій ізоляції засудженого від суспільства на визначений у вирокові суду строк із його обов'язковим поміщенням у спеціальні виправно-трудова заклади, могло тривати від 3-х місяців до 10-ти років, а за особливо тяжкі злочини і для особливо небезпечних рецидивістів – не більше 15-ти років. Для осіб, які не досягли 18 років, максимальний термін позбавлення волі становив 10 років.

Позбавлення волі стало «гуманістичним» виразником вироку радянського суду. Реальність полягала у тому, що це покарання було покликане попереджати вчинення злочинів і корегувати поведінку тих, хто їх уже вчинив, із максимально позитивним ефектом для держави, наприклад ГУЛАГ був ефективним способом стимулювання індустріалізації СРСР, можливості дешевого видобутку корисних копалин і місцем призначення жертв Великої чистки.

Зі здобуттям незалежності перед Україною постало багато завдань, серед яких основне місце належало законотворчості. 29.12.1999 рішенням Конституційного суду України було скасовано смертну кару і введено самостійний вид покарання – довічне позбавлення волі. Косметична редакція старого КК не могла задовольнити вимоги кримінально-правової політики, й у 2001 р. було прийнято чинний КК. Відповідно до ст. 63 КК, «покарання у вигляді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років...», однак у разі призначення покарання за сукупністю вироків згідно зі ст. 71 КК, «у разі якщо хоча б одне з кримінальних правопорушень є особливо

тяжким злочином, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років».

Поєднуючи у собі покарання з високим корекційним потенціалом і можливістю контролю, позбавлення волі є найбільш суворим видом покарання. Ця теза впливає із цінності волі людини і правил ієрархічності побудови системи покарань. Разом із такими проблемами, як руйнівний вплив в'язничного середовища на особистість, переривання соціальних зв'язків, трудової діяльності, складність реінтеграції й окремі аспекти середньовічного тюремного життя, які, на жаль, існують і досі: гігієна, лікування і т. д., позбавлення волі як вид покарання має і законодавчі проблеми, зокрема виділимо: 1) розмитість меж категорій злочинів – в окремих випадках законодавець указує лише максимальний строк позбавлення волі, наприклад, згідно зі ст. 116 КК, умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, «карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк». Такий підхід призводить до того, що за вчинення нетяжкого злочину винний може отримати покарання суворіше, ніж за вчинення тяжкого: суд може призначити покарання у вигляді двох років позбавлення волі за побої і мордування (ч. 2 ст. 126 КК), адже санкція передбачає «обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк», і три роки за необережне знищення чи пошкодження майна (ст. 196 КК), оскільки покарання може бути призначене у вигляді «обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк»; 2) відсутність строкової варіації – у ч. 6 ст. 153 КК «Сексуальне насильство» – покарання встановлюється або на рівні 15 років, або на рівні довічного позбавлення волі, таким чином альтернативна довічному позбавленню волі санкція необґрунтовано (чому саме за цей злочин?) встановлена на рівні верхньої законодавчо допустимої межі, що погіршує і становище особи, і якість кримінального законодавства; 3) існують логічні протиріччя, крім того, що у тяжких і особливо тяжких злочинах зустрічається великий набір альтернатив, вони ще й варіюються від найменш суворого штрафу до найбільш суворого позбавлення волі, хоча, за слушним твердженням Н.А. Мирошниченко, «їх не можна об'єднувати в одній типовій санкції як основні альтернативні види покарання...» (Myroshnychenko, 2016); 4) визначенням критерію ступеню тяжкості вчиненого злочину слугує позбавлення волі: «ступінь тяжкості злочину, за

вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у вигляді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у вигляді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин» (ч. 7 ст. 12 КК). Надання переваги саме цьому виду покарання є даниною багатолітньої традиції, однак цілком очевидно, що у зв'язку з уведенням розподілу на злочини і проступки ні позбавлення волі, ні будь-який інший вид покарання не повинні опосередковувати ступінь тяжкості кримінального правопорушення, а індикатором повинна бути типова санкція. Такий підхід утілено у проєкті КК, у якому автори відмовилися від викладення санкцій у нормах Особливої частини і розділили злочини на 10 ступенів у ст. 3.1.6. «Санкції за злочини». Ми вважаємо поділ на 10 ступенів надмірним і хоча Лезо Оккама (закон економії, *lex parsimoniae*) презумпція, а не аксіома у цьому разі – *Numquam ponenda est pluralitas sine necessitate* («Різноманіття не слід припускати без необхідності») – виглядає цілком доречно, адже належної диференціації злочинів можна досягнути і за існуючої сьогодні чотирьохланкової системи поділу кримінальних правопорушень на проступки та нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі злочини. Окрім того, складно не погодитися з Н.А.Мирошниченко, яка наголошує, що встановлення ступенів «не допомагає, а лише ускладнює розуміння видів злочинів» (Myroshnychenko, 2021). Слушною видається думка В.О. Тулякова, який указує на необхідність «оптимізації кількості спеціальних норм в Особливій частині КК, наприклад правильним було б змінити диспозицію ст. 15 КК, перейменувавши її на «умисне посягання на життя» і прибравши тим самим норми, які порушують принцип рівності і надають додаткову охорону представникам органів державної влади, працівникам правоохоронних органів, працівникам органу правосуддя...» (Tuliakov, 2011) – санкції статей Особливої частини потребують саме оптимізації, а не повної ліквідації. Ця думка ґрунтується, по-перше, на положеннях загальнотеоретичної юриспруденції: гіпотеза, диспозиція і санкція обов'язково повинні бути елементами норми, «відсутність хоча б одного з них робить норму збитковою... Якщо немає санкції, це робить норму права безсильною: навряд чи можна розраховувати на виконання норми права, яка не підкріплена якою-небудь санкцією» (Mogozova, 2010). Натомість автори проєкту КК пішли дорогою «бланкетності», хоча необхідність існування санкцій у статтях Особливої частини, на нашу думку, базується на логічній необхідності збереження струк-

тури кримінальної норми. По-друге, структура каральної системи у Загальній частині повинна концептуально окреслювати межі покарань, уявлення про нього і його види, тоді як одним із завдань Особливої частини є приналежність цих видів покарань до конкретних складів злочину. Санкції у статтях Особливої частини – не технічне знаряддя, а конкретика, зручність, чіткість і для правозастосувачів, і для громадян, інтереси та потреби яких у розумінні кримінального закону повинні забезпечуватися.

Окрім того, автори проєкту КК відмовляються від установлення привілейованих або кваліфікованих складів безпосередньо у кримінальній нормі, натомість у п. 1 ст. 1.3.1 проєкту КК уводиться «базовий ступінь тяжкості злочину – 1, 3, 5 або 7 ступінь тяжкості злочину, визначений на підставі виду шкоди (ст.ст. 2.1.7–2.1.10 проєкту КК), без урахування ознак складу злочину, які змінюють ступінь тяжкості злочину, та зазначений у статті книг 4–8 проєкту КК»; у п. 36 ст. 1.3.1 проєкту КК «ознака складу злочину, яка змінює ступінь тяжкості злочину – ознака, яка порівняно з базовим ступенем тяжкості злочину знижує або підвищує тяжкість злочину...», ознаки, які знижують або підвищують тяжкість злочинів, планується викласти на початку кожного розділу. Наприклад, ознакою складу злочину, яка знижує на два ступеня тяжкість злочинів, передбачених Розділом 4.1. «Злочини проти життя людини», є вбивство «...виключно з мотиву співчуття до невиліковно хворої людини (крім неповнолітньої особи або вагітної жінки) та з метою позбавлення її нестерпних фізичних страждань за її неодноразовим, явно вираженим проханням» – наскільки доречним є визнання евтаназії («легкої смерті») обставиною, що знижує тяжкість злочину, питання складне, оскільки неможливо передбачити, чи не буде ця обставина використовуватися як прикриття для вбивства і досягнення корисливих цілей. Убивство вважається злочином 7-го ступеня і передбачає ув'язнення на строк від 10 до 13 років, натомість зниження на два ступеня зробить його злочином 5-го ступеня із санкцією «ув'язнення на строк від 6 до 8 років». До обставин, які знижують тяжкість злочинів на три ступені, відноситься, наприклад «зумовлений пологами особливий психофізіологічний стан, у якому перебувала мати, яка вчинила вбивство своєї дитини під час пологів або відразу після пологів» (п. а ст. 4.1.2 проєкту КК); до ознак, які підвищують на два ступені тяжкість злочину, відноситься, наприклад, убивство двох або більше осіб (п. а ст. 4.1.3). І хоча автори проєкту КК використовують фразу

«злочинів, передбачених цим Розділом», в усіх випадках, які на разі опубліковані, йдеться лише про вбивство. Інші розділи також переважно містять указівку на конкретні склади злочинів, тому вважаємо, що зручніше це було б викласти безпосередньо у нормах відповідних статей Особливої частини з указівкою на санкції, а не на посилання у Загальній частині проєкту КК.

Ще одним негативним, на нашу думку, нововведенням є повернення короткострокового ув'язнення. Строковість покарання у вигляді позбавлення волі – категорія умовна: ніхто достеменно не зможе визначити скільки потрібно часу конкретному злочинцеві, який учинив той чи інший злочин, для того, аби виправитися – строк не є сутнісним елементом тюремного ув'язнення, за винятком більше філософського – що все, що існує має мати певну тривалість: *est modus in rebus* («усе має свою межу»); окрім того, строк – якоюсь мірою частина в'язничної дисципліни, особливо на тлі можливості його скорочення.

Злочин 1-го ступеня передбачає покарання у вигляді штрафу у розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох місяців до двох років. Мінімальний строк ув'язнення встановлено на рівні трьох місяців. Для порівняння: у чинному КК цей строк встановлено на рівні 1-го року, і такий підхід видається нам більш прийнятним. По-перше, короткострокове ув'язнення, яке повертається з радянських часів, не дає достатньої кількості часу для виправлення злочинця, натомість цього часу може бути достатньо для впливу несприятливого в'язничного середовища. По-друге, з погляду загальної та індивідуальної превенції вони контпродуктивні: стримуючий ефект мінімальний, а ризик є прийнятним для потенційних злочинців. А отже, по-третє, зростає можливість непропорційного економічного обтяження держави: фінансування пенітенціарної системи збільшиться, однак на рівень злочинності це навряд чи вплине. Ніде у світі збільшення кількості ув'язнених не призвело до зменшення рівня злочинності. Натомість замість функції найвищого покарання в'язниці в очах творців проєкту КК стає головним інструментом виправлення тих, хто порушив кримінальний закон. Такий підхід може видатися однобічним, особливо апологетам «шокової терапії» для злочинців, які вчинили злочин уперше, або як більш м'яка альтернатива довічного ув'язненню, але, на нашу думку, із цією функцією повинні впоратися альтернативні ув'язненню покарання, натомість зниження

існуючого порогу ув'язнення може призвести до переповненості в'язниць.

Доречним є уведення альтернативи у вигляді обмеження волі, яке може стати «напіввільним режимом» передбачати, що засуджений повинен залишатися у виправному закладі у конкретно визначений час, а решту часу займатися професійною діяльністю, пошуком роботи чи навчанням, будувати особисте життя, реалізовувати у життя план реінтеграції. Хорошим пробаційним елементом було б поміщення його під електронний нагляд і готовність до приходу представника органу пробації. Орієнтація злочинця на власне здоров'я, соціальну, професійну сферу може стати кращим захистом від рецидиву. Особливо доречним призначення цього покарання буде за умови добровільного відшкодування шкоди – реституції та компенсації.

Громадські роботи – теж альтернатива короткостроковому ув'язненню: неоплачувана робота карає засудженого, змушуючи його здійснювати діяльність на благо суспільства у рамках корекційного процесу, не знімаючи з нього сімейних, соціальних, матеріальних обов'язків. Короткострокове ув'язнення може бути неприпустимим з урахуванням особи злочинця і діяння, у якому він винен, натомість громадські роботи залучають його до системи соціальної реінтеграції. Робота на користь суспільства не спроможна виправити багатьох злочинців: рецидивістів, осіб із сильним антисоціальним спрямуванням, професійних злочинців, білокомірцевих злочинців, але, наприклад, «незаконні дії щодо інформації про особисте чи сімейне життя» (ст. 4.8.3. проєкту КК), «порушення таємниці кореспонденції» (ст. 4.8.5. проєкту КК), «обмеження права на отримання загальної середньої освіти» (ст. 4.9.6. проєкту КК) тощо, які відносяться до злочинів 1-го ступеня, на нашу думку, можуть бути визнані тими злочинами, з якими можна боротися шляхом не лише призначення покарання у вигляді обмеження волі, а й громадських робіт.

Доповнення системи покарань цими видами дасть змогу залишити місця у в'язниці для більш серйозних злочинців, знизити вартість відбування покарання, залучити громадськість до процесу виправлення і ресоціалізації порушників.

Звісно, завжди можна у рамках відстоювання позиції такого надмірного скорочення виглядів покарань апелювати до широкого набору заходів безпеки, однак вони поки що невикористані практикою – це тільки пророцтво нового «безпечного» правосуддя на відміну від покарань, які пройшли випробування і теорією, і практикою.

Після скасування смертної кари позбавлення волі стало найбільш серйозною кримінальною санкцією. Логічно, що за цих умов у системі покарань воно повинно мати винятковий статус: «ніхто не повинен бути позбавлений волі, окрім випадків, коли це є заходом останнього вжитку, та у визначеному законом порядку» (Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила, 2006). Жодна система покарань не повинна існувати, якщо між найменш і найбільш суворим покаранням – прогалина. Для суспільства і для злочинця тюремне ув'язнення завжди було єдиним «справжнім» вироком: із соціального погляду жоден інший не є настільки помітним і ефективним, як тюремне ув'язнення, незважаючи на його пагубні наслідки. Однак у запропонованій редакції проєкту КК це покарання може стати єдиним й у правозастосовній практиці: в'язниця має всі шанси стати автоматичною реакцією на злочин не лише на тлі неспроможності сплати штрафу, сума якого стартує з 20 тис грн, а й тому, що починаючи зі злочинів 4-го ступеня ув'язнення з градацією строків стає єдиною можливістю покарання: так, за вчинення злочину 4-го ступеня передбачається покарання у вигляді ув'язнення на строк від чотирьох до шести років; 5-го – на строк від шести до восьми років. Злочин 5-го ступеня є «погроза заподіяти смерть» (ст. 4.4.1 проєкту КК); для порівняння: у чинному КК «погроза вбивством» (ч. 1 ст. 129 КК) є проступком, а ч. 2 ст. 129 КК – злочином, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Погроза заподіяти смерть людині в очах авторів проєкту КК за тяжкістю є рівноцінним зґвалтуванню (ст. 4.6.2 проєкту КК), злочинному лідерству (ст. 5.1.4. проєкту КК) і терористичному діянню (ст. 5.2.2. проєкту КК), які також є злочинами 5-го ступеня; 6-го – ув'язнення на строк від восьми до десяти років; 7-го – ув'язнення на строк від десяти до тринадцяти років; 8-го – ув'язнення на строк від тринадцяти до шістнадцяти років; 9-го – ув'язнення на строк від шістнадцяти до двадцяти років або довічне ув'язнення. Проаналізувати приналежність конкретних злочинів до більшості ступенів поки що не видається можливим, оскільки Особлива частина проєкту КК ще не завершена.

Злочини 10-го ступеня потенційно каратимуться «ув'язненням на строк від двадцяти до тридцяти років або довічним ув'язненням». Підвищення строків видається позитивним. Нова кримінальна логіка, безумовно, заснована як на аналізі ризиків (транскордонна організована злочинність, тероризм, геноцид, військові зло-

чини є постійними загрозами), так і на вимогах Римського статуту міжнародного кримінального суду, який у п. а ст. 77 передбачає позбавлення волі, строк якого не перевищує 30 років. Однак проєкт закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» передбачає можливість перегляду рішення судом через 10 років: «Покарання у вигляді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у вигляді позбавлення волі строком від 15 до 20 років, якщо засуджений відбув не менше 10 років призначеного судом покарання», що також є вимогою міжнародної інституції – ЄСПЛ, обов'язок виконання рішень якого взяла на себе Україна, отже, очевидним стає той факт, що положення щодо довічного позбавлення волі знайдуть своє відображення й у новому кримінальному законодавстві. Потенційно довічне зможе тривати 25 років, а строкове – 30 років. У разі прийняття нового КК, де максимальний строк сягає 30 років, складеться ситуація, де в окремих випадках «довічне» ув'язнення темпорально буде коротшим, аніж строкове.

Серед позитивних аспектів – уточнення термінології: автори проєкту КК уводять «ув'язнення» (псл. *vezati* основа *vez-*, очевидно, є результатом контамінації коренів **qz-* < іє. **angh* (пор. стсл. жзъкь «вузький», гр. *υῡω* «зв'язую», лат. *ango* «звужую») і іє. *ergh-* (стсл. от-врзж «розкрию, відчиню», др. *верзати* «в'язати», лит. *veržti* «стягувати, стискати, давити»)) (Melnychuk, 1982). Відповідно до ч. 1 ст. 3.1.4. проєкту КК, «ув'язнення на певний строк полягає у строковому триманні та ресоціалізації засудженого в місці ув'язнення».

«Позбавлення волі» – евфемізм, який був покликаний надати радянському кримінальному правосуддю більш милостиве обличчя. Підхід, вибраний радянським законодавцем і втілений у чинний кодекс, є вузьким і широким водночас. Вузьким тому, що «позбавлення», яке тягне за собою призначення покарання у вигляді позбавлення волі, не зводиться лише до «волі». Бути «вкинути у тюрму», «ув'язненим» – означає бути позбавленим можливості усамітнення, позбавленим можливості займатися професійною діяльністю, позбавленим сімейного і емоційного життя і, зрештою, позбавленим комфорту. Широкий – адже якщо розглядати волю як «здатність до вибору діяльності й до внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення» (Pobirechnko, 2007), то й інші види

покарань позбавляють волі: позбавлення права керувати транспортними засобами – здатність вибрати пересування за кермом автомобіля; громадські роботи – займатися іншою роботою або проводити час на дозвіллі і т. д.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає змогу дійти таких висновків: 1. Перші форми ув'язнення з'являються у часи князівської доби, а його законодавче закріплення як виду покарання відбулося у царський період. Процес еволюції каральної системи поставив під сумнів доцільність кривавої розплати за вчинення злочинів – різних мученицьких виглядів смертної кари і тілесних покарань. І хоча радянська правотворчість ще залишила смертну кару, трансформоване у «позбавлення волі» ув'язнення стало центральною фігурою репресивної системи. 2. «Позбавлення волі» закріплено й у чинному КК, цей термін, на нашу думку, лише частково розкриває зміст покарання. Однак дефекти чинного законодавства не лише термінологічні: розмитість меж категорій злочинів, відсутність строкової варіації, логічні протиріччя – ось мала частина проблемного поля. 3. Проєкт КК покликаний удосконалити норми кримінального права, зокрема й у частині уточнень і оптимізації положень стосовно покарань. Позитивними видаються повернення терміна «ув'язнення» і підвищення максимального строку ув'язнення до 30 років, натомість установа мінімального строку на рівні 3-х місяців, що повертає короткострокове ув'язнення, підтримати не можемо. Не видається обґрунтованим і поділ злочинів на 10 ступенів, адже доктрині, практиці і законодавству відома чотирьохланкова система класифікації кримінальних правопорушень на проступки і нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі злочини; між тим, запропонований у проєкті КК підхід характеризується формалізованою побудовою. Спірною, як мінімум із позиції загальної теорії права, видається ліквідація санкцій у статтях Особливої частини, що запропонована у проєкті КК.

Механізм «переломлення» законодавства вимагає переоцінки існуючих концепцій. Вирішення проблем пеналізації, побудови цілісного опису як усієї системи покарань, так і окремих її елементів, придатних до практичного використання, повинно базуватися передусім на теоретичному підґрунті. Уже тепер можна констатувати якісну роботу авторів проєкту нового КК, і той факт, що запропоновані зміни – не шаблонні корективи, якими часто грішить вітчизняний законодавець, однак і вони частково потребують уточнень, раціоналізації і чекають на своїх дослідників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фойницький І.Я. Учення о наказанні в зв'язі з тюрьмоведенням. Москва : Добросвет-2000 ; Городец-2000. 464 с.
2. Выхорь С.С., Сумин А.В. Очерки истории уголовно-исполнительной системы : монография / ФКОУ ВО Воронежский институт ФСИН России. Иваново : ПресСто, 2019. 468 с.
3. Судебники Иоанна III и Иоанна IV 1497 и 1550 гг. / текст с указ. напеч. проф. М. Ключковым. Харьков : Издание Историко-филологического факультета Императорского Харьковского университета, 1915. 55 с.
4. Тихомиров М.Н., Епифанов П.П. Соборное уложение 1649 года. Москва : Моск. ун-т, 1961. 444 с.
5. Артикул Воинский 1715. URL: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/artikul-voinskii-1> (дата звернення: 28.07.2021).
6. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_032 (дата звернення: 30.07.2021).
7. Римський статут міжнародного уголовного суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 30.07.2021).
8. Білодід І.К., Коломієць В.Т., Ткаченко О.Б. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 1: А–Г / за заг. ред. О.С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с.
9. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник / за заг. ред. Н.А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
10. Проект нового Кримінального Кодексу: редакція від 25.07.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/28/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021.pdf>.
11. Мирошниченко Н.А. Деякі проблеми загальної частини кримінального права України. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 661–671.
12. Мирошниченко Н.А. Роздуми щодо нової редакції КК України. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р. / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2021. Т. 2. С. 146–149.
13. Туляков В.А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой доктрины. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2011. Вип. 1. С. 23–25.
14. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. Москва : Эксмо, 2010. 510 с.

REFERENCES:

1. Foinytskyi Y.Ia. (2017). Uchenye o nakazanyy v svyazy s tiurmovedenyem [The doctrine of punishment in connection with prison science]. M.: Dobrosvet-2000; Horodets-2000, 464 [in Russia].
2. Vykhory S.S., Sumyn A.V. (2019). Ocherky ystoryy uholovno-yspolnytelnoi systemy [Essays on the history of the penitentiary system]. Yvanovo: Yzdatelsko-polyhrafycheskyi kompleks «PresSto», 468 [in Russia].
3. Sudebnyky Yoanna III y Yoanna IV 1497 y 1550 hh. (1915) [Sudebnyky of John III and John IV 1497 and 1550]. Kharkov: yzdanye Ystoryko-fylolohycheskoho fakulteta Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta, 55.
4. Tykhomyrov M.N., Epyfanov P.P. (1961). 1649 hoda [Sobornoe ulozhenye of 1649]. M., Yzd-vo Mosk. un-ta [in Russia].
5. Artykul Voynskiy 1715 [Artykul Voynskiy 1715] <<https://kp.rusneb.ru/item/reader/artikul-voinskii-1>> (2021, lypen, 28).
6. Ievropeyski penitentsiarni (viaznychni) pravyla (Rekomendatsiia № R (2006) 2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnyts) [European penitentiary (prison) rules (Recommendation № R (2006) 2 of the Committee of Ministers of the Member States)] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_032>. (2021, lypen, 30) [in Ukrainian].
7. Rymskyi statut mezhdunarodnoho uholovnoho suda [Rome Statute of the International Criminal Court] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> 30.07.2021 [in Russia].
8. Melnychuk O.S. (red.) (1982). Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. K.: Naukova dumka, 632 [in Ukrainian].
9. Pobirechnko N.A. (red.). (2007). Psykholohichnyi slovnyk [Psychological dictionary]. K.: Naukovyi svit, 274 [in Ukrainian].
10. Proiekt novoho Kryminalnoho Kodeksu [Draft new Criminal Code]: redaktsiia vid 25.07.2021 <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/28/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021.pdf> [in Ukrainian].

11. Myroshnychenko N.A. (2016). Deiaki problemy zahalnoi chastyny kryminalnoho prava Ukrainy [Some problems of the general part of the criminal law of Ukraine]. Mykolaiv: Ilion, 2016, 661-671 [in Ukrainian].
12. Myroshnychenko N.A. (2021). Rozdumy shchodo novoi redaktsii KK [Reflections on the new version of the Criminal Code of Ukraine]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 146-149 [in Ukrainian].
13. Tuliakov V.A. (2011). Nekotorye voprosy sovremennoi uholovno-pravovoi doktryny [Some issues of modern criminal law doctrine] / Odesa: Feniks, 23 – 25 [in Russia].
14. Morozova L.A. (2010). Teoriya gosudarstva y prava [Theory of State and Law]. Moskva: Эksmo, 510 [in Russia].

УДК 343.918:613.98

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-17>

Карина МАРШАЛЕК

аспірант кафедри публічного права, Інститут гуманітарних і соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», пр. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, 49005
ORCID: 0000-0003-4472-4361

Бібліографічний опис статті: Маршалек, К. (2021). Вплив екологічного забруднення на психіку осіб похилого віку, які вчиняють кримінальні правопорушення проти статеві свободи та статеві недоторканості. *Law. State. Technology*, 3, 114–118, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-17>

**ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАБРУДНЕННЯ НА ПСИХІКУ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ**

Статтю присвячено визначенню можливого впливу на психіку осіб екологічного забруднення та взаємопов'язаності даного явища зі злочинністю осіб похилого віку, які вчиняють кримінальні правопорушення проти статеві свободи та статеві недоторканості. Висвітлено необхідність ґрунтовного дослідження даного питання та визначення заходів запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням можливого впливу екологічного забруднення на психіку.

Метою статті є характеристика можливого впливу екологічного забруднення на психіку осіб похилого віку, що вчиняють кримінальні правопорушення проти статеві свободи та статеві недоторканості. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити, як саме може впливати екологічне забруднення на вчинення кримінальних правопорушень проти статеві свободи та статеві недоторканості; 2) проаналізувати за певний період офіційну статистику щодо досліджуваних питань; 3) зробити певні висновки щодо зменшення впливу екологічного забруднення на осіб похилого віку.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній уперше робиться спроба проаналізувати можливий вплив екологічного забруднення на психіку осіб похилого віку під час учинення саме вказаних кримінальних правопорушень. Надаються пропозиції щодо зменшення впливу екологічного забруднення на психіку осіб похилого віку, які вчиняють правопорушення проти статеві свободи та статеві недоторканості.

Як **висновок** у статті наголошується, що є певна негативна закономірність, між екологічно забрудненими областями, регіонами та відповідними областями, регіонами, які мають підвищений криміногенний статус. Роблячи підсумки, можна зазначити, що екологічна ситуація в Україні та конкретно у багатьох місцях залишається вкрай складною, навантаження на навколишнє середовище лише зростає. Забруднення і виснаження природних ресурсів і надалі загрожують фізичному та психологічному здоров'ю населення, що, відповідно, може спонукати окремих осіб до учинення зазначених кримінальних правопорушень.

Ключові слова: екологія, геронтологія, психічне здоров'я, забруднення, кримінальне правопорушення, особа похилого віку.

Karyna MARSHALEK

Postgraduate Student at the Department of Public Law, Institute of Humanities and Social Sciences of the Dnipro University of Technology, 19 Dmytra Yavornytskoho Avenue, Dnipro, Ukraine, 49005
ORCID: 0000-0003-4472-4361

To cite this article: Marshalek, K. (2021). Vplyv ekolohichnoho zabrudnennia na psykhyku osib pokhyloho viku, yaki vchyniaut kryminalni pravoporushennia proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti [The impact of environmental pollution on the psyche of the elderly who commit criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity]. *Law. State. Technology*, 3, 114–118, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-17>

**THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL POLLUTION ON THE PSYCHE OF THE ELDERLY WHO
COMMIT CRIMINAL OFFENSES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INTEGRITY**

The article is devoted to determining the possible impact on the psyche of people of environmental pollution, and the relationship of this phenomenon with the crime of the elderly who commit criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity. Highlights the need for a thorough study of this issue, and the definition of measures to prevent criminal offenses, taking into account the possible impact of environmental pollution on the psyche.

The aim of the article is to characterize the possible impact of environmental pollution on the psyche of the elderly who commit criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity. The realization of this goal involves

solving such **tasks as:** 1) to determine exactly how environmental pollution can affect the commission of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity; 2) to analyze for a certain period the official statistics on the studied issues; 3) draw certain conclusions to reduce the impact of environmental pollution on the elderly.

The scientific novelty of the article is that for the first time, an attempt is made to analyze the possible impact of environmental pollution on the psyche of the elderly in the commission of these criminal offenses. Proposals are made to reduce the impact of environmental pollution on the psyche of the elderly who commit offenses against sexual freedom and sexual integrity.

As a conclusion, the article emphasizes that there is a certain negative pattern between ecologically polluted regions, regions and relevant regions, regions that have a high criminogenic status. Summing up, we can say that the environmental situation in Ukraine and in many places in particular, remains extremely difficult, the burden on the environment is only increasing. Pollution and depletion of natural resources continue to threaten the physical and psychological health of the population. Accordingly, it may motivate individuals to commit these criminal offenses.

Key words: ecology, gerontology, mental health, pollution, criminal offense, elderly person.

Актуальність проблеми. Сучасний стан злочинності в Україні не однозначний та характеризується високим рівнем негативного стану, динаміки, коефіцієнта, географії та неоднорідної структури. Визнаємо: у цілому з кожним роком, десятиліттям злочинність лише зростає, незважаючи на те, що у певні роки окремі види кримінальних правопорушень в окремих областях, регіонах знижуються, але це не є стійкою тенденцією. У різні роки незалежності це підтверджують і українські вчені-кримінологи та практики, зокрема: О. Бандурка, А. Закалюк, В. Голіна, Л. Давиденко, О. Литвак, О. Литвинов, В. Лень, О. Титаренко та багато інших. Запобігання кримінальним правопорушенням сьогодні є головним напрямом діяльності держави та суспільства, зокрема і такому соціально негативному явищу, як геронтологічна злочинність. Для цього необхідно визначити, встановити, проаналізувати як можна більше чинників, явищ, причин, умов та обставин, що впливають на психіку осіб похилого віку. Екологічне неблагополуччя, загрози, виклики є надзвичайно сильним тригером, що викликає все більш серйозні психологічні проблеми різного ступеня тяжкості, провокує зростання злочинності, особливо серед «уразливого населення», а саме осіб похилого віку.

Зазначене свідчить про актуальність дослідження впливу екологічного забруднення на психіку осіб похилого віку, що вчиняють кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості в різні часи розглядали вітчизняні, радянські та зарубіжні дослідники, зокрема: Ю. Александров, Ю. Антонян, І. Бандурка, В. Вітвицька, Б. Гульман, О. Джужа, Л. Дорош, О. Дудоров, А. Дяченко, О. Кальман, М. Конєва, Г. Краснюк, К. Кулик, В. Лень, О. Світличний, О. Синєокий, С. Тасаков, С. Романцова, С. Чмут, В. Фурса, О. Харитоновна, П. Хряпінський та ін.

Окремі питання геронтологічної злочинності розглядалися А. Андрушком у монографії «Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання» та О. Самойловою у роботі «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання умисним вбивствам та умисним тяжким тілесним ушкодженням, що вчиняються особами похилого віку».

Безпосередньо питання впливу екологічних чинників на психічне здоров'я особи досліджували В. Вьон, І. Гуцук, А. Нижник, Г. Тараненко, М. Шугай, Н. Рингач.

Метою статті є характеристика ймовірного впливу екологічного забруднення на психіку осіб похилого віку, що вчиняють кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Виклад основного матеріалу. Усі процеси на землі пов'язані між собою, людина як біосоціальна істота є частиною біосфери і лише одним із видів життя. Будь-яка діяльність людини впливає на оточення, середовище та погіршення екології для всіх живих істот, у тому числі й для самої себе.

XX–XXI ст. є століттями промислової революції та технологій, водночас це століття масових вирубок лісів, забруднення довкілля відходами радіоактивного та інших випромінювань, збільшення розмірів промислових об'єктів та забруднення повітря внаслідок їхньої роботи.

Відповідно до Словника-довідника з екології, забрудненням навколишнього природного середовища є надходження в навколишнє природне середовище і (або) утворення в ньому шкідливих (забруднюючих) речовин у концентраціях, що перевищують установлені нормативи якості довкілля (Лановенко, 2013).

За останні 200 років площа лісів зменшилася більше ніж удвічі. Із 1990 р. планета втратила понад 125 млн га лісу. Нині на планеті знищується близько 14 млн га лісу щороку, близько 2% яких є тропічними та виробляють більшу

кількість кисню на планеті. До початку масової вирубки лісу площа лісопокриття у світі сягала близько 80 млн км², нині площа становить менше 30 млн км² (Домаранський, 2010). Відповідно, це стосується й України. Сьогодні тут панує повний безлад, вирубуються легально, напівлегально та нелегально великі ділянки лісів. Населенням із цього питання, на жаль, ніхто не займається (виховання, збереження, заборона, розуміння, усвідомлення, обмеження тощо).

За останні роки у світі часто відбуваються пожежі, зокрема і в Україні, вигорає багато гектарів лісу. В Україні ці лісові масиви висаджувалися за часів СРСР. На жаль, після пожеж він не відновлюється (висаджується) у таких масштабах, як за тих часів.

Знов-таки у світі та неймовірно швидко в Україні забруднюються (промислове, побутове забруднення) річки. Українські очисні споруди здебільшого застарілі, недосконалі та не відповідають світовим стандартам. У нас відбуваються скиди використаної (певною мірою забрудненої, недостатньо очищеної) води, а часто взагалі без очищення. Багато вчених стверджують, що в Україні незабаром дефіцитом буде прісна вода.

Багатьма науковими дослідженнями з різних галузей доведено зв'язок між забрудненням навколишнього середовища (повітря, вода, надра) та захворюваністю населення. ВООЗ неодноразово підкреслював, що забруднення повітря призводить до збільшення захворюваності та смертності в усьому світі. Найбільш ризикованим для здоров'я людей є забруднення атмосферного повітря. Згідно з даними ВООЗ, понад 80% усіх захворювань більшою чи меншою мірою залежать від якості повітря. На території України впливу атмосферного забруднення зазнає приблизно 35% усього населення країни (ВООЗ, 2021).

Значні екологічні проблеми виникають через збереження токсичних вибухових та інших небезпечних речовин, що призводять до забруднення біосфери, й їх використання або знищення за техногенних аварій є надто небезпечним не лише для фізичного, а й психічного здоров'я особи.

Усі вищезазначені чинники, явища, причини, умови, обставини позначаються також і на психічному здоров'ї населення. Дія екологічного забруднення, як природного, так і штучного, лише зростає з кожним роком.

Разом із тим вплив на стресовий стан збільшують стихійні лиха, техногенні катастрофи, аварії, які все частіше виникають на планеті та викликають не лише численні соціальні, гуманітарні, психологічні проблеми, а й безумовний страх.

В останні роки внаслідок інформаційних змін населення отримує все більш детальну інформацію щодо всіх можливих об'єктів, які є потенційно небезпечними для здоров'я людини. Відкриття державних даних у сфері екології дали можливість українцям стежити за якістю повітря, відслідковувати санітарну боротьбу зі стихійними звалищами, пожежами, а також певною мірою контролювати дотримання підприємствами екологічного законодавства.

Екологічне неблагополуччя є надзвичайно сильним тригером, що викликає все більш серйозні психологічні, психіатричні проблеми різного рівня.

Усі чинники, які вказані вище, сприяли виникненню науки про екологію, екологічної психології, психіатрії для захисту довкілля та збереження екологічного здоров'я населення.

Кожне конкретне правопорушення викликається не однією ізольованою причиною, а сукупністю детермінант, які діяли у різні часи та в різних умовах. Як і кожний свідомий людський учинок, правопорушення має своїм безпосереднім та найближчим джерелом суб'єктивний вольовий акт – рішучість учинити те чи інше діяння.

Вольовий акт під час учинення правопорушення – результат, як правило, взаємодії двох груп чинників: асоціальних поглядів та установок даної особи і конкретної життєвої ситуації, в якій вона перебувала перед учиненням правопорушення. Об'єктивна дійсність детермінує, визначає поведінку людини: безпосередньо (вплив ситуації) та опосередковано (попереднє формування особи). Співвідношення ролі вказаних чинників у кожному разі може бути різним.

Аналізуючи детермінанти геронтологічної злочинності, варто нагадати, що у більшості осіб похилого віку, які вчиняють кримінально карані діяння, наявними є певні психічні хвороби (тяжкі), психічні відхилення (не тяжкі).

Виявлення детермінант, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень осіб похилого віку, важливе для розроблення необхідних профілактичних заходів. Одними з таких детермінантів можливо в певних випадках уважати екологічний вплив, тиск та психолого-психіатричні проблеми, що виникають унаслідок багаторічного екологічного суттєвого неблагополуччя.

Особи похилого віку різні за стилем життя, психологічними змінами, сприйняттям світу, політичними поглядами та сприйняттям інформації взагалі. У похилому віці особа може відчувати певний особистісний конфлікт, що виникає через зміну життєвих пріоритетів та орієнтирів. У похилому віці відбуваються не лише фізіологічні зміни, а й емоційні, соціальні. Дані особи втрачають

упевненість у собі, світі, виникають складності щодо сприйняття нової інформації та аналізу такої через певну напругу та стрес. Це може призводити до складнощів сприйняття нових ситуацій, що надалі стають причинами гострих емоційних змін, тривожних розладів та настання деменції.

За даними ВООЗ, психічні розлади, відхилення становлять 12–15% глобальної кількості хвороб у всіх країнах світу. Психологічний стан – це, перше за все, благополуччя, за якого кожна особа реалізує свій потенціал і може впоратися з життєвим стресом (ВООЗ, 2021).

Критерії психічного здоров'я, щоб були визначені ВООЗ, можливо визначити так:

- відчуття постійності та відсутності переживань;
- відповідність психологічних реакцій впливам середовища;
- здатність змінювати життя відповідно до життєвих ситуацій та обставин та ін.

Хотілося б зазначити, що на психологічне здоров'я осіб похилого віку впливають також бідність, урбанізація, безпритульність, безробіття, низький рівень освіти, екологічне становище та багато іншого.

Найбільше від брудного повітря страждають люди похилого віку, що мають певні хронічні захворювання. Відповідно до рейтингу міст із найбруднішим повітрям в Україні, що був складений Центром геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського, лідерами серед усіх міст стали Маріуполь, Кам'янське та Одеса.

До першої десятки найбрудніших міст також потрапили Дніпро, Кривий Ріг, Миколаїв, Київ, Херсон, Черкаси і Запоріжжя (Рейтинг міст, 2021).

Відповідно до статистичних даних про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за регіонами України з 2001 по 2019 р., найбільш криміногенними є місто Київ (8,47) Дніпропетровська область (9,38) та Донецька область (9,60). Також серед областей із великим відсотком зареєстрованих кримінальних правопорушень можна відзначити Запорізьку, Херсонську та Черкаську.

Відповідно до відомості про кількість осіб, притягнутих у 2014–2019 рр. до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості осіб у віці 60 років і більше, найбільше було притягнуто в Дніпропетровській, Київській, Херсонській та Харківській областях та м. Київ.

Так, у Дніпропетровській області 65-річний чоловік, під наглядом якого лишила дітей – 13- і 4-річних дівчаток – прийомна дочка, цілу ніч глумився над старшою із сестричок і фотогра-

фував її голою на мобільний телефон та ґвалтував її (Дід цілу ніч ґвалтував 13-річну онуку..., 2019).

У с. Карапиші Миронівського району Київщини поліція затримала 76-річного чоловіка, який шляхом шантажу примушував 14-річну дитину до статевих стосунків. До поліції звернулася мати потерпілої дівчинки й повідомила, що протягом двох років чоловік із сусіднього села, погрожуючи тим, що все розповість у школі, де навчається дитина, примушував її до статевих стосунків. Про це повідомляє ГУ Національної поліції в Київській області. Зазначається, що дівчинка відзняла на телефон усі непристойності, що й послугувало доказом для затримання педофіла. Зловмисником виявився 76-річний місцевий чоловік, у помешканні якого все й відбувалося. Чоловіка негайно було затримано в порядку ст. 208 КПК України. За цим фактом відкрито кримінальне провадження за ч. 2 ст. 156 КК України (розбещення неповнолітніх) (Дівчинка зняла все на телефон..., 2018).

На нашу думку, простежується певна закономірність між екологічно забрудненими областями та областями, що мають підвищений криміногенний статус. Зазначимо, що вищевказані винуватці все життя прожили у цій місцевості, де і вчиняли кримінальні правопорушення. Раніше там також учинялися кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, але іншими особами. Є велика ймовірність, що саме завдяки і цій причині (вплив забруднення) високим є рівень учинення «статевих злочинів». Але подальші глибокі дослідження, передусім генетиків, біологів, психологів, психіатрів, екологів, соціологів та кримінологів, попереду.

Роблячи підсумки, зазначимо, екологічна ситуація залишається вкрай складною, тенденції невтішні, навантаження на навколишнє середовище лише зростає. Забруднення і виснаження природних ресурсів і надалі загрожують фізичному та психологічному здоров'ю населення України.

Для поліпшення екологічного становища та, відповідно, зниження криміногенної ситуації в державі необхідно:

1) здійснення на державному рівні щодо екологічних проблем в Україні системної профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень;

2) ужиття заходів для запобігання вчиненню насильства в сім'ї та його припинення;

3) підвищення якості життя (за багатьма показниками) осіб похилого віку та соціальної адаптації;

4) створення спеціальних підрозділів при соціальних службах для соціального підтримання, супроводження психічно хворих осіб похилого віку та ведення обліку;

5) створення розгалуженої системи (центрів) соціально-громадської допомоги для осіб похилого віку, що надаватимуть допомогу психологів, соціологів, соціальних робітників, юристів;

6) проведення системної реабілітації (соціально-громадської, медико-санітарної, санітарно-екологічної тощо) в особливо екологічно забруднених містах України;

7) запровадження постійного державного моніторингу щодо поетапного поліпшення екологічної ситуації в Україні;

8) розроблення державної багатоцільової програми (європейського рівня, з європейськими стандартами, фінансуванням, професійним кадровим забезпеченням, звітністю та контролем) щодо поліпшення екологічної ситуації в Україні;

9) удосконалення національного екологічного законодавства з урахуванням можливого впливу екологічного забруднення на психіку осіб похилого віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лановенко О.Г., Остапішина О.О. Словник-довідник з екології : навчальний посібник. Херсон, 2013. 226 с.
2. Домаранський А.О. Знеліснення Правобережжя Середнього Подніпров'я у межах Кіровоградської області: сучасний стан і тенденції. *Український ботанічний журнал*. 2010. С. 40–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UBJ_2010_67_1_7 (дата звернення: 03.08.2021).
3. Забруднення навколишнього середовища. ВООЗ : вебсайт. URL: <https://www.who.int/ru/> (дата звернення: 04.08.2021).
4. З'явився рейтинг міст із найбруднішим повітрям в Україні. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/z-yavivsya-rejting-mist-z-najbrudnishim-povitryam-v-ukraini/> (дата звернення: 03.08.2021).
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України* : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 04.08.2021).
6. «Стара скотина»: дід цілу ніч гвалтував 13-річну онуку і знімав на телефон. URL: <https://t1.ua/news/30609-stara-skotyna-did-tsilu-nich-gvaltuvav-13-richnu-onuku-i-znimav-na-telefon.html> (дата звернення: 05.08.2021).
7. Дівчинка зняла все на телефон: на Київщині пенсіонер протягом двох років гвалтував дитину. URL: <https://www.unian.ua/incidents/10182065-divchinka-znyala-vse-na-telefon-na-kijivshchini-pensioner-protyagom-dvoh-rokiv-gvaltuvav-ditinu-foto.html> (дата звернення: 04.08.2021).

REFERENCES:

1. Lanovenko O.G. Ostapishina O.O. (2013). *Slovník_dovidník z ekológie* [Dictionary-reference book on ecology]. Herson [in Ukrainian].
2. Domaranskii A.O. (2010). Znelisnennya Pravoberejja Cerednogo Podniprovia u mejah Kirovogradskoi oblasti suchasni stan i tendencii [Deforestation of the Right Bank of the Middle Dnieper within the Kirovohrad region: current status and trends.]. *Ukrainskii botanichnii jurnal- Ukrainian Botanical Journal* 40-48 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UBJ_2010_67_1_7 [in Ukrainian].
3. Sait VOOZ [Site of WHO]. *www.who.int* Retrieved from <https://www.who.int/ru/> [in Ukrainian].
4. Z'yavivsya rejting mist z najbrudnishim povitryam v Ukrayini [There is a rating of cities with the most polluted air in Ukraine]. (n.d.). *ecopolitic.com.ua* Retrieved from <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/z-yavivsya-rejting-mist-z-najbrudnishim-povitryam-v-ukraini/> [in Ukrainian].
5. Pro zareyestrovani kriminalni pravoporushennya ta rezultati yih dosudovogo rozsliduvannya. Generalna prokuratura Ukrayini [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation. General Prosecutor of Ukraine]. (n.d.). *old.gp.gov.ua*. Retrieved https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo [in Ukrainian].
6. «Stara skotina»: did cilu nich gvaltuvav 13-richnu onuku i znimav na telefon [«Old cattle»: grandfather raped his 13-year-old granddaughter all night and filmed on the phone]. (n.d.). *t1.ua* Retrieved <https://t1.ua/news/30609-stara-skotyna-did-tsilu-nich-gvaltuvav-13-richnu-onuku-i-znimav-na-telefon.html> [in Ukrainian].
7. Divchinka znyala vse na telefon : na Kiyivshini pensioner protyagom dvoh rokiv gvaltuvav ditinu [The girl filmed everything on the phone: in the Kyiv region, a pensioner raped a child for two years]. (n.d.). *www.unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/incidents/10182065-divchinka-znyala-vse-na-telefon-na-kijivshchini-pensioner-protyagom-dvoh-rokiv-gvaltuvav-ditinu-foto.html> [in Ukrainian].

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-18>**Дмитро ПИЛИПЕНКО**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна, 50065

ORCID: 0000-0003-1299-6178

Бібліографічний опис статті: Пилипенко, Д. (2021). До питання співвідношення принципів кримінально-виконавчого права, політики та законодавства. *Law. State. Technology*, 3, 119–125, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-18>

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА, ПОЛІТИКИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА

У статті досліджено питання співвідношення та співзалежності принципів кримінально-виконавчого права, політики й законодавства. Наголошено, що в теорії кримінально-виконавчого права більшість позицій науковців сконцентровано навколо домінування кримінально-виконавчої політики над правом і законодавством. Провідна роль політики в позиціях науковців відповідним чином відображається під час визначення принципів. Ураховуючи це, принципам кримінально-виконавчої політики відводиться керівна роль під час окреслення ієрархічності засад у межах кримінально-виконавчої дійсності. Висловлено авторську позицію, що такі погляди науковців здебільшого продиктовано врахуванням концепції юридичного позитивізму, яка передбачає домінування державної та/або політичної волі над правовими положеннями та змістом внутрішнього законодавства. До характерних особливостей школи юридичного позитивізму належать формальна визначеність норм права, їх утворення лише волею держави, загальнообов'язковість цих норм для всіх носіїв правосуб'єктності, забезпечення цих норм державою за допомогою механізму примусу. Натомість у теорії права існують й інші погляди щодо визначення сутності права та його співвідношення з політикою та законодавством. Ці погляди акумулюються в межах природно-правової концепції. Науковці, які дотримуються цієї концепції, розглядають право як домінуючу порівняно з політикою. До характерних ознак школи природного права відносять природність походження права, невід'ємність прав від людини з моменту її народження, невідчужуваність прав людини незалежно від волі держави, відображення у праві природних уявлень про моральність та справедливість тощо. У межах статті висловлюється авторська позиція щодо поєднання природно-правової та позитивістської концепцій у межах кримінально-виконавчого права та вироблення універсальної позиції щодо визначення співзалежності принципів політики, права та законодавства. Наголошено на важливості сприйняття саме природно-правової концепції як базисної для подальшого вироблення універсальної позиції щодо визначення співвідношення вказаних категорій принципів.

Ключові слова: принципи кримінально-виконавчого права, принципи кримінально-виконавчої політики, принципи кримінально-виконавчого законодавства, природно-правова концепція, позитивістська концепція.

Dmytro PYLYPENKO

Candidate of Law, Associate Professor at the Department of Criminal Law, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, 21 Stepana Tilhy str., Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine, 50065

To cite this article: Pylypenko, D. (2021). Do pytannia spivvidnoshennia pryncypiv kryminalno-vykonavchoho prava, polityky ta zakonodavstva [About issue of interdependence of principles criminal executive law, policies and legislation]. *Law. State. Technology*, 3, 119–125, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-18>

ABOUT ISSUE OF INTERDEPENDENCE OF PRINCIPLES CRIMINAL EXECUTIVE LAW, POLICIES AND LEGISLATION

The article examines the interdependence and correlation of the principles of criminal executive law, policy and legislation. It is emphasized that in the theory of criminal executive law most of the positions of scholars are concentrated around the dominance of criminal executive policy over law and legislation. The leading role of politics, in the positions of scholars, is appropriately reflected in the definition of principles. Given this, the principles of criminal-executive policy are given a leading role in outlining the hierarchy of principles within the criminal-executive reality. The author's position is expressed that such views of scholars are mostly dictated by the concept of legal positivism, which provides for the dominance of state and/or political will over the legal provisions and content of domestic law. The characteristic features of the school of legal positivism include the formal definition of legal norms, their

formation only by the will of the state, the universality of these norms for all holders of legal personality, the provision of these norms by the state through the mechanism of coercion. Instead, in the theory of law there are other views on the definition of the essence of law and its relationship with politics and law. These views accumulate within the concept of natural law. Scholars who adhere to this concept view law as dominant over politics. The characteristic features of the school of natural law include the natural origin of law, the inalienability of human rights from the moment of human birth, the inalienability of human rights regardless of the will of the state, the reflection in law of natural ideas of morality and justice. The article expresses the author's position on the combination of natural law and positivist concept within the framework of criminal executive law and the development of a universal position on determining the interdependence of the principles of policy, law and legislation. The importance of the perception of the natural-legal concept as a basis for further development of a universal position on determining the ratio of these categories of principles is emphasized.

Key words: principles of criminal executive law, principles of criminal executive policy, principles of criminal executive legislation, natural law concept, positivist concept.

Актуальність проблеми. Реформування внутрішньодержавної системи виконання й відбування кримінальних покарань зумовлює відповідні якісні перетворення в усіх без винятку аспектах цього явища. Одним із напрямів цього процесу є вдосконалення й оптимізація сфери галузевого права. Ключовим чинником цього є з'ясування окремих базисних аспектів нормативного врегулювання функціонального складника кримінально-виконавчої системи. Одним із таких аспектів, безумовно, є визначення принципів як фундаментальних критеріїв функціонування всієї системи виконання й відбування покарань. Ураховуючи сучасні кримінально-виконавчі реалії, науковці відокремлюють ключові складники будови кримінально-виконавчої системи. До таких складників, безумовно, належать політика, право й законодавство тощо. Кожен з окреслених елементів наділяється науковцями відповідним переліком засад із конкретизованим змістом, проте серед учених немає єдності щодо визначення співзалежності цих категорій принципів між собою в межах сучасних кримінально-виконавчих реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з визначенням співзалежності принципів кримінально-виконавчого права, політики й законодавства, досліджувалися в роботах таких науковців, як І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, В.С. Зеленецький, Ю.В. Керняк-Танасійчук, О.Г. Колб, В.В. Кондратішина, О.М. Литвинов, І.С. Михалко, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, П.Л. Фріс, І.С. Яковець та ін.

Співвідношення принципів кримінально-виконавчого права, політики та законодавства розглядається науковцями здебільшого крізь призму позитивістської школи права, що унеможливляє формування об'єктивного погляду стосовно співвідношення зазначених категорій внутрішньодержавних засад.

Метою статті є визначення співзалежності принципів кримінально-виконавчого права,

політики й законодавства з урахуванням наявних теоретичних концепцій із цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення співзалежності принципів кримінально-виконавчої політики, права та законодавства знаходиться в парадигмі співвідношення більш загальних категорій, таких як право та політика або право та держава. У теорії права існують два підходи для з'ясування їх співвідношень. Перший із них – використання школи юридичного позитивізму, яка трактує право як похідне від держави, отже, налаштовує на думку про пріоритет політики та навіть адміністрування над правом, адже держава є головним інститутом політичної системи, і саме вона забезпечує не лише прийняття правових актів, а й їх дотримання (Перегуда, 2005: 169). Право є «системою встановлених або санкціонованих державою регулюючих суспільних відносин, загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується шляхом як переконання, так і державного примусу» (Андрущенко, 2002: 452). Отже, правові норми не лише встановлюються, а й санкціонуються. В останньому випадку вони виступають як зовнішнє стосовно держави явище. Цей аспект об'єктивується у розрізненні поняття «позитивне право» як «офіційний державний інститут, виражений у чинних, забезпечених владою законах та інших юридичних актах» (Мірошніченко, 2003: 23). Характерною особливістю позитивного права є те, що норми поведінки створюються людьми та владно затверджуються у суспільному житті як постійний та імперативний критерій для обов'язкової поведінки. Вони створюються для того, що юридично дозволено, а що юридично не дозволено. Отримують зовнішнє вираження у вигляді законів, юридичних прецедентів та інших джерел (Луцький, 2011: 39). Таким чином, до ознак позитивного права належать: 1) загальнообов'язкова нормативність; 2) вираження норм у законах та інших джерелах, що визнаються державою;

3) формальна визначеність; 4) забезпеченість державою (Алексеев, 1999: 712).

Правовий позитивізм орієнтує громадян на законслухняну поведінку, формує установку на довіру до існуючого правопорядку (Максимов, 2017: 672). З огляду на наявні позитивні критерії позитивізму, більшість науковців, які досліджують проблематику співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та права, дотримуються позиції саме керівної ролі політики у цьому питанні, відповідно, свідомо приєднуються до науковців, котрі відстоюють позитивістську школу права. На наше переконання, шаблонне табування в роботах окремих науковців на використання інших підходів окрім позитивістського у розумінні співвідношення принципів політики та права не є беззаперечним. Перш за все позитивістська концепція містить характерні та доволі суттєві недоліки. Так, Є. Перегуда зазначає, що вона не спроможна повністю пояснити історично-конкретне співвідношення держави і права, права і політики хоча б тому, що становлення правової системи відчуває на собі вплив правових норм, які історично та логічно існують до становлення держави і лише санкціонуються останньою (Перегуда, 2005: 169). В.С. Нерсисянц із цього приводу наголошував, що позитивістський підхід до проблеми права та держави, трактування права як продукту державної влади виявляє обмеженість та формалістичність, адже зміст права розглядався поза категоріями моральності, людської гідності, ідей природно-правової доктрини, а головний постулат полягає у підвладності індивіда праву та обов'язку його дотримуватися. У такому трактуванні право особи також слугує меті підкорення індивіда державі, а не утвердженню пріоритету прав людини над силою державного апарату (Нерсисянц, 1997: 104). О. Лукашева, відстоюючи досить жорстку позицію із цього питання, зазначає, що будь-які вияви пріоритету політики над правом і правами людини є свавіллям. Якими би привабливими не були політичні цілі, вони не можуть стати виправданням виходу за межі права, порушень конституційної законності, прав людини. Права людини, право у цілому покликані обмежувати політичне свавілля державної влади (Лукашева, 1996: 68).

У теорії права існує й інший підхід до з'ясування співвідношення політики та права. Цей підхід відстоюють прибічники природної школи права, яка за своєю сутністю є протилежною до позитивістської. А.Й. Француз стосовно цього питання наголошує, що в рамках школи природного права наголошується на тому, що

в праві встановлюється та задається структура політичної системи, а також містяться інститути, які покликані запобігати виникненню можливих колізій у процесі взаємодії різноманітних елементів політичної системи між собою. Отже, із постулатів цієї школи випливає пріоритет права над політикою (Француз, 2003: 141). Природне право – це висхідні принципи, на основі яких чинні норми приймаються і на підставі котрих здійснюється їх оцінювання. Це відбувається з урахуванням ієрархії цінностей, яку подає філософія, вирішуючи питання про ставлення людини до оточення, у тому числі й ціннісне. Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають дотримуватися закріплених у них приписів, тому що останні відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості. Ці вимоги категоричні у тому сенсі, що не залишають можливості для сумнівів і вагань. Вони гарантують індивідуальній правосвідомості вищу правоту, якщо її власник діятиме у правовому полі (Луцький, 2011: 39). Із погляду теорії природного права принципи права мають самостійну першооснову, формуються у свідомості людини й уже потім (але необов'язково) отримують законодавче закріплення. При цьому головна роль у виявленні та конструюванні таких принципів належить не правотворчості, а саме правоутворенню, більш конкретно – юридичній практиці, яка за своєю природою покликана оперативно реагувати на зміни, що відбуваються у сфері права (Колодій, 1998: 12). Отже, ознаки природно-правової концепції або природного права: 1) усі існуючі правові норми повинні базуватися на об'єктивних засадах, які не залежать від волі людини; 2) норми природного права адресовані всім без винятку правоздатним суб'єктам і закликають дотримуватися встановлених у них приписів, оскільки останні втілюють вимоги справедливості та мають абсолютний характер (непорушні заборони і безумовні ідеали); 3) поряд із нормами законодавства, що утворюють позитивне право, існують постійно діючі норми, які втілюють справедливість, тобто норми природного права; 4) природно-правове мислення ставить собі завданням знаходження підґрунтя позитивного права і критерію його оцінки, а отже, виявляється у двох аспектах: сутнісному (онтологічному) та ціннісному (аксіологічному). Онтологічний аспект являє собою відповідь на питання, що є право, у цьому аспекті сутність феномену права розкривається через поняття «справедливість», а природно-правове мислення виконує функцію пояснення

сутності та розуміння змісту права. В аксіологічному аспекті здійснюється оцінка позитивного права (закону) виходячи з уявлень про сутність права. Ці два аспекти тісно переплітаються, тому що переслідують одну мету – пошук справедливості як сутності права і критерію оцінки закону (Максимов, 2017: 691); 5) виразом природного права є невід’ємні, невідчужувані права людини. Ці права об’єктивно властиві людині від народження і не залежать від волі держави; 6) базисом природного права прийнято вважати моральний мінімум, тобто низку моральних вимог, з яких, власне, формуються природні права суб’єктів (Бариська, 2018: 11).

Ураховуючи ключові ознаки концепції природного права, права людини в загальному вигляді – це універсальна категорія, що характеризує захищену законом міру можливої поведінки людей, яка спрямована на задоволення потреб та інтересів людини шляхом користування елементарними, найбільш важливими благами та умовами безпечного, вільного існування особистості в суспільстві. Права людини характеризують обсяг благ та умов, що забезпечують її вільний розвиток і визначаються суспільним положенням людини (Рижук, 2017: 27).

Ураховуючи ключові ознаки кожної з правових моделей, їхні позитивні аспекти та недоліки, постають закономірні питання: яка із цих моделей є більш прийнятною та пріоритетною для кримінально-виконавчої сфери нашої держави? яка з них є більш релевантною для визначення співвідношення між політикою та правом та, відповідно, між принципами зазначених категорій? Ураховуючи сутність вище окреслених моделей теорії права, на наше переконання, природно-правова модель є пріоритетною для сучасної, вітчизняної кримінально-виконавчої дійсності, адже провідною її ідеєю є постулювання примату права людини над політичною (державною) волею. Наша теза щодо пріоритетності природно-правової моделі додатково визначена законодавцем. Так, у Декларації про державний суверенітет України, яку проголошено 16 липня 1990 р., зазначено: «Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновищих норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» (Декларація про державний суверенітет України, 1990). Так, зміст вищезгаданої ст. 3 Конституції наголошує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, та їх утвердження і забезпечення є головним обов’язком держави. Такий нормативний імператив, відповідно, кореспондує цю правову

тезу до всіх державних інституцій, ураховуючи й суб’єктів та органи політичної влади. Окрім цього, примат права людини визначено нашою державою як основний та незмінний, ураховуючи також імplementовані Україною міжнародно-правові акти, такі, зокрема як: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р., який ратифіковано 19 жовтня 1973 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., яку ратифіковано Україною 17 липня 1997 р.

Отже, ураховуючи основний та незмінний вектор розвитку нашої держави, пріоритетною та релевантною виглядає природно-правова модель для всіх правових сфер нашої держави, у тому числі галузь кримінально-виконавчого права. Таким чином, домінанта політичної волі над правовою основою, яку відстоює переважна більшість вітчизняних науковців, суперечить «стрижневій парадигмі» існування та розвитку нашої держави у вигляді екзистенціальної пріоритетності прав людини. Ураховуючи це, пріоритетність принципів кримінально-виконавчого права над політичними продиктована загальними сучасними політико-правовими реаліями існування та розвитку нашої держави. Проте, вважаємо, пріоритетність цієї моделі не є тотожною її безапеляційній досконалості. В умовах сучасного періоду розвитку суспільства та держави слушною є оптимізація природно-правової моделі. Одним із дієвих шляхів цього є поєднання природно-правової та позитивістської моделей. Такий «симбіоз», як убачається, дає змогу вдосконалити будь-яку зі згаданих правових моделей шляхом вироблення певної універсальності за рахунок запозичення позитивних аспектів іншої моделі. Так, Р.П. Луцький із цього питання зазначає, що практика держав, що визнають природно-правову доктрину походження прав людини, не відкидає їх позитивного оформлення. І природно-правова доктрина, і позитивістський підхід у сучасному світі не виступають як антиподи, антагоністи. Природно-правова доктрина акцентує джерело походження прав людини як невід’ємних, невідчужуваних якостей. Вона ставить права людини вище держави, її «пафос» спрямовано на обмеження прав людини тоталітарних зазіхань держави. Разом із тим, не знаходячи закріплення в позитивному законодавстві, права людини виступають невизначено, розмиті, що ускладнює здійснення державою функцій їх захисту та забезпечення. Природне і позитивне право, продовжує автор, характеризують одне й те саме явище, але з різних боків. Природне право

має об'єктивну природу і створюється людьми у процесі їхньої життєдіяльності. Позитивне право поряд з об'єктивною природою має також суб'єктивний характер, оскільки створюється державою та її органами на основі і з урахуванням природного права. Таким чином, поєднуються дві існуючі у філософії права і теорії права протилежні течії в одну природно-позитивістську теорію права (Луцький, 2011: 40).

Я.О. Бариська, Т.П. Попович, М.Г. Когут, стверджують таке: проаналізувавши основні положення природно-правової та позитивістської шкіл права, однозначно можна стверджувати, що кожна з них має певні позитивні та негативні риси, тому видається доцільним синтез доктринальних поглядів, досягнень різних шкіл із метою якомога всебічного дослідження й розкриття сутності прав, його призначення, тобто поєднання всіх цінних аспектів як природно-правового, так і позитивістського підходів. Перевагами позитивізму є чіткість, визначеність, упорядкованість та прогнозованість положень, орієнтованість на охорону правопорядку та на формування законослухняної поведінки. Природно-правова школа, своєю чергою, акцентує увагу на ідеї універсальних цінностей, які є мірилом справедливості законодавчих положень, на праві як духовному феномені, на ідеалах справедливості, рівності та свободи. Право – це феномен, який проявляється по-різному, тому тільки поєднання переваг обох типів правових шкіл відкриває можливість ґрунтового осмислення змісту та цінності права. Виходячи із цього, очевидно є доречність застосування інтегративного підходу, який дасть можливість багатоаспектного бачення права: його сутності, природи, витоків та функціонального призначення (Бариська, 2018: 13).

Отже, визначення співвідношення категорій «політика» та «право» в сучасній галузі кримінально-виконавчого права доцільно здійснювати крізь призму інтеграції природно-правової та позитивістської концепцій. Такий підхід є універсальним та найбільш прийнятним у сучасних реаліях. Доцільність цього підходу була додатковий раз нами підтверджена під час визначення суб'єктів формування й реалізації кримінально-виконавчої політики, оскільки, відповідно до їхніх повноважень, вони як формують, так і реалізують політику, при цьому реалізація цієї політики відбувається виключно шляхом застосування відповідного правового механізму. Отже, інтегративність політики та права продиктована сучасними реаліями у сфері виконання кримінальних покарань. За таких умов указане повною мірою стосується

й співвідношення принципів вищезазначених категорій права та політики. За цих умов використання інтегративності у контексті вирішення співвідношення принципів вказаних категорій залишає невирішеним одне ключове питання: яка із цих категорій є «імпульсом» для формування, розвитку, кореляції та подальшого вдосконалення принципів кримінально-виконавчого права та політики? Уважаємо, що ознака імпульсності у цьому разі належить саме категорії «право». У правових державах, до переліку яких належить і Україна, надання праву дещо пріоритетного значення перед політикою є закономірним фактом. Ця закономірність повною мірою стосується й співвідношення принципів кримінально-виконавчого права та політики. Саме принципи права як критерії, що відображають загальнолюдські цінності, у подальшому визначають принципи кримінально-виконавчої політики. За цих умов будь-яка «флуктуація» в межах кримінально-виконавчої політики має відбуватися з оглядкою на фундаментальні аспекти права як явища, яке акумулює в собі звичаї, традиції, загальнолюдські уявлення про добро та справедливість. Таким чином, визначені у кримінально-виконавчому праві принципи є поштовхом центробіжної сили, яка знаходить своє подальше відображення як у принципах політики, так і відповідного законодавства. Це відображення відбувається шляхом «дисперсії», тобто безпосереднього або скорегованого видозмінення й подальшого визначення принципів права в кримінально-виконавчій політиці й законодавстві. При цьому слід наголосити, що раніше визначений нами інтегративний підхід у поєднанні загально-правової та позитивістської концепцій не виключає подальшого реверсивного впливу принципів політики на принципи кримінально-виконавчого права й законодавства.

Окремо в межах цього питання слід розглянути співвідношення принципів кримінально-виконавчого права та законодавства. Як уже було зазначено, «доцентровою силою» формування уявлень про принципи є право. Відповідно, вище окреслене співвідношення принципів права та політики повною мірою стосується й співзалежності принципів права та законодавства. У цьому контексті слід погодитися з С.Ю. Суменковим, який указує, що в теорії права щодо принципів здебільшого наводяться визначення принципів права, з яких і треба виходити під час визначення принципів законодавства, оскільки з методологічного погляду принципи права і законодавства, їх співвідношення можна зобразити як зміст

(принципи права) і форму (принципи законодавства) (Суменков, 2009: 23). Слушною із цього приводу є позиція КСУ, який наголошує, що відповідно до частини першої ст. 8 Конституції, в Україні визнається й діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправдливим,

у тому числі обмежувати свободу та рівність особи (Верховенство права. Конституційний Суд України).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Питання визначення співвідношення та співзалежності принципів кримінально-виконавчої політики, права й законодавства є одним із дискусійних у теорії сучасного кримінально-виконавчого права. У межах статті наголошено на застосуванні інтегративного підходу до поєднання природно-правової та позитивістської концепцій із метою визначення місця та ролі політики та права в умовах кримінально-виконавчих реалій. Підкреслено важливість урахування положення природно-правової концепції як базисної для подальшого вироблення універсального сприйняття системи принципів, що визначають внутрішньодержавну діяльність у сфері виконання й відбування кримінальних покарань. Висловлено авторську позицію, що система принципів кримінально-виконавчого права є відправною точкою для подальшого визначення принципів відповідної політики й законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Перегуда Є. Співвідношення політики, права і закону за умов суспільної трансформації. *Наукові записки*. 2005. Вип. 30. Кн. 2. С. 168–178.
2. Андрущенко В.П. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник. Київ : Знання України, 2002. 670 с.
3. Мірошніченко М.І. Природа відношення «державна влада – позитивне право». *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. Вип. 19. С. 22–30.
4. Луцький Р.П. Позитивне право та природне право: опозиція категорій. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 38–41.
5. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 958 с.
6. Максимов С. Велика українська юридична енциклопедія. Харків : Право, 2017. Т. 2. 1128 с.
7. Нерсисянц В.С. Правовое государство, личность, законность. Москва, 1997. 138 с.
8. Лукашева Е.А. Права человека и политика. Москва : Былина, 1996. 560 с.
9. Француз А.Й. Співвідношення понять «політична система» та «політична структура». Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С. 141.
10. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 206 с.
11. Бариська Я.О., Попович Т.П., Когут М.Г. Природно-правова і позитивістська школи права: порівняльний аналіз основних позицій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 49. С. 9–13.
12. Рижук Ю.М. Філософія природного права в системі загально-правових засад доктрини прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 3. С. 25–29.
13. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
14. Суменков С.Ю. Принципы права и исключения в праве: аспекты соотношения. *Государство и право*. 2009. № 5. С. 23–30.
15. Верховенство права. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

REFERENCES:

1. Perehuda Ye. (2005). Spivvidnoshennia polityky, prava i zakonu za umov suspilnoi transformatsii [The ratio of politics, law and law in terms of social transformation]. Naukovi zapysky – Proceedings, 30/2, 168-178 [in Ukrainian].
2. Andrushchenko V.P. (2002). Filosofiia polityky : Korotkyi entsykl. Slovnyk [Philosophy of Politics: a Short Encyclopedic Dictionary] Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
3. Miroshnychenko M.I. (2003). Pryroda vidnoshennia "derzhavna vlada –pozytyvne pravo" [The nature of the relationship "state power - a positive right"]. Derzhava i pravo : Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky - State and law: Collection of scientific works. Legal and political sciences. (Vols. 19.). (pp. 22-30) [in Ukrainian].
4. Lutsnyi R.P. (2011). Pozytyvne pravo ta pryrodne pravo : opozyttsiia katehorii [Positive law and natural law: opposition of categories]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of Kyiv University of Law, 4, 38-41 [in Ukrainian].
5. Alekseev S.S. (1999). Pravo : azbuka – teoriya – filosofiya : opyt kompleksnogo issledovaniya [Law: alphabet - theory - philosophy: the experience of integrated research]. Moscow: Statut [in Russian].
6. Maksymov S. (2017). Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian legal encyclopedia]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Nersesyan V.S. (1997). Pravovoe gosudarstvo, lichnost', zakonnost' [Legal state, personality, legality]. Moscow [in Russian].
8. Lukasheva E.A. (1996). Prava cheloveka i politika [Human rights and politics]. Moscow: Bylina [in Russian].
9. Frantsuz A.Y. (2003). Spivvidnoshennia poniat «politychna systema» ta «politychna struktura» [Correlation between the concepts of "political system" and "political structure"] Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Kolodii A.M. (1998). Pryntsyipy prava Ukrainy [Principles of Ukrainian law]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
11. Baryska Ya.O., & Popovych T.P., & Kohut M.H. (2018). Pryrodno-pravova i pozytyvistska shkoly prava : porivnialnyi analiz osnovnykh pozytsii [Natural law and positivist schools of law: a comparative analysis of the main positions]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. RIGHT series, 49, 9-13 [in Ukrainian].
12. Ryzhuk Yu.M. (2017). Filosofiia pryrodnoho prava v systemi zahalno-pravovykh zasad doktryny prav liudyny [Philosophy of natural law in the system of general legal principles of the doctrine of human rights]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Serii Yurydychni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University, Law series, 3, 25-29 [in Ukrainian].
13. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration of State Sovereignty of Ukraine]. (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [in Ukrainian].
14. Sumenkov S.Yu. (2009). Principy prava i isklucheniya v prave : aspekty sootnosheniya [Principles of Law and Exceptions in Law: Aspects of Correlation]. Gosudarstvo i pravo - State and law, 5, 23-30 [in Russian].
15. Verkhovenstvo prava. Konstytutsiyni Sud Ukrainy [Rule of Law. Constitutional Court of Ukraine]. (n.d.). <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> [in Ukrainian].

УДК 343.846 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-19>

Петро ХРЯПІНСЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри публічного права, Інститут гуманітарних і соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, Україна

ORCID: 0000-0002-2894-1086

Вікторія ПАРХОМЕНКО

студентка, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, Україна

ORCID: 0000-0003-1188-7623

Бібліографічний опис статті: Хряпінський, П., Пархоменко В. (2021). Стимулювання осіб до правомірної поведінки як засіб досягнення завдання в проекті нового кримінального кодексу України. *Law. State. Technology*, 3, 126–133, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-19>

СТИМУЛЮВАННЯ ОСІБ ДО ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЗАВДАННЯ В ПРОЕКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У Проекті Кримінального кодексу України як завдання вказано забезпечення правовими засобами прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, держави й міжнародного співтовариства від кримінальних правопорушень. Серед засобів його досягнення досліджується стимулювання осіб до правомірної поведінки.

Метою статті є визначення стимулювання правомірної поведінки як засобу забезпечення правовими засобами прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, держави й міжнародного співтовариства від кримінальних правопорушень. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслення стимулювання правомірної поведінки в широкому сенсі як комплексу юридичного інструментарію, яким володіє кримінальне право як упорядник суспільних відносин; 2) визначення стимулювання у вузькому розумінні як позитивних засобів кримінально-правового інструментарію у вигляді заохочення, тому що стимулювання не може полягати в примусі до тієї чи іншої поведінки під страхом покарання; 3) довести, що засоби правового стимулювання (права, обов'язки, заохочення, заборони, покарання тощо), що комбінують у визначений законом спосіб, безпосередньо беруть участь у правовому регулюванні та правовому впливі.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше розглядаються системні питання стимулювання осіб до правомірної поведінки як засобу забезпечення правовими засобами прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, держави й міжнародного співтовариства від кримінальних правопорушень. Доведено, що стимулювання до правомірної поведінки кримінально-правовими засобами здійснюється на індивідуальному, груповому та загальносоціальному ціннісно-орієнтовних і психологічних рівнях.

Зроблено висновок, що стимулювання правомірної поведінки як засобу забезпечення правовими засобами прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, держави й міжнародного співтовариства від кримінальних правопорушень здійснюється на індивідуальному, груповому та загальносоціальному ціннісно-орієнтовних і психологічних рівнях. Основною формою реалізації є використання й дотримання всіма суб'єктами кримінально-правових приписів (права, обов'язки, заохочення, заборони, покарання, пробація тощо). Більшість громадян не вчиняють кримінальні правопорушення (злочини або проступки) у зв'язку зі своїми ціннісними установками та моральними принципами. Указана форма є основною, але не вичерпує правомірну кримінально-правову поведінку.

Ключові слова: засоби кримінально-правового інструментарію, завдання кримінального закону, права і свободи людини та громадянина, правомірна поведінка, стимулювання, дотримання кримінальних заборон, використання суб'єктивного права, позитивна посткримінальна поведінка.

Petro KHRIAPINSKIY

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor at the Department of Public Law, Institute of Humanities and Social Sciences of the Dnipro University of Technology, 19 Dmytro Yavornytskoho Avenue, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0002-2894-1086

Viktoriiia PARKHOMENKO

Student, Dnipro University of Technology, 19 Dmytro Yavornytskoho Avenue, Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0003-1188-7623

To cite this article: Khriapinskiy, P., Parkhomenko, V. (2021). Stymuliuvannia osib do pravomirnoi povedinky yak zasib dosiahnennia zavdannia v proekti novoho kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Encouraging persons to right behavior as a means of achieving the task in the draft of the new criminal code of Ukraine]. *Law. State. Technology*, 3, 126–133, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-19>

ENCOURAGING PERSONS TO RIGHT BEHAVIOR AS A MEANS OF ACHIEVING THE TASK IN THE DRAFT OF THE NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The draft Criminal Code of Ukraine sets as a task to ensure by legal means the rights and freedoms of man and citizen, the interests of society, the state and the international community from criminal offenses. Among the means to achieve it is the stimulation of individuals to lawful behavior.

The purpose of the article is to determine the promotion of lawful conduct as a means of legal protection of human and civil rights and freedoms, the interests of society, the state and the international community from criminal offenses. Realization of the set purpose provides the decision of such tasks, as: 1) delineation of stimulation of lawful behavior in a broad sense as a complex of legal tools which is possessed by criminal law as the organizer of public relations; 2) the definition of incentives in the narrow sense as positive means of criminal law tools in the form of encouragement, because incentives can not be to coerce a particular behavior under penalty of punishment; 3) to prove that the means of legal incentives (rights, responsibilities, incentives, prohibitions, punishments, etc.), which combine in the manner prescribed by law, are directly involved in legal regulation and legal influence.

The scientific novelty of the article is that for the first time it deals with systemic issues of encouraging individuals to lawful behavior as a means of legal protection of human and civil rights and freedoms, the interests of society, the state and the international community from criminal offenses. It is proved that the stimulation to lawful behavior by criminal law is carried out at the individual, group and general social value-oriented and psychological levels.

It is concluded that the promotion of lawful behavior as a means of legal protection of human and civil rights and freedoms, the interests of society, the state and the international community from criminal offenses, is carried out at the individual, group and general social value-oriented and psychological levels. The main form of implementation is the use and observance by all subjects of criminal law regulations (rights, responsibilities, incentives, prohibitions, punishments, probation, etc.). The main form of implementation is the use and observance by all subjects of criminal law regulations (rights, responsibilities, incentives, prohibitions, punishments, probation, etc.). The vast majority of citizens do not commit criminal offenses (crimes or misdemeanors) due to their values and moral principles. This form is the main, but does not exhaust the lawful criminal behavior.

Key words: *means of criminal law tools, tasks of criminal law, human and civil rights and freedoms, lawful behavior, stimulation, observance of criminal prohibitions, use of subjective law, positive postcriminal behavior.*

Актуальність проблеми. Робота над Проектом нового Кримінального кодексу України надихає на творчі пошуки інноваційних заходів і засобів протидії злочинам. Робоча група з питань розвитку кримінального законодавства під керівництвом Ю.В. Бауліна завершила обговорення Загальної частини й основних розділів Особливої частини нового Кодексу. Текст Проекту нового Кримінального кодексу (далі – КК) України опубліковано станом на 5 липня 2021 року (Проект нового Кримінального кодексу України). Звертає увагу нове завдання КК України, а саме: забезпечення правовими засобами прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, держави й міжна-

родного співтовариства від кримінальних правопорушень. Указане завдання досягається шляхом: а) стимулювання осіб до правомірної поведінки; б) застосування кримінально-правових засобів; в) ресоціалізації й реінтеграції осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційним є посилання на «стимулювання осіб до правомірної поведінки», яке серед засобів досягнення завдання нового КК України вказане на першому місці, і таке розміщення не випадково. Правове стимулювання полягає в різномірному впливі на особистість чи групу, що формує соціально-корисну поведінку, у якій діалектично поєднуються суспільні й особисті

(групові) потреби та інтереси. Стимулюванню правомірної кримінально-правової поведінки присвятили праці такі вітчизняні правники, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.К. Гришук, В.О. Навроцький, В.В. Оксамитний, М.І. Панов, А.М. Шульга, А.М. Яценко та інші. Проте стимулювання правомірної поведінки як засобу забезпечення завдання нового Кримінального кодексу України окремо не досліджувалося.

Визначення мети дослідження. За мету ставиться визначення змісту стимулювання правомірної поведінки як засобу убезпечення правовими засобами прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, держави й міжнародного співтовариства від кримінальних правопорушень. Реалізація поставленої мети передбачає окреслення змісту правомірної поведінки в широкому сенсі як комплексу юридичного інструментарію, яким володіє кримінальне право як упорядник суспільних відносин, а також у вузькому розумінні як позитивних засобів кримінально-правового інструментарію у вигляді заохочення, тому що стимулювання не може полягати і примусі до тієї чи іншої поведінки під страхом покарання. Довести, що засоби правового стимулювання (права, обов'язки, заохочення, заборони, покарання тощо) комбінують у визначений законом спосіб і безпосередньо беруть участь у правовому регулюванні та правовому впливі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слушним є зауваження, що стимулювальний вплив права полягає в юридичному визнанні, забезпеченні й заохоченні правомірних вчинків, корисних для суспільства, у їх моральному й матеріальному стимулюванні (Калюжний, Лапка, Пікуля, 2013: 23–24). Такий підхід до сутності стимулювання є найбільш поширеним, але не загальновизнаним. Позиції правників залежно від обсягу правового інструментарію, що використовується із цією метою, поділилися на три напрями. Так, перша група дослідників, у яку входять В.В. Оксамитний, О.І. Марцев, С.В. Полубинська та інші, вважає, що до стимулювальних заходів належить увесь комплекс юридичного інструментарію, яким володіє право як упорядник суспільних відносин. Друга група вчених, у складі В.М. Баранова, І.Е. Звечаровського, В.О. Навроцького та інших стверджує, що до стимулювальних належать як примусові (обов'язки, стягнення, заборони, покарання), так і заохочувальні засоби (права, пільги, привілеї, заохочення). На цих підставах пропонується виділяти позитивне й негативне правове стимулювання. Третя група правників, яка представлена Ю.В. Голиком, В.М. Кудряв-

цевим, В.В. Скибицьким та іншими, як стимулювальні визнають виключно позитивні засоби правового впливу: права, пільги, привілеї, заохочення тощо. Прихильники цього погляду підкреслюють, що сутність стимулювання не може полягати в тому, що особа примушується до тієї чи іншої поведінки під страхом покарання (Оксамитний, 1985: 11–12; Голик, 2006: 30; Навроцький, 2005: 104). На наш погляд, кримінально-правові засоби стимулювання (права, обов'язки, заохочення, заборони, покарання тощо), що комбінуються у визначений законом спосіб, беруть безпосередню участь у правовому регулюванні та впливі. Якщо правове регулювання можна визначити як здійснюване певною системою галузевих юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, то правовий вплив – це взятий у розмаїтті та єдності ввесь процес дії права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей. Правовий вплив є більш об'ємним і більш різноплановим за правове регулювання. Відмінності цих близьких, але не тотожних правових категорій полягають, по-перше, у тому, що предмет правового регулювання значно вужчий. Правовий вплив включає також соціальні, світоглядні, морально-етичні, виховні та інші відносини, що безпосередньо не регулюються правом, але в той чи інший спосіб відчувають його вплив. По-друге, правове регулювання завжди пов'язане з установленням юридичних прав та обов'язків суб'єктів, невиконання чи порушення яких забезпечується державним реагуванням. На відміну від цього, правовий вплив не передбачає чіткого визначення прав та обов'язків, а тим більше примусового нормування суспільних відносин. По-третє, правове регулювання безпосередньо здійснюється шляхом реалізації правовідносин, які як передумови виникнення мають норму права та виникають, змінюються й зникають у зв'язку з конкретними юридичними фактами. Правовий же вплив спирається не лише на норму права, а й на більш системні правові феномени, такі як інститут, галузь і право в цілому. Окрім того, щоб змінювати свідомість і поведінку людей, правовому впливу не обов'язково реалізовуватися у формі правовідносин і зумовлюватися юридичними фактами як підставами для їх реалізації. Отже, правове регулювання є частиною механізму дії права, яка характеризується спеціально-юридичним упорядкуванням поведінки та діяльності адресатів, але безпосередньо з ним не пов'язана. У результаті правового впливу формується ціннісна, світоглядна основа, визначаються суспільно корисні орієнтири діяльності учасників право-

відносин у досягненні вищезазначених завдань права. Проте сама ця діяльність і результати, що досягаються в процесі її здійснення, змістом правового регулювання не охоплюються й пов'язані з іншими ланками механізму дії права. Зазначені відмінності правового регулювання та правового впливу не повинні розглядатися як «нездоланна стіна», тому що в реальній дійсності правові вплив і регулювання знаходяться в органічній єдності. Правове регулювання є своєрідною основою та включає й інші різновиди правового впливу, наприклад, такі як інформаційний, мотиваційний, виховний вплив тощо. Зазначені різновиди правового впливу певною мірою збагачують правове регулювання.

У літературі неодноразово підкреслювалася різноплановість цих правових явищ (Косович, 2008: 24; Онищенко, 2004: 5). В основі стимулювання, як зазначає І.Е. Звечаровський, знаходяться дві органічно пов'язані ознаки: 1) об'єктивність стимулу, він є зовнішнім фактором впливу на особу; 2) суб'єктивність стимулу, він є активатором практичної поведінки особи. «Усе те, що приводить людей до діяльності, – підкреслює цей дослідник, – у соціальному сенсі має пройти через їхні голови, будь-який зовнішній вплив тільки в процесі складної психічної діяльності, пов'язаної із системою потреб особистості, перетворюється у внутрішні спонукання до дії» (Звечаровський, 1993: 74). Для дослідження стимулювання необхідно розглянути дію правових засобів у психологічно-мотиваційному зрізі. С.С. Алексєєв пропонує розглядати стимулювання в кількох ракурсах. «Не кажучи вже про те, – указував цей правник, – що стимулювання присутнє на інформаційному й ціннісно-орієнтовному впливі, воно, як і примус, характеризує в основному іншу площину – власне кажучи, юридичний вплив, тобто правове регулювання. Саме тут, у межах аналізу правового регулювання, якщо пов'язувати стимулювання та примус з різноманітним юридичним інструментарієм, розгляд цих засобів впливу на волю й свідомість людини має значну наукову цінність. Інформаційний і ціннісно-орієнтований вплив, з одного боку, примус і стимулювання – з іншого, неможливо досліджувати одночасно: частково перехреснюючись, вони належать до різних зрізів правового впливу» (Алексєєв, 1999: 146).

Стимулювання до правомірної поведінки засобами, що притаманне кримінальному законодавству, здійснюється на декількох ціннісно-орієнтовних і психологічних рівнях: індивідуальному, груповому та загальносоціальному.

Природно, що його визначення здійснюється через психологічні категорії, такі як збудження, спонукання, мотивація тощо. Певною мірою враховуючи викладені вище погляди вчених щодо стимулювання правомірної поведінки, співвідношення кримінально-правового регулювання та правового впливу, ми розглядаємо стимулювання до правомірної поведінки як засіб досягнення задекларованого завдання Проекту КК України в широкому та вузькому розумінні цього процесу. За цим до стимулювальних заходів належить цілісний комплекс юридичного інструментарію, яким володіє кримінальне право як упорядник відповідних правовідносин. На наш погляд, саме таке розуміння «стимулювання осіб до правомірної поведінки» закладено в проекті КК України робочою групою з питань розвитку кримінального законодавства. Під стимулюванням у вузькому сенсі необхідно розуміти позитивний процес, збуджувальний фактор, прагнення, спонукання, мотивування до правомірної, соціально-корисної поведінки. На відміну від стимулюючих норм, кримінально-правові заборони відіграють роль «антистимулу» – гальмівного фактору, що обмежує особу у визначених законом рамках поведінки. Вони забороняють учиняти протиправні дії під страхом кримінального покарання. Дихотомія «дозвіл – заборона», «позитивне – негативне», «заохочення – покарання» у свідомості існує як структура психічної активності людини. В.М. Бехтерев указував на заборони та стимули як вирішальні фактори впливу на мозок людини. «Щодо діянь і вчинків людини, – писав цей учений, – є соціальні гальма у вигляді заборон з боку старших у родині, з боку носіїв влади, з боку звичаїв, правил порядності, моди, законів, суспільної думки. Ці гальма накладають відповідні обмеження на людину, змушують її триматися в межах, не допускати конфліктів з навколишнім середовищем, а якщо вони з'явилися, сприяти можливому їх обмеженню та попередженню на майбутнє. З іншого боку, поряд із гальмами є й соціальні стимули у вигляді схвалення старших, високої оцінки вчинків, суспільної думки та інших різноманітних заохочувальних заходів. Саме ці стимули й спонукають людину до діяльності на користь інших, на користь суспільства в цілому, іноді навіть шкодячи особистим інтересам» (Бехтерев, 1928: 304). Саме такий погляд, на наш погляд, більш гармонійно узгоджується з правовими обмеженнями та правовими стимулами як основними соціальними регуляторами поведінки особи. Зовнішній вплив на волю і свідомість людей за допомогою права може здійснюватися в різний спосіб, але

в цілому зводиться до двох основних методів: імперативного методу заборони визначення кримінальних правопорушень, реалізація якого забезпечується застосуванням правових заходів примусу, і диспозитивного методу стимулювання заохоченням соціально корисних різновидів поведінки (Велика українська юридична енциклопедія, 2017: 234).

Отже, правомірна кримінально-правова поведінка полягає насамперед у тому, що громадяни не вчиняють кримінальні правопорушення (злочини або проступки), об'єктивні та суб'єктивні ознаки (склад правопорушення) яких передбачаються чинним кримінальним законодавством. Принагідно ще раз зауважимо, що громадяни в більшості не роблять цього у зв'язку зі своїми ціннісними установками, моральними принципами, у тому числі дотримуючись основних заповідей православ'я. Разом із тим не складно побачити, що вказана правомірна кримінально-правова поведінка є правомірною бездіяльністю (Голубовський, 2012: 71–72). Із цієї точки зору правомірна бездіяльність не має занадто складної психоемоційної та фізичної або поведінкової внутрішньої структури. Вплив кримінальних заборон на свідомість громадян здійснюється на інформаційно-психологічному рівні й реалізується в повсякденній законослухняній поведінці. Зміст такого впливу не є однорідним. Виділяють три категорії громадян щодо їх ставлення до кримінально-правових заборон: а) громадяни, які не вчиняють злочинів, дотримуються кримінально-правових заборон у зв'язку з твердими моральними переконаннями й високими позитивними особистими якостями; б) громадяни, які утримуються від учинення злочинів, дотримуються кримінально-правових заборон під потенційною загрозою кримінальної відповідальності й покарання; в) громадяни, які ігнорують кримінально-правові заборони, скоюють злочини, усвідомлюючи загрозу кримінального покарання (Капітанська, 2002: 19). Разом із тим для більшості законослухняних громадян, які становлять першу з визначених груп, зміст кримінально-правових заборон не є основним соціальним регулятором поведінки. Кримінальний закон, установлюючи протиправні діяння й підтримуючи їх загрозою покарання, тільки посилює негативне ставлення громадян до подібних вчинків і сприяє ще більшому ствердженню їх у своїх переконаннях. Якщо ж додати до цього другу категорію громадян, то можна дійти висновку, що не з кримінального закону починається процес виховного впливу на свідомість громадян. Кримінальний закон, будучи

універсальним, не може діяти настільки вибірково, щоб виявляти й персонально впливати на осіб, схильних до вчинення протиправних діянь. Суб'єктами законослухняної поведінки в кримінально-правовому сенсі є всі особи, які в силу виконання визначених соціальних ролей у суспільних відносинах, урегульованих та охоронюваних законом, поведуться правомірно, а не тільки ті, кого від учинення протиправного діяння утримує загроза застосування покарання, тобто потенційні суб'єкти кримінальних правопорушень.

До правомірної поведінки, що стимулюється у визначений кримінальним законом спосіб, відноситься також використання суб'єктивного права, службових обов'язків і дозволів. У статті 2.7.1 Проекту КК України закріплено поняття обставин, що виключають протиправність діяння: «Обставиною, що виключає протиправність діяння, є дія або бездіяльність, яка: а) заподіює шкоду, б) є правомірною, тобто вчинена при використанні особою свого суб'єктивного права, виконанні юридичного обов'язку або здійсненні державно-владних повноважень, і в) відповідає умовам, передбаченим Конституцією України, цим Розділом, іншим законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України». Нормами, що стимулюють осіб до правомірної поведінки, є ст. 2.7.2 КК України «Необхідна оборона»; ст. 2.7.3 «Використання захисного засобу, що вражає автономно»; ст. 2.7.4 «Затримання особи, яка вчинила протиправне посягання»; ст. 2.7.5 «Крайня необхідність»; ст. 2.7.6 «Виправданий ризик»; ст. 2.7.7 «Заподіяння шкоди за згодою особи»; ст. 2.7.8 «Заподіяння шкоди під час занять спортом»; ст. 2.7.9 «Виконання професійних або службових обов'язків»; ст. 2.7.10 «Виконання законного наказу або розпорядження»; ст. 2.7.11 «Суперечність (колізія) обов'язків»; ст. 2.7.12 «Виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинів організованої групи»; ст. 2.7.13 «Застосування фізичного впливу, спеціальних засобів, зброї»; ст. 2.7.14 «Помилка щодо обставини, яка виключає протиправність діяння».

Правомірною поведінкою також є остаточне припинення суб'єктом злочину за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, а саме: ст. 2.4.4 «Добровільна відмова при незакінченому злочині»; ст. 2.4.5 «Добровільна відмова при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті». До правомірної поведінки, що стимулюється у визначений кримінальним законом спосіб, відноситься також позитивна

постримінальна поведінка у вигляді дійового каєння в учиненому кримінальному правопорушенні, у тому числі неповнолітніх осіб, а саме: ст. 3.2.2 «Обставини, які пом'якшують покарання за злочин та проступок: а) добровільне зізнання особи органу державної влади чи органу місцевого самоврядування про вчинене кримінальне правопорушення; б) сприяння розкриттю та розслідуванню кримінального правопорушення; в) розкаєння у вчиненому кримінальному правопорушенні; г) надання допомоги потерпілій особі після вчинення кримінального правопорушення; д) добровільна реституція та компенсація». Певною мірою стимулювання до правомірної поведінки ставиться на меті новітнього інституту пробації (Коломієць, 2016: 115). Пробацією є контрольні, реінтеграційні та наглядові засоби, що передбачають обмеження в реалізації прав чи свобод людини й застосовуються судом до особи, засудженої за вчинення злочину, з метою убезпечення суспільства та спонукання цієї особи до правослухняної поведінки (ст. 3.4.1 Проекту КК).

У розділі 3.3 «Звільнення від покарання» проекту КК передбачено стимулювання до правомірної посткримінальної поведінки особи після вчинення кримінального правопорушення. Держава відмовляється застосовувати покарання до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, за наявності підстав, передбачених кримінальним законом. Видами звільнення від покарання є: а) непризначення покарання; б) невиконання призначеного покарання; в) відстрочення виконання призначеного покарання; г) зупинення виконання покарання. Не призначається покарання особі, яка вперше вчинила проступок або злочин 1–2 ступенів, якщо вона: а) щиро покаялася, б) добровільно здійснила реституцію та/або компенсацію; в) примирилася з потерпілою особою. Не призначається покарання особі, яка вперше вчинила проступок або злочин 1–2 ступенів, якщо вона: а) щиро покаялася, б) сприяла розкриттю й розслідуванню кримінального правопорушення; в) добровільно здійснила компенсацію шкоди, завданої територіальній громаді або державі; 5) непризначення покарання у зв'язку з позитивною поведінкою особи після вчинення кримінального правопорушення (ст. 3.3.2 КК). Не призначається покарання особі, яка вперше вчинила проступок або злочин 1–2 ступенів, якщо вона: а) щиро покаялася, б) добровільно здійснила реституцію та/або компенсацію; в) примирилася з потерпілою особою. Не призначається покарання особі, яка вперше вчинила проступок або злочин 1–2 ступенів, якщо вона:

а) щиро покаялася, б) сприяла розкриттю й розслідуванню кримінального правопорушення; в) добровільно здійснила компенсацію шкоди, завданої територіальній громаді або державі. Не призначається покарання особі, яка вперше вчинила злочин, передбачений ст. ст. 110-2, 111, 114, 258 (у частині погрози), 258-5 цього Кодексу, за відсутності ознак складу злочину, що підвищують тяжкість злочину (ст. ст. 2.1.12, 2.1.15, 2.1.16, ст. книг 4–8 цього Кодексу), якщо вона: а) добровільно повідомила про вчинення злочину орган правопорядку, б) щиро покаялася; в) до повідомлення їй про підозру сприяла розкриттю й розслідуванню злочину, у результаті чого було відвернено настання шкоди від злочину. Не призначається покарання особі (крім організатора), яка вперше вчинила злочин, передбачений ст. ст. 255, 258-3, 260 цього Кодексу, за відсутності ознак складу злочину, що підвищують тяжкість злочину (ст. ст. 2.1.12, 2.1.15, 2.1.16, статті книг 4–8 цього Кодексу), якщо вона: а) добровільно вийшла з незаконної групи (організації, формування), б) добровільно повідомила про створення незаконної групи (організації, формування) орган досудового розслідування або прокурора, в) щиро покаялася; г) до повідомлення їй про підозру сприяла розкриттю злочину й отриманню доказів його вчинення. Не призначається покарання особі, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. ст. 199, 204, 216, 224, 227, 263, 263-1, 265, 265-1, 267-1, 268, 307, 309, 311, 321, 321-1 цього Кодексу (за винятком збуту предметів, незаконний обіг яких є кримінальним правопорушенням), за відсутності ознак складу злочину, що підвищують тяжкість злочину (ст. ст. 2.1.12, 2.1.15, 2.1.16, ст. книг 4–8 цього Кодексу), якщо вона: а) добровільно повідомила про вчинення кримінального правопорушення орган правопорядку, б) щиро покаялася, в) добровільно видала органу правопорядку предмет, щодо якого вона здійснювала незаконні дії; г) указала джерело його набуття чи іншим чином сприяла розкриттю кримінального правопорушення й отриманню доказів його вчинення, інші випадки, передбачені ч. ч. 6–9 цієї статті. Вирішення питання про непризначення покарання у зв'язку з позитивною поведінкою особи після вчинення кримінального правопорушення, у випадках, передбачених частиною 1 цієї статті, здійснюється на підставі угоди про примирення, а у випадках, передбачених частинами 2–9 цієї статті, на підставі угоди про співпрацю.

Підсумовуючи, доходимо **висновку**, що стимулювання правомірної поведінки як захід

убезпечення правовими засобами прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, держави й міжнародного співтовариства від кримінальних правопорушень здійснюється на індивідуальному, груповому та загальносоціальному ціннісно-орієнтовних і психологічних рівнях. Основними формами реалізації є дотримання, виконання, використання й застосування суб'єктами кримінально-правових правовідносин прав, обов'язків, заохочень, заборон, покарань, пробації тощо. Більшість громадян не вчиняють кримінальні правопорушення (злочини або проступки) у зв'язку зі своїми ціннісними установками та моральними принципами. Указана форма є основною, але не вичерпує правомірну кримінально-правову поведінку. У Проекті КК України правомірна поведінка

передбачається також у формах заподіяння шкоди правам чи правоохоронюваним інтересам особи, інтересам суспільства чи держави з метою відвернення загрожуючого чи припинення наявного протиправного посягання; остаточного припинення суб'єктом злочину за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому він усвідомлює можливість закінчення злочину; щирої каяття особи, добровільної реституції та/або компенсації, примирення з потерпілою особою, сприяння розкриттю й розслідуванню кримінального правопорушення, добровільної компенсації шкоди, завданої територіальній громаді або державі та іншої, визначеної в законі, позитивної поведінки особи після вчинення кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проект нового Кримінального кодексу України станом на 05.07.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
2. Калюжний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Правові стимули в механізмі правового регулювання : монографія. Київ : МП Леся, 2013. 204 с.
3. Оксамытный В.В. Правомерное поведение личности : монография. Киев : Наукова думка, 1985. 176 с.
4. Голик Ю.В. Уголовное право как система, стимулирующая позитивное поведение. *Весь мир живет до тех пор, пока живет память человека* : сборник науч. статей / под ред. В.С. Комиссарова. Москва : Моск. гос. ун-т, 2006. С. 28–34.
5. Навроцький В.О. Посткримінальна поведінка: поняття, види, правове значення. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щоріч. бюл. Київ : КЮІ ХНУВС, 2005. Вип. 10. С. 99–110.
6. Косович В. Правовий вплив і правове регулювання: критерії розмежування. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2008. Вип. 46. С. 21–25.
7. Онищенко Н.М. Правове регулювання та правовий вплив: поняття, взаємозумовленість та відмінність. *Держава і право*. 2004. Вип. 25. С. 3–5.
8. Звечаровский И.Э. Посткриминальное поведение: понятие, ответственность, стимулирование : монография. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1993. 128 с.
9. Алексеев С.С. Философия права: история и современность: Проблемы, тенденции, перспективы : монография. Москва : Норма, 1999. 329 с.
10. Бехтерев В.М. Мозг и его деятельность : науч. издан. Москва-Ленинград : Госиздат, 1928. 327 с.
11. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2017. Том 17 : Кримінальне право / ред. В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 1064 р.
12. Голубовський В.Є. Правомірна поведінка: теоретико-методологічний аспект дослідження. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 68–72.
13. Капітанська С.А. Роль правомірної поведінки в процесі реалізації громадянами суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків. *Вісник Хмельн. ін-ту регіонального управл. і права* : збірник наук. праць. 2002. Спецвип. № 1. С. 18–19.
14. Коломієць Н. Стимулювання правослукхняної поведінки в кримінально-виконавчому праві. *Национальный юридический журнал: теория и практика (Республика Молдова)*. 2016. Апрель. С. 113–116.

REFERENCES:

1. Proekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny stanom na 05.07.2021 r.. (2021) Tekst : Elektronnyy resurs : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].
2. Kalyuzhnyy R.A., Lapka O.YA., Pikulya T.O. (2013) Pravovi stymuly v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya : monohr. K.: «MP Lesya», 2013. 204 s. [in Ukrainian].
3. Oksamytnyy V.V. (1985) Pravomernoe povedeniye lychnosty : monohr. Kyev: Naukova dumka, 1985. 176 s. [in Russian].

4. Holyk U.V. (2006) Uholovnoe pravo kak systema, stymulyruyushchaya pozytyvnoe povedenye // *Ves myr zhyvet do tekh por, poka zhyvet pamyat cheloveka : sborn. nauch. stat.* Pod red. V.S. Komysarova. M.: Mosk. gos. un-t, 2006. S. 28–34 [in Russian].
5. Navrotsky V.O. (2005) Postkryminalna povedinka: ponyattya, vydy, pravove znachennya // *Problemy penitentsiarnoyi teorii i praktyky : shchorich. byul.* K.: KYUI KHNUVS. 2005. Vyp. 10. S. 99–110 [in Ukrainian].
6. Kosovych V. (2008) Pravovyy vplyv i pravove rehulyuvannya: kryteriyi rozmezhuvannya // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna.* 2008. Vyp. 46. S. 21–25 [in Ukrainian].
7. Onyshchenko N.M. (2004) Pravove rehulyuvannya ta pravovyy vplyv: ponyattya, vzayemozumovlenist' ta vidminnist' // *Derzhava i pravo.* 2004. Vyp. 25. S. 3–5 [in Ukrainian].
8. Zvecharovskyy Y.É. (1993) Poskrymynalnoe povedenye: ponyatyte, otvetstvennost, stymulyrovanye : monohr. Yrkutsk: Yzd-vo Yrkut. un-ta, 1993. 128 s. [in Russian].
9. Alekseev S.S. (1999) Fylosofyya prava: ystoryya y sovremennost: Problemy, tendentsyy, perspektyvy : monohr. M.: Norma, 1999. 329 s. [in Russian].
10. Bekhterev V.M. (1928) Mozh y eho deyatelnost : nauch. yzdan. M.-L.: Hosyzdat, 1928. 327 s. [in Russian].
11. Velyka ukrayinska yurydychna entsyklopediya. (2017) U 20-ty tomakh. Tom 17. Kryminalne pravo. Red. 17-ho tomu: Tatsiy V.Y., Borysov V.I., Tyutyuhin V.I. ta in. Kharkiv: Pravo. 2017. 1064 r. [in Ukrainian].
12. Holubovskyy V.Y. (2012) Pravomirna povedinka: teoretyko-metodolohichnyy aspekt doslidzhennya // *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* 2012. № 1. S. 68–72 [in Ukrainian].
13. Kapitanska S.A. (2002) Rol pravomirnoyi povedinky v protsesi realizatsiyi hromadyanamy subyektivnykh prav ta vykonannya yurydychnykh obovyazkiv // *Visnyk Khmel'n. in-tu rehionalnoho upravl. i prava : zb. nauk. prats.* 2002. Spetsvyp. № 1. S. 18–19 [in Ukrainian].
14. Kolomiyets N. (2016) Stymulyuvannya pravoslukhnyanoyi povedinky v kryminalno-vykonavchomu pravi // *Natsyonalnyy yurydycheskyy zhurnal : teoryya y praktyka (Respublyka Moldova).* April, 2016. S. 113–116 [in Ukrainian].

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 355.01:341.01

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-20>

Андрій БАБИЧ

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, вул. Сумська, 77/79, м. Харків, Україна, 61023

ORCID: 0000-0002-0930-4700

Бібліографічний опис статті: Бабич, А. (2021). Розроблення методологічних підходів до дослідження війни і миру за сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин. *Law. State. Technology*, 3, 134–143, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-20>

РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙНИ І МИРУ ЗА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті запропоновано методологічні підходи до дослідження відомих теорій війни і миру в площині можливої адаптації їхніх положень до сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин.

Запропоновані методологічні підходи ґрунтуються на двох основних аспектах, а саме: кожна з відомих теорій війни і миру як складова частина тієї чи іншої парадигми міжнародних відносин несе певні теоретичні погляди щодо порядку світоустрою і визначає стан та динаміку розвитку міжнародних відносин як воєнно-політичне, соціальне та правове середовище, що може генерувати певні чинники як воєнної загрози, так і мирного співіснування; кожна з відомих парадигм не є абсолютно тотожною моделлю трактування реальності і не визначає єдиний вірний шлях запобігання збройним конфліктам.

Систематизація відповідних положень за певною системою критеріїв, дає змогу адаптувати теоретичними концептами відомих парадигм міжнародних відносин щодо загрози війни і можливості миру, до особливостей сучасного етапу розвитку міжнародних відносин із метою прогнозування можливих ситуацій збройного протистояння, причин їх виникнення, можливих заходів та інструментарію міжнародного впливу щодо їх усунення.

Метою статті є розроблення методологічних підходів до дослідження відомих парадигм міжнародних відносин у контексті війни і миру та можливостей адаптації їхніх теоретичних концептів до сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин.

Методологічні підходи дають змогу спрямувати процеси дослідження, прогнозування й оцінки ситуацій збройного протистояння на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, спираючись на теоретичне підґрунтя відомих парадигм міжнародних відносин.

Наукова новизна полягає у тому, що наведені у статті дослідження дають змогу запропонувати методологічні підходи як теоретико-методологічний інструментарій дослідження і визначення можливостей застосування здобутків відомих парадигм міжнародних відносин щодо стану війни і миру в умовах сучасного міжнародного середовища.

Як висновок, проблему попередження чи локалізації збройних конфліктів у сучасному міжнародному середовищі значною мірою можливо вирішити, спираючись на теоретичні здобутки щодо ситуації війни і миру відомих парадигм міжнародних відносин. Викреслити ці здобутки у площині адаптації їх до сучасного стану і динаміки розвитку міжнародних відносин дають змогу методологічні підходи, які наведено у статті.

Ключові слова: збройний конфлікт, детермінанти воєнної загрози, концепти мирного співіснування, важелі міжнародного впливу, парадигми міжнародних відносин.

Andrii BABYCH

Candidate of Law, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, 77/79 Sumska str., Kharkiv, Ukraine, 61023

ORCID: 0000-0002-0930-4700

To cite this article: Babych, A. (2021). Rozrobka metodolohichnykh pidkhodiv doslidzhennia viiny i myru za suchasnykh tendentsii rozvytku mizhnarodnykh vidnosyn [Development of methodological approaches towards war and peace in the context of modern international development trends]. *Law. State. Technology*, 3, 134–143, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-20>

**DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES TOWARDS WAR AND PEACE
IN THE CONTEXT OF MODERN INTERNATIONAL DEVELOPMENT TRENDS**

The methodological approaches of research of the known theories of war and peace in the plane of possible adaptation of their positions to the modern tendencies of development of international relations are offered in the article. The proposed methodological approaches are based on two main aspects, namely: each of the known theories of war and peace, as part of a paradigm of international relations, has certain theoretical views on the order of the world order and defines the state and dynamics of the development of international relations as a military-social, and the legal environment that can generate certain factors of both military threat and peaceful coexistence; notwithstanding the fact that each of the known paradigms is not a completely identical model of interpretation of reality and does not determine the only sure way to prevent armed conflict. Systematization of relevant provisions according to a certain system of criteria, allows to adapt the theoretical concepts of the known paradigms of international relations on the threat of war and the possibility of peace, to the peculiarities of the current stage of development of international relations in order to predict possible situations of armed confrontation, their causes, possible measures and instruments of elimination.

The purpose of the article is to develop methodological approaches to the study of the known paradigms of international relations in the context of war and peace and the possibilities of adapting their theoretical concepts to current trends in the development of international relations.

Methodological approaches allow to direct the processes of research, forecasting and assessment of situations of armed confrontation at the present stage of development of international relations, based on the theoretical basis of the known paradigms of international relations.

The scientific novelty is that the researches presented in the article allow to offer methodological approaches as theoretical and methodological tools of research and definition of possibilities of application of achievements of known paradigms of the international relations concerning a state of war and the world in the modern international environment.

In conclusion, the problem of prevention or localization of armed conflicts in the modern international environment, to a large extent, can be solved based on theoretical achievements in the situation of war and peace of the known paradigms of international relations. To outline these achievements in terms of adapting them to the current state and dynamics of international relations allow methodological approaches, which are given in the article.

Key words: armed conflict, determinants of military threat, concepts of peaceful coexistence, levers of international influence, paradigms of international relations.

Актуальність проблеми. Тісний взаємний зв'язок і посилення економічної й політичної взаємозалежності більшості країн світу є домінуючою тенденцією розвитку міжнародних відносин у XXI ст. У такій ситуації навіть незначні зміни в системі міжнародних відносин можуть торкатися багатьох країн і суттєво вплинути на міжнародні відносини у цілому. Найбільш суттєвим чинником дестабілізації міжнародних відносин були і, на жаль, залишаються збройні конфлікти. У значній частині кожний збройний конфлікт, навіть не міжнародного характеру, призводить до загострення комплексу глобальних проблем і несе загрозу стати «детонатором» виникнення світової війни, що в умовах наявності в багатьох країнах ядерної зброї може нести реальну загрозу існуванню

людської цивілізації. Вихідним пунктом, фундаментом пошуку дієвих шляхів попередження чи врегулювання збройних конфліктів за сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин може бути дослідження відомих теорій війни і миру. Саме глибоке розуміння об'єктивних законів, закономірностей процесу чи явища, на чому ґрунтуються й відомі наукові теорії міжнародних відносин, здатне висвітлити індикатори потенційної ескалації (воєнної загрози), можливості щодо запобігання розвитку такої ситуації і націлити на шляхи реалізації таких можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичну проблематику методологічних підходів до дослідження відомих парадигм міжнародних відносин у контексті війни і миру досліджували у своїх працях:

С.М. Романюк, Г.М. Яворська, О.М. Кіндратець, G.L. Dickinson, L. Woolf, G. Clark, B.L. Sohn, A. Zimmern, H. Morgenthau, S. Huntington та ін. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що погляди на сучасне міжнародне право та проблеми війни і миру змінюються, що потребує нових досліджень у цій сфері.

Метою статті є розроблення методологічних підходів до дослідження відомих парадигм міжнародних відносин у контексті війни і миру та можливостей адаптації їхніх теоретичних концептів до сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин.

Методологічні підходи дають змогу спрямувати процеси дослідження, прогнозування й оцінки ситуацій збройного протистояння на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, спираючись на теоретичне підґрунтя відомих парадигм міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з того, що збройні конфлікти – це специфічна форма міжнародних відносин, методологічні підходи до дослідження цього явища за сучасних умов світоустрою повинні ґрунтуватися на аналізі відомих парадигм міжнародних відносин і адаптації теоретичних викладок щодо війни та миру до низки чинників, які визначають особливості сучасного розвитку міжнародних відносин, причин виникнення і розвитку кризових явищ у міжнародних стосунках, зокрема збройного протистояння, міжнародні важелі регулювання збройних конфліктів та можливості й ефективності їх застосування. За значної кількості досліджень парадигм міжнародних відносин у контексті війни і миру методологічні підходи до дослідження можливостей адаптації цих теорій до ситуацій зародження, виникнення і розвитку збройних конфліктів на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин потребують подальшого розвитку.

Зародження теорії щодо регулювання міжнародних відносин в їх найбільш жорстких проявах – збройних протистояннях як науки більшість дослідників відносить до 20–30-х років ХХ ст., коли міжнародна спільнота побачила і відчула наслідки багатомільйонних людських утрат та масштаби катастрофічних руйнувань у результаті Першої світової війни. Поряд з історико-філософськими, морально-етичними напрямками дослідження на цьому історичному рубежі з'являються наукові праці юридичного спрямування, які за різноманітністю поглядів на регулювання міжнародних відносин, зокрема забезпечення миру і міжнародної безпеки, отримали статус ідеалістичної школи. Саме ідеаліс-

тична школа визначила такі центральні категорії міжнародних відносин, як етику (моралізм) і право (легалізм), і запропонувала розглядати міжнародні відносини як універсальну, монолітну, статистичну систему етичних та юридичних норм (нормалізм), які є незмінними і незалежними від волі держав. Ідеалісти були прихильниками демократії, критикували принцип балансу сил і пов'язували реалізацію своїх ідей на міжнародному рівні через створення універсальної міжнародної організації і світового уряду (L. Woolf, 1916; G.L. Dickinson, 1926).

Прихильники ідеалізму стверджують, що головні процеси, які домінують у міжнародних відносинах, – це не конфлікти і війна, не протистояння національних інтересів, а співробітництво й інтеграція. Водночас світ стає краще і безпечніше не автоматично, для цього від учасників міжнародних відносин потрібні згуртовані дії з їх регулювання (G. Clark and B.L. Sohn, 1966; A. Zimmern, 1936).

В основі парадигми ліберального ідеалізму лежать дві ідеї І. Канта, а саме: ідея єдності людського роду та ідея можливості і необхідності зміни людських відносин у дусі гуманізму і прав людини (I. Kant, 2016). Розвитком теорії ліберального ідеалізму є неоліберальна і посткласична версії ліберального ідеалізму. Прихильники неолібералізму доводять, що політика держав у міжнародних відношеннях визначається внутрішніми економічними інтересами. Водночас збільшення економічної взаємозалежності держав створює ситуацію загальних інтересів і стимулює їх співробітництво, а відповідно, зменшує значення і роль воєнної могутності та воєнної сили (R.O. Keohane and J.S. Nye, 1977).

Вихідним пунктом посткласичної версії ліберально-ідеалістичної парадигми є твердження щодо корінних змін сутності політичної влади під впливом процесу глобалізації. Важливими результатами глобалізації стосовно міжнародної безпеки є ерозія національно-державного суверенітету внаслідок втрати класичного поняття «державний кордон» і послаблення функцій держави як суб'єкта міжнародних відносин. Формується саморегулююче глобальне суспільство, яке функціонує за єдиними правилами і регулюється єдиними законами (M. Zacher and R. Matthew, 1995; A. Moravcsik, 1997; J.N. Rosenay and E.O. Czempe, 1992).

Бурхливі події міжнародного життя 30–40-х років ХХ ст., насамперед агресивні дії Японії проти Маньчжурії, Італії проти Ефіопії, Друга світова війна, яка велася Німеччиною в Європі, показали абсолютну неспроможність такої між-

народної організації, як Ліга Націй, вплинути на такі масштабні конфлікти і зберегти мир. Це призвело до того, що абстрактна теорія ідеалістів як теоретична парадигма міжнародних відносин зазнала банкрутства, і на її зміну пришла нова теоретична парадигма – політичного реалізму. Представники нової теорії не визнавали в міжнародних відносинах, особливо що стосується силової форми вирішення міждержавних протиріч, універсальної, статистичної конструкції правових і морально-етичних норм, у рамках яких повинні протікати міжнародні політичні процеси.

Школа політичного реалізму декларувала міжнародні відносини як боротьбу за владу головними політичними опонентами, передусім між державами, що зумовлено характером людини і вічним явищем світової політики. Така боротьба неможлива без формування балансу сил, що категорично відкидали ідеалісти. Саме стан миру, за твердженням політичних реалістів, являє собою період, коли існує стан рівноваги між центрами сили, державами чи коаліціями держав, тобто їхні амбіції і могутність урівноважують і стримують один одного, а війна – це наслідок порушення балансу сил. На відміну від ідеалістів, теорія яких базувалася на важелях (правових і етичних) впливу на державний апарат і яка не підтвердилася на практиці, а виконувалася лише з метою ідеологічної легітимності, теорія політичного реалізму вмонтувала в мислення політиків, дипломатів, військових нові ключові положення, детермінанти теорії міжнародних відносин у площині силового протистояння, а саме: «позиція сили», «агресія», «баланс сил», «політична нерівновага», «конфронтація» тощо (Е.Н. Carr, 1939; Н. Morgenthau, 1973).

У середині XX ст. зароджується нова теорія міжнародних відносин, яку визначили як «модерністська хвиля». Теорія модерністів полягала у знаходженні конструкції міжнародних відносин, яка будувалася на методологіях точних і природничих наук. Вони прагнули сконструювати міжнародні відносини на межі не лише політології, соціології і міжнародного права, а й математики, кібернетики, теорії систем тощо.

Значною мірою появи нової наукової парадигми теорії міжнародних відносин сприяла легітимація політичними реалістами силової конфронтації на міжнародній арені за часів «холодної війни». У наукових колах теорію політичного реалізму стали ототожнювати з аналогією сили під час вирішення міждержавних суперечок. Модерністи намагалися довести необхідність і доцільність використання в сус-

пільних дисциплінах, у тому числі в теорії міжнародних відносин, тих перевірених методів, які підтвердили свою ефективність в точних і природничих науках, жорстко критикуючи традиціоналістів (політичних реалістів) за суб'єктивність і недосконалість їхніх методів дослідження.

Системний підхід до дослідження міжнародних відносин намагалися опанувати й реалісти, але використання застарілих теорій Гоббса і Макіавеллі «війна всіх проти всіх», нехтування значним впливом на динаміку міжнародних відносин науково-технічного прогресу, відсутність чіткого змісту багатьох термінів, наявність у роботах неперевірених тверджень і аксіом негативно вплинули на сприйняття науковим світом трактування теорії політичного реалізму з позицій модернізму. Водночас реалісти критикували модерністів за те, що вони пропонують замість міжнародних реалій схематизовані абстрактні конструкції та механічне ототожнювання соціальних, біологічних та фізичних процесів. Вони звинувачують модерністів у цинізмі, коли процентні показники звичайних соціальних явищ, таких як алкоголізм, смертність, міграція, ототожнювали з основними детермінантами міжнародної політики. Урешті-решт, у 90-х роках XX ст. модерністи дещо потіснили реалістів у вищій школі (університети, науководослідні центри), а реалісти зберегли провідні позиції на політичному олімпі. З'явилися дослідження, в яких є спроби поєднати модерністську та реалістичну парадигми на підставі того, що модерністи у своїх поглядах на міжнародні відносини мало чим відрізняються від реалістів, хоча пояснюють ці відношення різними методами та термінами.

Розвитком теорії парадигми політичного реалізму в кінці 80-х років XX ст. стала парадигма неореалізму. Прихильники цієї теорії обґрунтовують поведінку держав структурою світоустрою (однополярна, біполярна, багатополарна). Держави в міжнародній системі – це її функціонально однорідні елементи, а сама міжнародна система – це стійкість принципів упорядкування і вимог до функціонування таких формально диференційованих елементів. Будь-які зміни в анархічній міжнародній системі зумовлюються розподілом влади, що впливає на існуючий баланс сил. Тобто вирішальну роль щодо поведінки держав відіграє структура міжнародної системи, що має прояв як сукупність зовнішніх примушень і обмежень (К. Waltz, 1979).

На рубежі XX і XXI ст. з'явилася нова версія парадигми класичного політичного реалізму – парадигма постмодернізму, яка базується на ідеї боротьби цивілізацій. Прихильники цієї

теорії впевнені в тому, що сучасні міжнародні взаємовідносини – це відносини не між державами, а між цивілізаціями, які відрізняються історією, мовою, традиціями, релігією. Взаємовідношення цивілізацій значно конфліктніші, ніж взаємовідношення держав, тому що в основі цивілізаційних різниць лежать цінності і переконання, які узгодити, примирити значно складніше, ніж економічні чи політичні інтереси. Захищаючи свої цінності і переконання, цивілізації намагаються захопити владу. Прихильники постмодернізму обґрунтовують необхідність переносу центру дослідження міжнародних відносин із міждержавних відносин на чинники і процеси соціокультурного характеру (S. Huntington, 1993; К. Маркс, Ф. Енгельс, 1969). Розмежування суспільства як на національному, так і на міжнародному рівні за рівнем життя на бідних і багатих змусило дослідників міжнародних відносин звернутися до парадигми марксизму, основна ідея якої полягає у тому, що міжнародні відносини носять не анархічний, а імперсько-експлуатаційний характер. Діючі актори міжнародних відносин не держави чи транснаціональні об'єднання, а соціальні класи. Домінуючими процесами на міжнародній арені є: гостра конкурентна (у т. ч. збройна боротьба між власниками капіталу, які монополюють володіння і управляють засобами виробництва у світовій економіці); боротьба між соціальними класами, багатими і бідними. Водночас парадигма класичного марксизму ґрунтувалася на тому, що міжнародні відносини – це надбудова над економічними відносинами (базисом), і формуються такі відношення залежно від внутрішніх реалій країн, які інтегровані у світову політику й економіку (R. Prebisch, 1964).

Розвитком теорії парадигми класичного марксизму, яка не підтвердилася досвідом більшості країн світу, стала парадигма неомарксизму, яка відрізняється тим, що замість міжнародних і внутрішньодержавних класових і імперіалістичних протиріч у ній декларується міжнародна конфліктність як причина експлуатації одними (багатими) державами ресурсів інших (бідних) держав і нееквівалентного обміну між ними (центр і периферія світового капіталізму). Міжнародні конфлікти можливі через нерівноцінне положення тих чи інших держав у різних типах міжнародних структур (економічній, політичній, військовій та ін.) (F.H. Cardoso and E. Faletto, 1978; R. Cox, 1999).

Історична трансформація теорій класичного марксизму і неомарксизму висвітлюється у парадигмі посткласичного марксизму.

Ідеї прихильників посткласичного марксизму полягають у трактуванні політичного змісту і соціальних наслідків глобалізації світового розвитку. При цьому аргументація міжнародних відносин одними теоретиками полягає у структуризації світоустрою за різними напрямками (економічним, політичним, військовим) і значній стійкості таких структур; інші визначають об'єктивність процесів їх змін і обґрунтовують, що саме протиріччя процесів змін різного роду міжнародних структур можуть створювати ситуацію міжнародних конфліктів (S. Gill, 1991).

Пошук нових теоретичних парадигм дослідження міжнародних відносин, зокрема відносин щодо силового протистояння, які б могли відповідати сучасним військово-політичним міжнародним процесам, насамперед особливостям сучасних військових конфліктів, активно продовжується і сьогодні. Відомі наукові праці, які пов'язують науку розвитку міжнародних відносин, зокрема причини виникнення збройних конфліктів, із такими теоретичними парадигмами, як: теорія комплексної взаємозалежності, гендерна теорія, теорія транснаціоналізму, теорія державо-централізму тощо.

Методологічні підходи до дослідження будь-якої теорії, явища, об'єкта чи предмета передусім передбачають визначення: мети дослідження; завдань, вирішення яких дає змогу досягти поставленої мети; методів дослідження; порядку аналізу отриманих результатів. Метою досліджень відомих теорій міжнародних відносин у контексті війни і миру є визначення можливостей адаптації їхніх тверджень щодо причин і умов виникнення збройних конфліктів до сучасного стану і тенденцій розвитку міжнародних відносин. Досягнення мети можливе шляхом вирішення завдань щодо з'ясування теорій, парадигм міжнародних відносин у площині форми міжнародних відносин, яка, на думку основоположників відомих теорій міжнародних відносин, генерує детермінанти, стійкі чинники, що формують середовище війни і миру, та засади, концепти мирного співіснування чи воєнного протистояння. Комплексне уявлення щодо трактування відомими парадигмами ситуації війни і миру в міжнародних відносинах можливо отримати за застосування методів групування, систематизації та порівняльного аналізу.

Метод групування передбачає об'єднання в окремі групи відомих течій основних парадигм міжнародних відносин, а саме: ліберально-ідеалістичної, політичного реалізму і марксизму, що дає змогу побудувати й уявити загальний

профіль здобутків відомих теорій міжнародних відносин у контексті війни і миру.

Метод систематизації дає змогу спрямувати процеси пізнання ситуацій збройних конфліктів як об'єкт відомих теорій міжнародних відносин за системою критеріїв, які роблять зрозумілими їх твердження щодо основних домінуючих і незмінних факторів (детермінантів), виникнення ситуації війни чи стану мирного співіснування та поглядів (концептів) умов і важелів мирного співіснування за форми міжнародних відносин, які висвітлюються у тій чи іншій теорії міжнародних відносин. Автор статті пропонує провести систематизацію теорій міжнародних відносин за такою системою критеріїв: форми міжнародних відносин, які ці теорії декларують і досліджують; детермінанти війни і миру; основні засади, умови (концепти) мирного співіснування чи воєнного протистояння (табл. 1).

Метод порівняльного аналізу дає змогу адаптувати сучасний стан і динаміку міжнародних відносин у контексті війни і миру з моделями, які визначені у відомих парадигмах, і на авторитетному науковому підґрунті прогнозувати можливі причини і ситуації зародження та виникнення збройних конфліктів, а відповідно, формувати комплекс заходів щодо запобігання чи локалізації таких ситуацій.

Незважаючи на те що кожна з відомих парадигм не є абсолютно тотожною моделлю трактування реальності і не визначає єдиний вірний шлях рішення завдання дослідження міжнародних відносин, зокрема такого аспекту цих відношень, як війна і мир, систематизація і порівняльний аналіз дають змогу визначитися саме з основними теоретичними концептами загрози війни і можливості миру на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин. Звичайно, порівняти ситуації війни і миру, які висвітлені у відомих парадигмах міжнародних відносин з їх сучасним станом і динамікою розвитку, можливо лише за детального вивчення сучасних міжнародних відносин у контексті війни і миру.

Під час активних світових інтеграційних процесів сучасні міжнародні відносини здебільшого носять анархічний характер, кожна держава визначає пріоритетність національних інтересів у системі міжнародних відносин. У деяких випадках лідери держав із позиції захисту національних інтересів, а здебільшого з метою закріплення своєї влади, можуть провокувати збройні конфлікти. Наявність міжнародних інститутів є певним запобіжником ескалації збройного протистояння, але, як показує пере-

біг останніх подій (Грузія, Сирія, Україна), вони втрачають свою ефективність.

Агресивні наміри деяких державних лідерів активно стримують процеси економічної і політичної інтеграції, ризики втрат економічних вигід та політичного авторитету охолоджують гарячі голови агресивних лідерів. Оцінити ситуацію війни і миру неможливо без урахування протистояння цивілізацій, сучасний інформаційний простір дає можливість державам визначитися з диспропорціями використання ресурсів і розподілом вигід, що може спровокувати збройне протистояння. Важливим чинником збереження миру на планеті є розуміння суспільством того, що будь-який конфлікт може набрати катастрофічних масштабів і призвести до загибелі всього людства. Це призводить до активізації діяльності недержавних громадських організацій у площині збереження миру (Організація Червоного Хреста, послы миру, Всесвітня асоціація «Жінки за мир» тощо). У дослідженні положення війни і миру важливо спрогнозувати динаміку формування і переміщення світових центрів сили, а також щодо можливостей балансу сил.

Тобто теорію сучасного стану міжнародних відносин у контексті війни і миру можливо вважати певним конгломератом відомих парадигм із певним домінуванням тієї чи іншої складової частини за ситуацією і часом. Положення парадигми політичного реалізму щодо національних інтересів держав як важливого витоку ситуації збройного протистояння набувають реального змісту в ситуаціях радикального націоналізму, релігійного екстремізму, який сьогодні спостерігається на пострадянському просторі і на Близькому Сході. Теорія парадигми марксизму здебільшого має прояв не в міжнародних протистояннях щодо незадоволення народу владою в певній країні, у поширенні течій антиглобалізму, боротьбі з ескалацією економічної влади в країнах, що розвиваються, міжнародними і транснаціональними корпораціями. У більшості економічно розвинутих країн світу населення дійшло повного розуміння того, що війна – це кінець їхнього благополуччя і добробуту, тому основу співіснування вони бачать у моральних нормах, закріплених міжнародним правом.

На рис. 1 представлено узагальнення наведених досліджень, яке дає змогу визначитися і запропонувати методологічні підходи до дослідження сучасних міжнародних відносин у контексті війни і миру, спираючись на наукову платформу відомих парадигм міжнародних відносин.

Таблиця 1

Концептуальні засади міжнародної безпеки в парадигмах регулювання міжнародних відносин

Парадигми регулювання міжнародних відносин		Формат міжнародних відносин у контексті війни і миру	Детермінанти теорії війни і миру	Концепти мирного співіснування чи воєнного протистояння
Ліберально-ідеалістична парадигма	Класична ліберально-ідеалістична парадигма	Універсальна, монолітна, статична система етичних і юридичних норм, незмінних і незалежних від волі держав	Етика (моралізм), право (легалізм), юридичні норми (нормалізм)	Універсальні міжнародні організації і світовий уряд
	Неоліберальна парадигма	Тісний міждержавний економічний зв'язок, зменшення ролі воєнної могутності і воєнної сили в системі міжнародних відносин	Раціональні цілі, економічні вигоди, загальні економічні інтереси	Економічна взаємозалежність як гарант міжнародної безпеки
	Посткласична ліберально-ідеалістична парадигма	Саморегульоване глобальне суспільство, функціонує за єдиними правилами і регулюється єдиними законами. Тісне співробітництво, як альтернатива війни	Універсальні цінності, всесвітнє правління без уряду, демократичний мир, права людини, соціокультурні аспекти світової політики	Формування загальних норм і цінностей
Парадигма політичного реалізму	Класична парадигма реалізму	Основа міжнародних відносин – національні інтереси держав. Стан війни і миру визначається силою і балансом сил між великими державами	Національні інтереси держави, лідер держави – формувач зовнішньої політики, світова верховна влада, баланс сил, великі держави	Стан миру – існування рівноваги між центрами сил
	Парадигма неореалізму	Структура міжнародних відносин (полюси сили), розподіл влади (сили) серед держав	Однополярна, біполярна, багатополлярна система міжнародних відносин	Протиборство полюсів сили, поява нових полюсів сили (нетрадиційні актори), зовнішні примушення і обмеження з боку сильних держав
	Парадигма постмодернізму	Міжнародні відносини – це відносини не між державами, а між цивілізаціями	Конфлікт цивілізацій, культурні цінності, націоналістичні і релігійні течії	Захист цивілізаційних цінностей через захоплення влади
Парадигма марксизму	Класичний марксизм	Основні актори міжнародних відносин не держави, не транснаціональні об'єднання, а соціальні класи	Соціальні класи, власники світового капіталу, пролетаріат, класова боротьба, революція	Боротьба власників світового капіталу, класова боротьба
	Неокласичний марксизм	Експлуатація ресурсів бідних (економічно і соціально нерозвинутих держав) багатими державами, нееквівалентний обмін	Експлуатація ресурсів, нееквівалентний обмін, центр і периферія світового капіталу	Боротьба «периферії» з «центром» за соціальну справедливість і перерозподіл багатств
	Посткласичний марксизм	Міжнародні економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, воєнні структури	Глобальні системи, міжнародні структури, радикальний розрив структур	Протириччя за зміни майбутніми міжнародними структурами існуючих структур

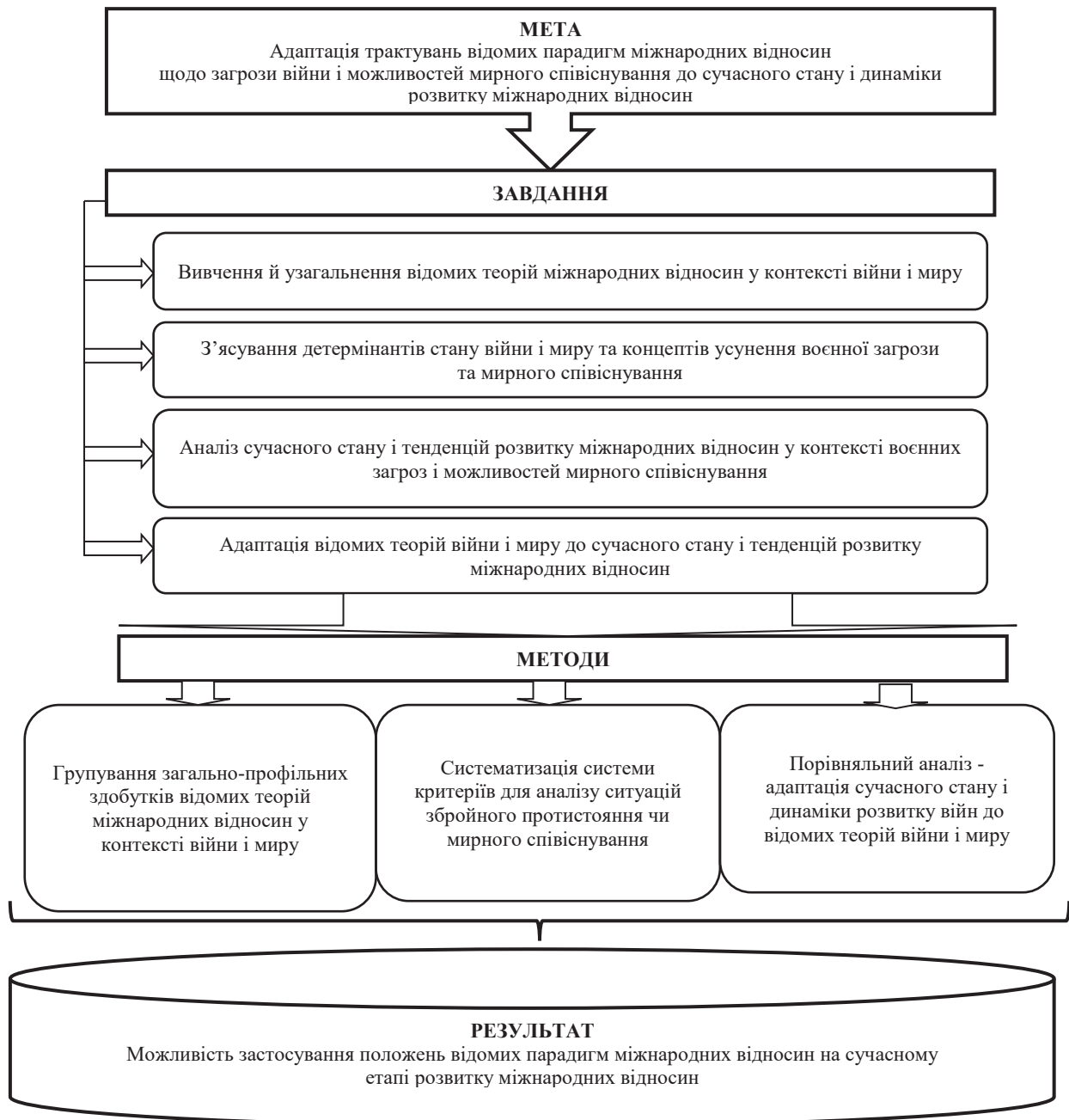

Рис. 1. Методологічні підходи до дослідження війни і миру на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин

Розкриємо сутність складників визначеного методологічного підходу на рис. 1:

- мета дослідження: адаптація трактувань відомих парадигм міжнародних відносин щодо загрози війни і можливості мирного співіснування до сучасного стану і динаміки розвитку міжнародних відносин;

- завдання дослідження: дослідження відомих парадигм міжнародних відносин щодо трактування ними форми міжнародних відносин, яка може генерувати ситуацію війни і миру, детермінантів воєнної загрози, концептів, основ

мирного співіснування чи воєнного протистояння; дослідження сучасного стану міжнародних відносин і можливої динаміки їх розвитку в контексті війни і миру: порівняння і знаходження спільно чи відмінного сучасного стану міжнародних відносин у контексті війни і миру з тим, що декларується в парадигмах міжнародних відносин;

- методи дослідження:

групування – дає змогу побудувати й уявити загальний профіль здобутків відомих теорій міжнародних відносин у контексті війни і миру;

систематизації – дає змогу спрямувати процеси пізнання ситуації збройних конфліктів за системою критеріїв;

порівняльного аналізу – дає змогу адаптувати сучасний стан і динаміку міжнародних відносин у контексті війни і миру з моделями, які визначені у відомих парадигмах міжнародних відносин.

Результат – можливості застосування положень відомих парадигм міжнародних відносин щодо аргументації причин зародження та виникнення збройних конфліктів, заходів і інструментів запобігання та урегулювання збройних конфліктів на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин (рис.).

Запропоновані методологічні підходи дають змогу проводити дослідження загрози війни і можливостей мирного співіснування на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин та визначати заходи і інструментарій запобігання та урегулювання ситуацій збройного протистояння, спираючись на здобутки відомих парадигм міжнародних відносин.

Кінцевим результатом проведеної роботи є методологічні підходи до дослідження положень відомих парадигм міжнародних відносин у контексті війни і миру та визначення можливостей щодо їх адаптації до сучасного стану і тенденцій розвитку міжнародних відносин. Наведені методологічні підходи визначають зміст і послідовність дій дослідників та передбачають визначення:

мети – адаптація трактувань відомих парадигм міжнародних відносин щодо загрози війни

і можливості мирного співіснування до сучасного стану і динаміки розвитку міжнародних відносин;

завдань – дослідження відомих парадигм міжнародних відносин щодо трактування ними форми міжнародних відносин, яка може генерувати ситуацію війни і миру, детермінантів воєнної загрози, концептів, основ мирного співіснування чи воєнного протистояння, дослідження сучасного стану міжнародних відносин і можливої динаміки їх розвитку в контексті війни і миру, порівняння і знаходження спільно чи відмінного сучасного стану міжнародних відносин в контексті війни і миру з тим, що декларується в парадигмах міжнародних відносин;

методи дослідження: групування – дає змогу побудувати й уявити загальний профіль здобутків відомих теорій міжнародних відносин у контексті війни і миру; систематизації – дає змогу спрямувати процеси пізнання ситуації збройних конфліктів за системою критеріїв; порівняльного аналізу – дає змогу адаптувати сучасний стан і динаміку міжнародних відносин у контексті війни і миру з моделями, які визначені у відомих парадигмах міжнародних відносин.

Застосування запропонованого методологічного апарату дають змогу дослідникам проблем війни і миру в сучасному міжнародному середовищі прогнозувати і визначати причини та передумови виникнення ситуацій війни і миру, декларувати заходи та інструментарій міжнародного впливу щодо її нормалізації чи локалізації, спираючись на теоретичні здобутки відомих парадигм міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Woolf L. International Government, New York : Brentano's, 1916, Pp. 412.
2. Dickinson G.L. The International Anarchy, 1904 – 1914, London : Allen & Unwin, 1926, P. 481.
3. Clark G., and Sohn B.L. World Peace through World Law. Two Alternative Plans, Cambridge : Harvard University Press, 1966, Pp. 535.
4. Zimmern A. The League of Nations and Rule of Law, 1918 – 1935, London : Macmillan and Company, 1936, Pp. 527.
5. Kant I. Perpetual Peace : A philosophical essay, Translated with introduction and notes by M. Campbell Smith, New York : The Macmillan company, 2016, Pp. 204.
6. Keohane R.O. and Nye J.S. Power and Interdependence: World Politics in Transition, Boston : Little, Brown and Company; Underlining edition, 1977, Pp. 287.
7. Zacher M. and Matthew R. Liberal International Theory. Common Threads, Divergent Trends. Controversies in International Relations Theory : Realism and the Neoliberal Challenge, New York: St. Martin's Press, 1995, Pp. 107–150.
8. A. Moravcsik. Taking Preferences Seriously : A Liberal Theory of International Politics, *International Organization*, Vol. 51, N 4, pp.513–530, Autumn 1997.
9. Rosenay J.N. and Czempel E.O. Governance without Government : Order and Change in World Politics, Cambridge : Cambridge University Press, 1992, Pp. 324.
10. Carr E.H. The Twenty Years Crisis 1919 - 1939. An Introduction to the Study of International Relations, London : Harper Perennial, 1939, Pp. 244.

11. Morgenthau H. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace, New York : Alfred A. Knopf, 1973, Pp. 618.
12. Waltz K. Theory of International Politics. Reading, Massachusetts : Addison–Wesley, 1979.
13. Huntington S. The Clash of Civilizations? Foreign Affairs, *Council on Foreign Relations*, Vol. 72, N. 3 pp. 22–49, Summer 1993.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Коммунистический манифест. Москва : Прогресс, 1969. С. 137.
15. Prebisch R. Toward A New Trade Policy for Development, *Report of the Secretary-General of UNCTAD*, New York : United Nations, pp. 20–25, 1964.
16. Cardoso F.H. and Faletto E. Dependence et developpement en Amerique Latine, Paris : PUF, 1978, Pp. 222.
17. Cox R. Civil society at the Turn of Millennium : Prospect for an Alternative World Order, *Review of International Studies*, Vol 25, N 1, pp. 5–29, January 1999.
18. Gill S. Reflexion on Global Order and Sociohistorical Time, *Alternative*, Vol. 16, N 3. pp. 275–314, July 1991.

REFERENCES:

1. Woolf, L. (1916). International Government. New York : Brentano's [in English].
2. Dickinson, G.L. (1926). The International Anarchy, 1904 – 1914. London : Allen & Unwin [in English].
3. Clark G., and Sohn B.L. (1966). World Peace through World Law. Two Alternative Plans, Cambridge : Harvard University Press [in English].
4. Zimmern A. (1936). The League of Nations and Rule of Law, 1918 – 1935. London : Macmillan and Company [in English].
5. Kant I. (2016). Perpetual Peace : A philosophical essay, Translated with introduction and notes by M. Campbell Smith, New York : The Macmillan company [in English].
6. Keohane R.O., and Nye J.S. (1977). Power and Interdependence: World Politics in Transition, Boston : Little, Brown and Company; Underlining edition [in English].
7. Zacher M. and Matthew R. (1995). Liberal International Theory. Common Threads, Divergent Trends. Controversies in International Relations Theory : Realism and the Neoliberal Challenge, New York: St. Martin's Press [in English].
8. Moravcsik A. (1997). Taking Preferences Seriously : A Liberal Theory of International Politics, *International Organization* [in English].
9. Rosenay J.N. and Czempel E.O. (1992). Governance without Government : Order and Change in World Politics, Cambridge : Cambridge University Press [in English].
10. Carr E.H. (1939). The Twenty Years Crisis 1919 - 1939. An Introduction to the Study of International Relations, London : Harper Perennial [in English].
11. Morgenthau H. (1973). Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace, New York : Alfred A. Knopf [in English].
12. Waltz K. (1979). Theory of International Politics. Reading, Massachusetts : Addison–Wesley [in English].
13. Huntington S. (1993). The Clash of Civilizations? Foreign Affairs, *Council on Foreign Relations* [in English].
14. Marks K. and Engels F. (1969). The communist Manifesto, M. : Progress Publishers [in Russian].
15. Prebisch R. (1964). Toward A New Trade Policy for Development, *Report of the Secretary-General of UNCTAD*, New York : United Nations [in English].
16. Cardoso F.H. and Faletto E. (1978). Dependence et developpement en Amerique Latine, Paris [in English].
17. Cox R. (1999). Civil society at the Turn of Millennium : Prospect for an Alternative World Order, *Review of International Studies* [in English].
18. Gill S. (1991). Reflexion on Global Order and Sociohistorical Time, *Alternative* [in English].

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Аліна ГОЛУБЧЕНКО

СТАТУС ЖІНКИ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....3

Микола КОТЕНКО

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛОЖЕНЬ ЮСНАТУРАЛІЗМУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ЦІННІСНО-ПРАВОВОГО ВИМІРУ..... 9

Аліна МАРЖИНА

ЗАРОДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 15

Олена ЧЕРНЕЦЬКА, Володимир ШИЛІНГОВ

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ФОРМИ ДЕРЖАВИ.....20

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Лілія РЯБОВОЛ

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ: ЗАКРІПЛЕННЯ В МІЖНАРОДНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ АКТАХ
ТА НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ.....31

Микола СЮСЬКО

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНІЦІЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД..... 38

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Олена НАДІЄНКО

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....44

Григорій ТРІПУЛЬСЬКИЙ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПОРІВ
ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ ВЛАСНОСТІ.....50

Леся ШАПОВАЛ

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ЗАПОВІТ З УМОВОЮ..... 54

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Іван БОЙЧЕНЮК

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ
У СПОРАХ ПРО ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ
З МОТИВІВ СУСПІЛЬНОЇ НЕОБХІДНОСТІ.....59

Юлія ДОРОХІНА

ПЕРЕДУМОВИ («ФІЛЬТРИ») КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ
СУДОЧИНСТВІ: ЗМІСТ, ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ, ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ.....67

Юлія ЛЕГЕЗА

ПРАВА ДИТИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ..... 78

Євгенія ЛИТВИНЕНКО

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ.....84

Олег РЄЗНІК, Ольга БОНДАРЕНКО

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ
ІНСТИТУЦІЙ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....92

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Каріна АЛІЄВА

ГЕНЕЗИС ПОНЯТЬ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ ЯК ОБ'ЄКТІВ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ.....98

Наталія БАСАЛЮК

«INTRA MUROS»: ВІД ПОГРЕБІВ ДО НОВОЇ МОДЕЛІ УВ'ЯЗНЕННЯ.....104

Карина МАРШАЛЕК

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАБРУДНЕННЯ НА ПСИХІКУ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ.....114

Дмитро ПИЛИПЕНКО

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА,
ПОЛІТИКИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА.....119

Петро ХРЯПІНСЬКИЙ, Вікторія ПАРХОМЕНКО

СТИМУЛЮВАННЯ ОСІБ ДО ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ
ЗАВДАННЯ В ПРОЕКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....126

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Андрій БАБИЧ

РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙНИ І МИРУ
ЗА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....134

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Alina HOLUBCHENKO

STATUS OF A WOMAN IN THE ANCIENT WORLD AND THE MIDDLE AGES:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT.....3

Mykola KOTENKO

COGNITIVE POTENTIAL OF THE PROVISIONS OF JUSNATURALISM FOR THE STUDY
OF INTELLECTUAL PROPERTY THROUGH THE PRISM
OF ITS VALUE AND LEGAL DIMENSION.....9

Alina MARZHYNA

ORIGIN OF LEGAL PROVISION OF NOTARIAL ACTIVITY IN UKRAINE:
HISTORICAL AND LEGAL ASPECT.....15

Olena CHERNETSKA, Volodymyr SHYLINHOV

MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE FORM OF THE STATE.....20

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Liliia RIABOVOL

RIGHT TO APPEAL: CONFIRMATION IN INTERNATIONAL AND NATIONAL ACTS
AND SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF ESSENCE.....31

Mykola SIUSKO

SOME ASPECTS OF INITIATING INTER-MUNICIPAL COOPERATION.....38

CIVIL LAW; ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

Olena NADIYENKO

LEGAL NATURE AND CONSEQUENCES OF BREACH OF OBLIGATIONS
UNDER THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE.....44

Grygorii TRIPULSKYI

SOME SPECIFICATIONS OF COURT CONSIDERATION OF DISPUTES.....50

Lesya SHAPOVAL

ON THE NECESSITY OF IMPROVEMENT OF THE PROVISIONS
OF THE WILL UNDER THE CONDITION.....54

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Ivan BOICHENIUK

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LEGAL ENTITY
IN DISPUTES ABOUT FORCED ALIENATION OF LAND FOR PUBLIC NECESSITY.....59

Yuliia DOROKHINA

THE PREREQUISITES («FILTERS») OF CASSATION APPEAL
IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: CONTENT, TYPES, FEATURES, PROCEDURE.....67

Yulia LEHEZA

CHILDREN'S RIGHTS IN THE DIGITAL INFORMATION SPACE.....78

Evgenia LYTVYNNENKO

LEGAL RESTRICTIONS IN THE LEGAL REGULATION OF EDUCATIONAL SERVICES..... 84

Oleg REZNIK, Olha BONDARENKO

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF CREATION OF SPECIAL
ANTI-CORRUPTION INSTITUTIONS: COMPARATIVE AND LEGAL RESEARCH.....92

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Karina ALIYEVA

GENESIS OF CONCEPTS OF HONOR AND DIGNITY OF A PERSON AS OBJECTS
OF CRIMINAL PROTECTION.....98

Nataliia BASALIUK

«INTRA MUROS»: FROM CELLARS TO A NEW PRISON MODEL.....104

Karyna MARSHALEK

THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL POLLUTION ON THE PSYCHE
OF THE ELDERLY WHO COMMIT CRIMINAL OFFENSES
AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INTEGRITY.....114

Dmytro PYLYPENKO

ABOUT ISSUE OF INTERDEPENDENCE OF PRINCIPLES CRIMINAL
EXECUTIVE LAW, POLICIES AND LEGISLATION.....119

Petro KHRIAPINSKIY, Viktoriia PARKHOMENKO

ENCOURAGING PERSONS TO RIGHT BEHAVIOR AS A MEANS OF ACHIEVING
THE TASK IN THE DRAFT OF THE NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....126

INTERNATIONAL LAW

Andrii BABYCH

DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES TOWARDS WAR
AND PEACE IN THE CONTEXT OF MODERN INTERNATIONAL DEVELOPMENT TRENDS.....134

LAW. STATE. TECHNOLOGY

Випуск 3

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Юрій Васильович Ковальчук

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 17,21. Замов. № 1021/367. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.